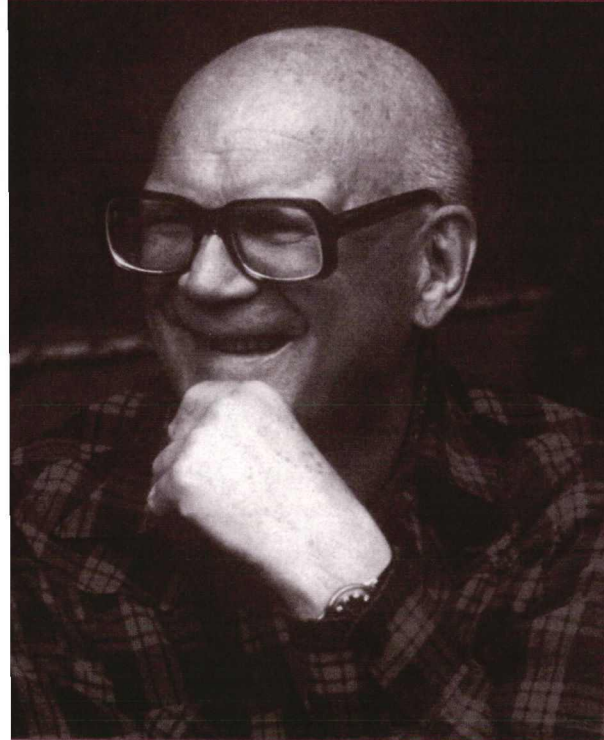
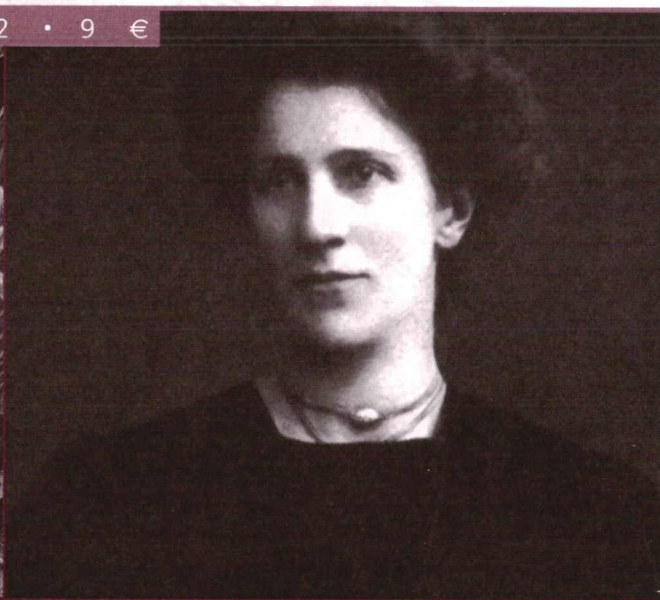

HISTORIAALLINEN AIKAKAUSKIRJA

4/2002 • 9 €

Eliitti ■ Lehtisen Kekkonen

HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA

100. vuosikerta

Julkaisijat Suomen Historiallinen Seura ja Historian Ystävien Liitto

Päätoimittaja: Juha Sihvola

Toimitussihteeri: Veikko Kallio

Toimittajat: Tiina Kinnunen, Tuomas M. S. Lehtonen, Maria Lähteenmäki, Kimmo Rentola

Hallitus: Pirkko Leino-Kaukiainen (pj.), Jyrki Vesikansa (vpj.), Martti Häikiö,

Katariina Mustakallio, Raimo Salokangas, Kyösti Tiainen

Ulkoasu: Heikki Kallioma

SISÄLLYS

Suuntaviivoja

Juha Sihvola, Auringonpaisteen soturit ja kylmän sodan perintö 337

Eliitin verkostot

Mirkka Lappalainen, Suosio, suoja ja sosiaalinen nousu. Aatelissuku ja patronus-klienttijärjestelmä uuden ajan alun Ruotsissa 343

Anu Labtinen, Omaisuutta ystäviä ja vaikutusvaltaa. Avioliittojen merkitys Flemingin sukupiirissä 354

Pekka Hirvonen, Saarnatuolista sisäpiiriin. Alfred Kihlman ja liikemiesverkostojen muotoutuminen 1850–860-luvun Suomessa 363

Jaana Gluschkoff, Paikka ajan aitiassa. Senaattori, industrialisti ja aatelmies Lennart Gripenberg 375

Maarit Leskelä-Kärki, ”Merkillisten naisten elämän ja työn kuvaaja.” Helmi Krohn elämäkerturina 384

Kolumni

Tiina Kinnunen, Yksilöllistä koulutusta massoille? 397

Tutkimuksia

Marke Abonen, Diogenes Laertios ja filosofit 399

Keskustelua

Pekka Ahtiainen – Jukka Tervonen, Historiaa Historialliselle 408

Syväluotaus

Timo Soikkanen, Kun poliittinen historia poliittisoihtuu – tapaus Lasse Lehtinen 410

Arvosteluja

Antti Ruotsala, Europeans and Mongols in the

Middle of the Thirteenth Century, Encountering the Other (*Pauli Annala*) 416

Robert Lachmann, Capitalists in spite of themselves. Elite conflict and economic in early modern Europe (*Jukka Lund*) 418

Peter Coss ja Maurice Keen (toim.), Heraldry, Pageantry and Social Display in Medieval England (*Antti Matikkala*) 419

Kirsi Vainio-Korhonen, Ruokaa, vaatteita, hoivaa. Naiset ja yrittäjyys paikallisena ja yleisenä ilmiönä 1700-luvulta nykypäivään (*Marjatta Raikainen*) 422

Juhani Mylly, Kansallinen projekti – Historiankirjoitus ja politiikka autonomisessa Suomessa (*Katja Huumo*) 424

Morten Thing (toim.), Guldet fra Moskva. Finansieringen af de nordiske kommunistpartier 1917–1990 (*Joni Krekola*) 425

Simo Laakkonen, Vesiensuojelun synty. Helsingin ja sen merialueen ympäristöhistoriaa 1878–1928 (*Ilpo Massa*) 428

Tiedemaailma

Mongolistit koolla Ulaanbaatarissa (Antti Ruotsala) Väitöksiä 431 433

Kirjoittajat 435

Notes on the contents 435

Vuosikertahakemisto 437

Kansi: Magnus de la Gardie, Helmi Krohn, Urho Kekkonen ja Lasse Lehtinen. Museovirasto, Lehtikuva Oy.

Auringonpaisteen soturit ja kylmän sodan perintö

■ Ulkopoliittisen instituutin erikoistutkija Henrikki Heikka on arvioinut Yhdysvaltojen käynnistämää terrorismin vastaista sotaa ja Suomen suhdetta siihen kylmän sodan perinnön valossa ("Sotaa suomettumisen varjossa" *Kanava* 8/2002). Hän kiistää väitteen, jonka mukaan George W. Bushin hallinto toteuttaisi terrorismia vastaan taistellessaan uusia, Yhdysvaltojen aikaisempien hallitusten linjasta poikkeavia ulkopoliittisia oppeja. Heikan mielestä terrorismin vastaisen sodan strategia päinvastoin perustuu samoille arvoille ja periaatteille, joilla Yhdysvallat voitti sodan kommunismia vastaan.

Heikka väittää Yhdysvaltojen nykyisen hallituksen edistävän liberalismia ja vapautta koko maailmassa. Demokratia, yksityisomistus, kaupan ja markkinoiden vapaus, oikeusvaltio, yhdenvertaisuus lain edessä, lainsäädäntö-, toimeenpano- ja tuomiovalan erottaminen toisistaan sekä naisten oikeuksien kunnioittaminen on toimeenpantava kaikkialla – tarvittaessa ennalta ehkäisevin sotatoimin vastahankaisia vastaan. Opin ensimmäinen testi on Saddam Husseinin "tekeminen vaarattomaksi". Sen jälkeen seuraa lisää interventioita "liberalismia halveksiviin maihin", lähinnä islamilaiseen maailmaan.

Presidentti Bushin syyskuun 2001 terroristi-iskujen vuosipäivänä julistama Yhdysvaltain maailmanhistoriallisen tehtävä on Heikan mielestä vain uusi versio politiikasta, jolla Ronald Reagan ja George Bush vanhempi kukistivat kommunismin kaksi vuosikymmentä sitten. Neuvostoliiton kehitettyä massiivisen hyökkäysstrategian Länsi-Euroopan nujertamiseksi Yhdysvallat panivat kovan kovaa vastaan "liberaalin demokration puolustamiseksi". Neuvostoliitolta loppuivat rohkeus ja voima toteuttaa hyiset suunnitelmansa. Kun varustelukilpa uuvutti Idän karhun ja kommunismi mätäni sisältäkin päin, satelliitit vapautuivat miehityksestä ja Länsi-Eurooppa pelastui, Suomi muiden mukana.

Heikan mielestä myös Suomen ulkopoliittinen linja seuraa edelleen kylmän sodan aikana opittua perinnettä. Kun kylmän sodan Suomesta ei löytynyt "Mannerheimin kaltaista suurstrategista neroa", oltiin rähmällään idän suuntaan. Oltiin hurskaan tietämättömiä ellei suorastaan kiittämättömiä niistä – amerikkalaisista – voimista, jotka maamme vapautta suojelivat.

Suomen ulkopoliittinen johto ei ole ollut innokkaimpien joukossa puolustamassa Yhdysvaltojen oikeutta tehdä kansainvä-

liseltä yhteisöltä kysymättä ennalta ehkäisevä isku Irakiin Saddamin syrjäyttämiseksi. On jopa esitetty epäileviä huomautuksia Bushin ulkopoliitiikan perusteista – tosin esimerkiksi Saksaan verrattuna varovaisesti. Heikan mielestä poliitikkojen ja kansalaisten asenteissa näkyy edelleen suometuminen. YK:n turvallisuusneuvostoon vetoaminen on oikeastaan luvan kysymistä Moskovasta sekä Venäjän etnisten sotien ja ihmisoikeusloukkausten hyväksymistä. Ulkopoliittinen johto on sisäistänyt kylmän sodan perintönä ”refleksinomaisen Amerikan vastaisuuden”. Ei osata erottaa oikeata väärästä eikä tehdä moraalisia arvioita kansainvälisestä politiikasta. Heikka suosittelee ulkopoliittisille johtajille ”älyllistä rehellisyyttä ja historiantajua”. Olisi tuettava Washingtonin politiikkaa, joka suojeli kylmässä sodassa rähmälliyttä Suomea ja joka nyt ”on suunnannut tähtäimensä islamilaista sivilisaatiota riivaaviin diktaattoreihin”.

Kylmät väreet käyvät selkäpiissä, lukee Heikan tekstiä sitten historiantutkijana tai maailmanpolitiikkaa seuraavana kansalaisena. Väristykset eivät johdu esitettyjen historian tulkintojen vakuuttavuudesta vaan yksioikaisuudesta. Nuoren tutkijan uhoa vakavampi epämiellyttävien tuntemusten syy on se, että presidentti Bushin lähipiirin ulkopoliittiset haukat todella ajattelevat kuvatulla tavalla.

Heikka tunnustaa sankareikseen Dick Cheney, Donald Rumsfeldin ja Auringonpaisteen soturiksi nimetyn apulaispuolustusministeri Paul Wolfowitzin, Irakin vastaisen sodan ideologisen arkkitehdin (Bill Keller, ”The Sunshine Warrior”, *New York Times*

Magazine 22.9.2002). Suoraan Wolfowitzilta on lainattu ajatus Yhdysvaltain oikeudesta, jopa velvollisuudesta käyttää voimakeinoja perustaakseen länsimaisia arvoja kunnioittavia hallituksia arabimaailmaan.

Wolfowitzin ja muiden Washingtonin haukkojen mielipiteet poikkeavat Heikan esityksestä lähinnä vain siinä, ettei heille tulisi mieleenkään kutsua linjaansa liberaalistiseksi. On erikoista, ettei suomalainen tutkija tiedä liberalismiin tarkoittavan Yhdysvaltojen poliittisessä kielessä vahvan sosiaalipoliitiikan ja elämäntapoja koskevan suvaitsevaisuuden kannattajaa. Republikaanien oikeistosiiven suussa liberaali on kommunistin jälkeen pahin haukkumasana.

Wolfowitzin, Heikan ja muiden nykyajan auringonpaisteen satureiden näkemyksistä on paikallaan esittää kolme kriittistä kysymystä. Ensiksi, jatkaako Yhdysvaltojen nykyinen hallitus maan aikaisempaa ulkopoliittista linjaa – edes sikäli kuin sitä edustivat Reagan ja Bush vanhempi? Toiseksi, pelastivatko Yhdysvaltojen kovat otteet kylmässä sodassa eurooppalaisen demokratian kommunismilta? Kolmanneksi, turvaako Yhdysvaltojen nykyinen ulkopoliitiikka maailmanlaajuisesti demokratian ja ihmisoikeudet? Perustelen seuraavassa kielteisiä vastauksia kaikkiin kysymyksiin.

Ulkopoliittinen linjanmuutos

Yhdysvaltojen uusi ulkopoliitiikka ei jatka aikaisempaa linjaa, sikäli kuin kysymys on yksipuolisesti päätetyistä ennalta ehkäisevistä iskuista epävarmoihin kohteisiin ja demokratian miekkalähetyksestä, vaikka George W. Bush itse kokisikin jatkavansa

Irakin politiikassaan tehtävää, jonka toteuttaminen jäi hänen isältään kesken.

1980-luvun republikaanihallitukset ottivat käyttöön opin Neuvostoliitosta pahan valtakuntana ja haastoivat sen varustelukilpaa, joka saattoi ratkaisevasti vaikuttaa sen sisäiseen romahdukseen. Silti ei julistettu aseellista ristiretkeä kommunismia vastaan. Käytännössä Neuvostoliiton näännyttämiseen riittivät rauhanomaiset keinot. Muutenkin ulkopoliittikan pohjana olivat multilateraaliset liittoutumiset ja sitoutuminen YK:n peruskirjaan, joka sallii kansainväliset rajat ylittävät hyökkäykset vain vastauksena aseelliseen aggressioon. Vielä Persianlahden ja Kosovon sodissa nojattiin YK:n ja kansainvälisen yhteisön tukeen.

Heikan esityksen mukaan Yhdysvallat ei enää tunnusta YK:n turvallisuusneuvoston arvovaltaa, koska siellä istuu myös totalitaaristen maiden edustajia vaan pitää kansainvälisen politiikan oikeutettuina toimijoina vain demokraattisesti hallittuja maita. Idealisovasta retoriikasta huolimatta tämä tarkoittaa käytännössä maita, jotka hyväksyvät Yhdysvaltain ylivallan, olivat ne demokratioita tai eivät. Bushin hallinnon uusi linja pyrkii siis toteuttamaan unilateraalista ulkopoliittikkaa, jossa Yhdysvallat ylivoimaisen sotilasmahtinsa turvin päättää omien intressiensä pohjalta, mikä on hyväksyttävää ja mikä ei.

Linjan muutosta heijastaa myös Yhdysvaltojen kielteinen asenne pyrkimykseen perustaa kansainvälinen politiikka yhteisesti sovittujen sääntöjen noudattamiseen. Bushin hallinto ei ole innostunut kansainvälisestä rikostuomioistuimesta, jonka tehtävä

on tutkia kansanmurhia ja rikoksia ihmisyyttä vastaan – koska se ilmeisesti näkee mahdollisuuden, että myös amerikkalaisia voitaisiin haastaa Haagiin vastaamaan teoistaan. Sotavankien kohtelua koskevia Geneven sopimuksia ei sovelleta Afganistanin sodassa kiinnijääneisiin, koska sekä al-Qaidan terroristit että Talebanin joukkojen jäsenet on luokiteltu ”laittomiksi taistelijoiksi” (*unlawful combatants*), joita kansainväliset säädökset eivät koske. Lakiin ja sääntöihin nojaavasta ulkopoliittikasta ollaan selvästi siirtymässä voimapolitiikkaan.

Kylmä sota ja pelastuminen kommunismilta

Yhdysvaltojen ulkopoliittisten haikkojen toiminta kylmässä sodassa ei mitenkään yksiselitteisesti pelastanut Eurooppaa kommunismilta. Jos asioita tarkastellaan historiallisen selittämisen näkökulmasta, on itse asiassa hyvin vaikeaa tyhjentävästi selittää, miksi kommunismi romahti niin kuin se romahti. Yhdysvaltojen luja ulkopoliittikka 1980-luvulla oli varmasti osatekijä, ja monet tuntevat siksi jopa kiitollisuutta. Tästä ei voida päätellä, että kehitys olisi ollut Yhdysvaltojen johdon suunnittelema ja tarkoittama. Vielä vähemmän voidaan päätellä, että kovat keinot oletetun hyvän asian puolesta olisivat aina parasta politiikkaa sen enempää kylmässä sodassa Neuvostoliittoa kuin nykyaikana terrorismia tukevia hallituksia vastaan.

Kylmän sodan historiassa on vaihteita, joissa nykytutkimuksen valossa näyttää siltä, että pidäytyvä politiikka esti kolmannen maailmansodan syttymisen. Esimerkiksi

Kuuban kriisissä vuonna 1961 Kennedy perääntyi vastoin hallituksensa ulkopoliitisten haukkojen neuvoa, sai Hrustsevinkin perääntymään ja vältti tilanteen eskaloitumisen ydinasekonfliktiksi. Jopa kommunismin torjumisen näkökulmasta Kennedyn valinnat näyttävät olleen oikeita. Jos kolmas maailmansota olisi silloin syttynyt, olisi ollut laiha lohdutus, että Yhdysvaltain hallitus sentään tarkoitti hyvää. Paras politiikka kommunismia vastaan ei siten ollut voimakeinojen maksimointia vaan oikean keskivälin löytämistä, jossa vältettiin yhtäältä liiallista pehmeyttä ja toisaalta Neuvostoliiton provosoimista hillitsemättömään aggressioon.

Kommunismin rauhanomaisen kukistumiseen voidaan sitä paitsi osoittaa muitakin syitä kuin Yhdysvaltojen ulkopoliittika. Yksi tekijä oli Länsi-Euroopassa 1980-luvulla vaikuttanut laaja rauhanliike, joka protestoi kummankin sotilasliiton ydinasevarustelua vastaan. Heikka suhtautuu tähän liikkeeseen avoimen halveksivasti. Euroopalainen rauhanliike oli hänen mielestään joukko hyödyllisiä idiootteja, jotka eivät erottaneet oikeaa väärästä vaan pelasivat Neuvostoliiton pussiin. Syytökset ovat epähistoriallista spekulatiota. Yhtä hyvin voitaisiin selittää asiat niin, että rauhanliikkeen hillitsevän vaikutuksen ansiosta Yhdysvaltain politiikka muotoutui juuri sopivaksi keskiväliseksi liiallisen aggressiivisuuden ja liiallisen pehmeiden välillä. Kenties juuri siksi kommunismi hajosi rauhanomaisesti ilman tuhoisia konflikteja.

Varsinkin siksi, että emme tiedä, mitä kylmässä sodassa olisi tapahtunut, jos toi-

mijoiden valinnat olisivat olleet toisenlaisia, voidaan Neuvostoliiton hajoamista pitää monien eri syiden yhteisvaikutuksena. Kehitykseen sisältyi niin paljon ennakoimattomia tekijöitä, että moniin vaihtoehtoihin nähden onnellista lopputulosta ei voida pitää kenenkään tietoisien suunnitelmien tuotteena. Kukaan ei pelastanut Eurooppaa kommunismilta, vaan se pelastui ilman kenenkään erityistä ansiota.

Pelastaako moderni Leviathan maailman?

Yhdysvaltojen ulkopoliitikassa käydään kamppailua multilateraalisen neuvottelulinjan ja unilateraalisen sanelupoliittikan välillä. Emme tiedä, kumpi linja saa ylliotteen ja mihin kansainvälinen tilanne johtaa. Tulevaisuuden arvioinnissa on historioitsijan usein viisainta pysyä hiljaa. Esitän kuitenkin muutamia perusteita sille, miksi Bushin hallinnon ideologisia julistuksia voidaan epäillä historiallisen tiedon valossa.

Eurooppalaisesta näkökulmasta tarkastelemana Yhdysvaltojen nykyinen hallinto ei ole kovin uskottava demokratian ja ihmisoikeuksien takaaja edes omassa maassaan. Esitän vain pari esimerkkiä. Bushin julistuksen mukaan Yhdysvallat pyrkii toteuttamaan koko maailmassa järjestelmän, jossa kansalaiset ovat tasa-arvoisia lain edessä ja tuomiovalta on erotettu toimeenpanovallasta. Useissa Yhdysvaltojen osavaltioissa on kuitenkin käytössä kuolemantuomio, joka on jo sinänsä eurooppalaisten ihmisoikeuskäsitysten vastainen rangaistus. Sen kohteeksi joutuvista on lisäksi suhteettoman suuri osuus köyhiä ja etnisten vähemmis-

töjen edustajia, joilla ei ole mahdollisuuksia tehokkaaseen oikeusapuun. Kaikkein ahkerimmin on kuolemanrangaistusta käytetty Texasissa George W. Bushin kuvernööri aikana. Monet epäilevät siksi Yhdysvaltain hallituksen sitoutumista kansalaisten tas-arvoon lain edessä.

Syyskuun 11. päivän jälkeiset uudet säädökset ovat entisestään horjuttaneet oikeusvaltioperiaatteita ja tasa-arvoa lain edessä. Hallitus on esimerkiksi ottanut itselleen oikeuden pitää ”vihollisen taistelijoiksi” epäiltyjä Yhdysvaltain kansalaisia sotilaskampanoissa ilman oikeudenkäyntiä tai edes oikeutta keskustella asianajajan kanssa.

Tuomio- ja toimeenpanovallan erokin on Yhdysvalloissa hämärtyneessä, kun Reaganin kaudelta alkaen Korkeimman Oikeuden tuomareiden nimitykset on tehty yhä avoimemmin poliittisin perustein. Vallanjakoperiaatteen mureneminen näkyi selvästi viime presidentinvaalin yhteydessä, kun Korkein Oikeus ratkaisi tuomareiden ideologisia taustoja seuraavalla äänestyspäätöksellä tuloslaskentaa koskevan kiistan Bushin hyväksi.

Ulkopolitiikassakaan ei ole merkkejä siitä, että Yhdysvallat olisi muuttumassa omien etujensa ajajasta ihmisoikeuspolitiikan toteuttajaksi. Se on ehkä uskottavasti onnistunut kuvailemaan Saddam Husseinin maailmanrauhaa uhkaavaksi ja omaa kansaansa murhaavaksi tyranniksi. Monissa muissa tapauksissa ovat diktatoriset hallitukset kuitenkin kelvanneet Yhdysvaltojen liittolaisiksi ilman, että olisi esitetty mitään vaatimuksia demokratian ja ihmisoikeuksien puoles-

ta. Kun nytkin terrorismin vastaista sotaa käydään yhteistyössä esimerkiksi Pakistanin, Saudi-Arabian, Turkin ja Venäjän hallitusten kanssa, monet epäilevät, että Yhdysvaltojen todellisena perusteena ystävien ja vihollisten valinnassa eivät ole humanitaariset arvot vaan strategiset edut. Näyttää siltä, että sotaa tullaan käymään enemmän öljykenttien hallinnasta kuin arabidiktattorien ja uskonnollisten fanaatikkojen vallan alla kärsivien ihmisoikeuksista. Huomion suuntaamista pois Yhdysvaltojen sisäisistä ongelmista on myös pidetty yhtenä sotaisan ulkopoliitikan taustamotiiveista.

Yhdysvaltain uuden ulkopoliitikan suurin ongelma ei kuitenkaan ole se, että siinä naamioidaan valtapoliittiset pyyteet ihmisoikeusideologian taakse. Päinvastoin auringonpaisteen satureiden toiminta voisi olla vielä vaarallisempaa, jos se olisi motiiveiltaan vilpittömpää. Ensinnäkään ei ole selvää, edistäkö amerikkalaisen mallin mukaisen uusliberalistisen markkinatalouden yksioikoinen soveltaminen kaikissa kulttuureissa ihmisoikeuksia, saati sitten onnellista elämää. Globalisaation seuraukset köyhissä maissa viittaavat toiseen suuntaan.

Maailma on monimutkaisempi ja monikulttuurisempi kuin se Washingtonin näkökulmasta näyttää. Mutta vaikka pitäisimme liberaalin demokratian maailmanlaajuista toteuttamista hyvänä, siitä ei seuraa, että tavoitteeseen olisi oikeutettua tai edes järkevää pyrkiä millä keinoin tahansa. Tarkoitus ei pyhitä keinoja. Väkivalta hyvän asian puolesta on hyväksyttävää korkeintaan, jos valittu toiminta sisältää väkivaltaa vähemmän kuin mikään sen vaihtoehto, jos väki-

valtaa ei kohdisteta syyttömiin sivullisiin ja jos sitä käyttämällä on järkevää olettaa saavutettavan moraalisesti oikeutettu tulos. Kuinkahan moni näistä ehdoista täyttyy tulevassa Irakin sodassa? Sitä paitsi miekkälähetys hyväksi kuviteltujen asioiden puolesta on useimmiten tuottanut katkeria pettymyksiä maailmanvalloittajille Aleksanteri Suuresta Adolf Hitleriin ja Josef Staliniin.

Sosialistisen maailmanjärjestelmän romahdettua Yhdysvallat jäi yksin ylivoimaiseksi maailmanvallaksi. Tänäpä sen puolustusbudjetti on suurempi kuin kahdeksan seuraavaksi suurimman sotilasmahdin puolustusbudjetit yhteensä. Tämä tosiseikka on viime kädessä mahdollistanut Yhdysvalloille ulkopoliittisen suunnanmuutoksen. Sen takia se ajattelee voivansa käyttäytyä yhä enemmän kuin Thomas Hobbesin Leviathan, absoluuttinen hallitsija, joka ylivoimaiseen voimaansa nojaten alistaa kaikki muut haluamaansa järjestykseen. Mutta lienevätkö edes globaalisiaatio ja moderni teknologia tehneet maailmasta niin pienen, että yksi valtakeskus voisi sitä hallita?

Kansainvälisen politiikan ja sen historian tutkimuksen tasosta pidettävä kiinni

On perusteltua esittää kriittisiä huomioita Heikan kirjoituksen kaltaisista esityksistä *Historiallisessa Aikakauskirjassa* vielä yhdestä erityisestä syystä. Varsinkin nykyisten kaltaisina epävarmoina maailmanaikoina olisi tärkeää, että Suomessakin tehtäisiin

pätevää kansainvälisen politiikan ja sen historian tutkimusta. Sekä päättäjät että kansalaiset tarvitsevat kriittistä ja luotettavaa tietoa siitä, millaiset voimat maailmaamme hallitsevat.

Suomalaisen tutkimuksen tila ei kuitenkaan näytä valoisalta. Tätä kuvaa vahvistaa Suomen Akatemian tänä vuonna teettämä ja julkistama ulko- ja turvallisuuspolitiikan tieteenaluarviointi. Päinvastoin kansainvälinen asiantuntijapaneeli näki meikäläisessä tutkimuksessa suuria ongelmia.

Poliittisen historian tutkimusta arvioitiin Akatemian raportissa vain marginaalisesti ja silloinkin positiiviseen sävyyn. Muissakin tiedearvioinneissa suomalainen poliittinen historia on pärjännyt kohtuullisen hyvin. Kansainvälisiin ja maailmanlaajuisiin teemoihin voisi silti kenties panostaa lisää. Kiinnostavaa on ollut kuitenkin huomata, että kentältä kuuluu myös itsekritiittisiä ääniä. Poliittisen historian teemoja käsitellään ahkerasti myös päivälehdistössä ja muussa populaarissa julkisuudessa. Tämän on pelätty rohkaisevan sensaatiohakuisia mutta tieteellisesti köyhiä tutkimushankkeita ja vastaavasti heikentävän alaansa vakavasti suhtautuvien motivaatiota asiaansa.

Historiallinen Aikakauskirja seuraa tässäkin numerossa tiiviisti poliittisen historian ajankohtaista keskustelua mutta kantaa vastuunsa sen tieteellisestä arvioinnista.

Juha Sihvola

MIRKKA LAPPALAINEN

Suosio, suoja ja sosiaalinen nousu

Aatelissuku ja patronus-klienttijärjestelmä uuden ajan alun Ruotsissa

Suosijoiden ja suosikkien järjestelmä on uuden ajan alun Ruotsin kiehtovimpia ja kiistellyimpiä tutkimuskohteita. Patronuksiin turvaten ja klienttiehin luottaen taisteltiin asemasta aikana, jolloin keskitetty valtiomursi paikalliset valtarakenteet ja jolloin Tukholman hovista ja keskushallinnosta tuli eliittien valtakamppailun näyttämö.

■ Patronusten ja klienttien, suosijoiden ja suosikkien, väliset siteet olivat valtajärjestelmien rakennusaineita. Kun säännönmukaiset byrokraattiset käytännöt olivat vasta kehitymässä, hallintojärjestelmä perustui henkilökohtaisille suhteille. Suurvalta-ajan Ruotsi oli tässä suhteessa tyypillinen valtakunta: sitä on sanottu klienttisuhteiden lävistämäksi yhteiskunnaksi.¹

Viime aikoina historioitsijat ja yhteiskuntatieteilijät ovat osoittaneet huomattavaa kiinnostusta näihin valtajärjestelmiä jäsentäneisiin hierarkkisiin vastavuoroisuuden siteisiin. Patronukset ja klientit esiintyvät nykyään jatkuvasti esimodernia aikaa käsittelevässä kirjallisuudessa, artikkeleissa ja esitelmissä. Useimmissa tapauksissa klient-

tisuhteiden tutkimus liittyy läheisesti kukoistavaan verkostotutkimukseen – tutkitaan siis patronusten ja klienttien muodostamien valtasuhteiden kytkentöjä. Näin klienttisuhteiden tutkimus sivuaa myös avioliitto- ja sukuverkostojen tutkimusta.

Mainetta saavuttaneisiin uuden ajan alun keskieuropalaisten klienttijärjestelmien tutkijoihin kuuluvat mm. Peter S. Bearman, Sharon Kettering ja Anthoni Maczak. Pohjoismaalaisista tutkijoista suosikkijärjestelmistä ovat kirjoittaneet erityisesti Heiko Droste, Gunner Lind, Jan Samuelsson ja Fabian Persson. Kimmo Katajalan uusi talonpoikaikapinoita käsittelevä tutkimus sisältää varteenotettavia aineksia myös klienttisuhteita käsittelevään keskusteluun.² Kaik-

1. Esim. Peter Englund (1993) 'Om klienter och deras patroner'. Teoksessa Stellan Dahlgren, Anders Florén och Åsa Karlsson (toim.) *Makt och vardag. Hur man styrde, levde och tänkte under svensk stormaktstid*. Stockholm: Atlantis, 87–92.

2. Peter S. Bearman (1993) *Relations into Rhetorics. Local Elite Social Structure in Norfolk, England, 1540–1640*, New Brunswick: Rutgers University Press; Sharon Kettering, mm. (1993), 'Brokerage at the court of Louis XIV', *The Historical Journal* 36, 69–88; Antoni Maczak (1991) 'From Aristocratic Household to Princely Court: Restructuring patronage in the sixteenth and seventeenth centuries', teoksessa Ronald G. Asch ja Adolf M. Birke *Princes, Patronage and the Nobility*, Oxford University Press, 315–327; Gunner Lind (1996) 'Clientilism and the Power Elite', teoksessa Wolfgang Reinhard (toim.) *Power Elites and State Building*, Clarendon Press, 123–148; Heiko Droste (1998) 'Språk och livsform. Patronage i 1600-talets Sverige', *Scandia*, 28–54; Jan Samuelsson (1993) *Aristokrat eller föradlad bonde. Det svenska frälsets ekonomi, politik och sociala förbindelser under tiden 1523–1611*. *Bibliotheca Historica Lundensis* 77, Malmö: Lund University Press; Fabian Persson, mm. (1993), 'En hjälpende hand. Principiella aspekter på patronage i förhållande till nepotism och meritokrati under stormaktstiden', *Scandia* 59, 48–70; Kimmo Katajala (2001) *Suomalainen kapi-*

ki eivät kuitenkaan pidä nykytutkimuksen suurta kiinnostusta aiheeseen pelkästään myönteisenä: hiljattain kovaa kritiikkiä on esittänyt Ruotsin aatelin pitkän linjan kehitystä hahmotellut Ingvar Elmroth, jonka mielestä uusi tutkimus on vahvasti liioiteltu klienttisuhteiden merkitystä Ruotsin historiassa.³

Olen selvittänyt patronus-klienttisuhteita osana aatelia ja Ruotsin uuden ajan alun valtionmuodostusta käsittelevää tutkimustani.⁴ Sen keskipisteessä on 1600-luvulla huomattavaan menestykseen, valta-asemaan ja vaurauteen kohonnut itäusmaalainen Creutzien aatelissuku. Vaikutusvaltaiset patronukset kietoutuivat erottamattomaksi osaksi kuvun sosiaalista nousua.

Patronus-klienttisuhteet, joita Gunner Lindiä lainaten voidaan kutsua epätasa-arvoisten ihmisten väliseksi ystävyysuhteeksi, ovat olleet tyypillisiä useimmille yhteiskunnille historiassa.⁵ Patronus-klienttisuhteet pohjautuvat vapaaehtoisuudelle, mutta niiden sisältämiä velvollisuuksia painotetaan vahvasti. Keskeistä on resurssien vastavuoroinen vaihto. Patronus-klienttisuhteita eivät myöskään säatele lait eivätkä asetukset.⁶ Suhteiden luonne ja niihin sisältyvän yhteistoiminnan tarkoitus on kuitenkin sidoksissa historialliseen tilanteeseen; ne muovautuvat uudelleen ja saavat uusia merkityksiä.

Sanaparia *patronus-klientti* voidaan käyttää teoreettisena yleisnimityksenä hierarkkille vastavuoroisten suhteiden järjestelmälle. Klienttisuhteita tutkiessa sotkeutuu kuitenkin väistämättä vyyhteen, joka on syntynyt käsitteiden muuttuvasta merkityssisällöstä ja vaihtelevasta käytöstä.

Klienttisuhteiden lisäksi puhutaan myös herran ja palvelijan välisestä suhteesta ja siihen sisältyvästä palvelusideaalista. Herra-palvelija (*lord-servant*)-käsittepari viittaa ensisijaisesti tapaan, jolla valtarakenteet organisoituivat väkivaltaisella ja hajanaisella keskiajalla. *Patronus-klientti* (*patron-client*) viittaa taas esimoderniin, hovikeskeiseen yhteiskuntaan. Keskiaikainen herra jakoi palvelijoilleen omia resurssejaan, mutta myöhemmän ajan *patronus* toimi ensi sijassa resurssien välittäjänä, siis yhdisti klienttinsä hoviin.⁷

Palvelusideaali, molemminpuolisen suojelun ja tuen vaatimukset säilyivät uuden ajan alkuun siirryttäessä. Käsitteiden käyttö onkin näkökulma- ja määrittelykysymys. Tutkijan kannalta asian tekee taksuiseksi se, että käsitteitä on niiden sisältämän ajallisen ulottuvuuden takia vaikea käyttää pelkinä teoreettisina työkaluina. Heiko Drosten mukaan *patron* tulee ruotsalaiseen kielenkäyttöön 1610-luvulla.⁸ Sen käyttöönotto osuu siis ajallisesti yhteen Ruotsin keskitehtyn valtion synnyn tärkeimpien vaiheiden kanssa. Jos *patronus-klientti*-sanaparia käyttää huolettomasti varhaisempien aikojen osalta, vaarana väijyy 1600-luvun yhteiskunnan elementtien projisoiminen aikakausille, joille ne eivät kuulu.

Herroja ja palvelijoita 1500-luvun Suomessa

Creutzit ovat keskiajalta periytyvä itäusmaalainen aatelissuku, jonka jäsenet olivat vielä 1500-luvulla melko vähämerkityksinen osa paikallista eliittiä. He olivat riippuvaisia mahtavista sukulaisistaan Wildemaneista, jotka olivat sukusiteiden kautta verkostoituneet sekä paikallisen vähäisemmän rälsin että suomalaisen aatelin tärkeimpien sukujen kanssa. Pernajan Tjusterbytä hallitsevat Wildemanit olivat Juhana III:n suosiossa ja juurruttaneet vahvasti asemansa valtakunnan itä- ja kaakkoisosien hallintoon. He ja heidän sukulaisensa olivat upseereita

na. Talonpoikaislevottomuudet ja poliittisen kulttuurin muutos Ruotsin ajalla (n. 1150–1800), Historiallisia tutkimuksia 212, Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.

3. Ingvar Elmroth (2001) *Från överklass till medelklass. Studier i den sociala dynamiken inom Sveriges adel 1600–1900*. Falun: Nordic Academic Press, 165–174.

4. Työ on osa *Eliitit ja yhteiskunnan muutos – sukustrategiat ja vallan verkostot 1500–2000* -nimistä Suomen Akatemian projektia. Projektiin osallistuu Helsingin ja Turun yliopistojen tutkijoita, ja sitä vetää prof. Markku Kuisma.

5. Lind (1998) 123.

6. S.N. Eisenstadt ja L. Roniger (1984) *Patrons, Clients and Friends. Interpersonal relations and the structure of trust in society*. Cambridge University Press, 48–49; Samuelsson (1993) 223–224.

7. J.M.W. Bean (1989) *From Lord to Patron. Lordship in Late Mediaeval England*, Manchester: Manchester University Press, 236–237.

8. Droste (1998) 41–43.

ja hallintomiehiä, jotka säännönmukaisesti istuivat linnanpäällikön, käskynhaltijan ja vastaavissa viroissa näillä alueilla.⁹

Suomi oli 1500-luvun lopulla sotaista rajamaata, ja monet yhteiskunnan keskiaikaiset piirteet elivät yhä. Pitkät Venäjää vastaan käydyt sodat koostuivat enimmäkseen hävitysretkistä, ja sodan ja rauhan välinen ero oli häilyvä. Yhteiskunta oli turvaton ja väkivaltainen, koska keskusvalta oli yhä heikko. Yksilön tärkeimpänä turvana olivat suku sekä hänen suojelijansa ja palvelijansa. Heiveröisen hallinnon luonne korosti henkilökohtaisten suhteiden merkitystä. Siiviili- ja sotilashallinnon välillä ei ollut juuri eroa, ja valtaa käyttävät rälssimiehet olivat käytännön koulussa sotaoppinsa saaneita upseereita. Käskyvaltasuhteet olivat epämääräisiä ja virkojen sisältö ja vastuualueet laajoja ja tulkinnanvaraisia. Voidakseen kerätä veroja tai käydä sota hallitsijan oli pakko suoda Suomen aatelisille paljon itsenäistä päätäntävaltaa.¹⁰

Yksilön sosiaalinen verkosto muodostui myöhäiskeskiajalla ja uuden ajan alussa ensi sijassa suvusta. Sukulaisuuskäsitys oli myöhäiskeskiajan Ruotsissa bilateraalin, eli sukulaisuus laskettiin sekä äidin- että isän puolelta. Olennaista oli elossa olevien sukulaisten verkosto. Miespuolista sukujohtoa ja sen menneisyyttä korostava sukulaisuuskäsitys alkoi 1500-luvulla saada yhä enemmän jalansijaa. Kruunu tuki kehitystä voimakkaasti, sillä esimerkiksi epämääräiset käsitykset aateluuden periytymisestä hajottivat sen mahdollisuutta kontrolloida omavaltaisia paikallisia valtakeskittymiä.¹¹

Keskiajan ja uuden ajan alun yhteiskuntaa jäsensivät herran ja palvelijan väliset turvan ja suojelun siteet. Palvelussuhteet kietoutuivat hauraaseen ja henkilökeskeiseen hallintoon. Hallinto ei olisi voinut toimia ilman yksilöiden välisiä lojaalisuussiteitä, sillä käskyvalta- ja vastuusuhteet olivat epäselviä.¹² Lojaalisuussiteet eivät rajoittaneet sukulaisuus- ja palvelusuhteisiin. Peter Reinholdssonin mukaan keskiajalla ei välttämättä tehty suurta eroa ystävien ja sukulaisten välillä ja sukulaisuuteen viittaavia sanoja (kuten *frände*) käytettiin ihmisistä, jotka eivät olleet varsinaisesti sukua keske-

nään.¹³ Tällaiset myöhäiskeskiajan ja 1500-luvun ns. rituaalisen sukulaisuuden ulottuvuudet ovat yhä suurelta osin hämärän peitossa. Lähteitä on vähän ja niiden tulkinta on vaikeaa. Se mentaalinen maailma, jolle yhteisölliset suhteet rakentuivat, on yhä luoksepääsemätön.

Talonpojat olivat mahtimiesten ja nämä vuorostaan toisten mahtimiesten, ruhtinaiden ja vallantavoittelijoiden palvelijoita. Palvelussuhteen sisältämät velvollisuudet olivat karskeja: herra oli velvollinen vapauttamaan vangitut palvelijansa, nämä olivat velvollisia puolustamaan herraansa ase-in. Turvattomassa ja väkivaltaisessa yhteiskunnassa tämä oli tarkoituksenmukaista.¹⁴

Henkirikosten sovittelu, sovintorahojen maksaminen ja tappajan henkeä turvaa-

9. Wildemaneista ja Creutzeista 1500-luvulla mm. Mirka Lappalainen (2001a) 'Regional Elite Group and the Problem of Territorial Integration. The Finnish Nobility and the Formation of the Swedish "Power State", c. 1570–1620'. *Scandinavian Journal of History* 26, 1–24 ja (2001b) *Paikallinen mahtisuku ja suurvallan synty. Ernst Creutz ja eliittien murros Ruotsissa n. 1580-luvulta 1630-luvulle*. Painamaton liseniaattityö, Helsingin yliopisto. Kurt Antell (1956) *Pernä sockens historia. Tiden till år 1700*. Pernä kommun.

10. Pentti Renvall (1949), *Kuninkaanmiehiä ja kapiinoitsijoita Vaasa-kauden Suomessa*. Helsinki: Tammi, 53–161, 304–317; Heikki Ylikangas (1997) *Nuijasota*. Helsinki: WSOY, 22–62; myös mm. Petri Karonen (1999) *Pohjoinen suurvalta. Ruotsi ja Suomi 1521–1809*, Juva: WSOY, 96–121; Lappalainen (2001a).

11. Asiaa on käsitelty erityisesti Christer Winberg (1985) *Grenverket. Studier rörande jord, släktskapsystem och ständsprivilegier. Rättshistorisk bibliotek* 38. Lund: Skrifter utgivna av institutet för rättshistorisk forskning, 10–50, 141–148; keskustelusta ks. Olli Matikainen (2002), *Verenperijät. Väki-valta ja yhteisön murros itäisessä Suomessa 1500- ja 1600-luvulla*. Bibliotheca historica 78, Helsinki, 56–66; myös Lappalainen (2001b), 57–59.

12. Ks. Peter Reinholdsson (1998), *Uppror eller resningar? Samhällsorganisation och konflikt i senmedeltidens Sverige*. Studia Historica Uppsaliensia 186. Uppsala, 153, 158–163.

13. Ruotsin myöhäiskeskiajan osalta tätä on tutkinut Peter Reinholdsson (1998) *Uppror eller resningar? Samhällsorganisation och konflikt i senmedeltidens Sverige*. Studia Historica Uppsaliensia 186. Uppsala, 150–152. Also A. Maczac (1996) *The Nobility-State Relationship*; teoksessa Wolfgang Reinhard (toim.) *Power Elites and State Building*, Clarendon Press, 191.

14. Peter Reinholdsson (1998) 150–166; Katajala (2001), 91–205, ks. myös Elias Norbert, (1994/1938) *The Civilizing Process. The History of Manners, State Formation and Civilization* I–II. Saksankielinen alkuteos 1938. Oxford: Blackwell, 160.

maan annetut suojelukirjeet on esitetty tyyppiesimerkkeinä 1500-luvun yhteiskunnan väkivaltaisesta ilmapiiristä, sukujen mahdista ja kruunun heikosta asemasta.¹⁵ Niissä konkretisoitui yksilön riippuvaisuus paikallisista suojelijoista. Henkirikosten sovittelu oli myös rälssisukujen todellisuutta. Creutzitkin saivat maita korvauksena henkirikoksesta, ja 1570-luvulla perheen päämies Lars Mårthensson sai kuvernööri Tottilta suojelukirjeen tapettuaan kuvernöörin veljen palvelijan.¹⁶

Palvelussuhteet olivat yleensä pitkiä, mutta käytännössä niitä myös purettiin ja solmittiin uudelleen helposti. Keskeinen elementti herran ja palvelijan (tai patronuksen ja klientin) välisessä suhteessa on ollut palvelijan oikeus ”purkaa sopimus”, jos herra ei kyennyt täyttämään velvollisuuksiaan. Jos patronuksen valta-asema romahti, klienttien kunnia ei velvoittanut heitä enää uskollisuuteen.¹⁷ Tämä antoi tietenkin mahdollisuuden käytännöllis-poliittisille siirroille. Hyvä esimerkki tästä on suomalaisten aatelismiesten vuoden 1599 poliittisen kriisin jälkeen osoittama vauhdikas opportunisti.

Poliittisten kiistojen aikaan suomalaiset aateliset olivat lähes yksissä tuumin ryhmityneet marski Flemingin ja kuningas Sigismundin kannattajiksi. Kaarle-herttuan voiton jälkeen useita aatelin näkyviä hahmoja teloitettiin, ja huomattavan suuri osa pakeni Baltiaan. Sovinto vallankaappaajan ja suomalaisten välillä solmittiin kuitenkin pian: aateliset hylkäsivät Sigismundin, palasivat Suomeen, saivat takaisin kartanonsa ja moni nousi nopeasti korkeaan virkaan. Kaarle tarvitsi heitä, ja omaa etuaan tähyävät aateliset eivät joitakin poikkeuksia lukuun ottamatta lainkaan epäröineet sysätä sivuun kelvottomaksi suojelijaksi osoittautunutta Sigismundia. Näin tekivät myös Sigismundin ”uskollisiin” kannattajiin kuulleet Wildemanit sukulaisineen. Suvun päämies, amiraali Arvid Tönneson Wildeman pakeni Viroon, mutta palasi nopeasti takaisin ja pääsi Viipurin käskynhaltijaksi ja Karjalan laamanniksi. Kriisissä menetti henkensä kaksi Arvid Tönnesonin veljeä sekä muita sukulaisia, mm. Lars Mårthensson Creutz, jonka Kaarle teloitutti Viipurissa.¹⁸ Kriisin

muistot lakaistiin kuitenkin maton alle, eikä minkäänlainen poliittinen epäluulo sävyttänyt Creutzien ja hallitsijan suhdetta seuraavina vuosikymmeninä.

Uudet suosijat uudessa valtiossa – Ernst Creutz ja aristokraatit

Peter S. Bearman on kirjassaan *Relations into Rhetorics* osoittanut, miten paikallisen eliitin sosiaalinen rakenne muuttui Englannissa sisällissotaa edeltävän sadan vuoden aikana: paikallisuuteen ja sukuun perustuvat rakenteet korvautuivat valtakunnallisella identiteetillä ja patronus-järjestelmällä, joka linkitti ihmiset valtakunnan tasoon.¹⁹ Vastaava, samaan aikaan osunut kehitys on helppo havaita myös Ruotsissa. Kustaa II Aadolfin ja Axel Oxenstiernan aikaan mennessä paikalliset valtarakenteet olivat murtuneet kaikkialla. Hovista ja Tukholman keskushallinnosta oli tullut eliittien huomion keskipiste.

Vanha sukuverkosto, johon Creutzit olivat nojanneet, menetti 1610-luvun kulussa merkityksensä. Johtohahmot kuolivat muutaman vuoden sisällä, ja 1620-luvun alussa nuori upseeri Ernst Creutz, teloitettun Lars Mårthenssonin poika ja Sarvilahden kartanon herra, sai havaita olevansa kotiseutunsa tärkeimpiä ellei tärkein matimies. Itäisen Uudenmaan ja Kymenlaakson paikallisen eliitin koostumus oli myös muuttunut täysin, kun ulkomaisille upseereille ja heidän perheilleen oli myönnetty alueelta laajoja maa-alueita.²⁰ Tukeakseen perheensä valta-asemaa ja sen säilymistä Ernst Creutzin oli luotava uusia kontakteja nousevaan keskusvaltaan ja sitä hallinnoiviin aristokraatteihin. Valtaa ei enää voinut ryhtyä haalimaan territoriaalisten sukuverkostojen avulla.

Ernst Creutzin muodostamat kontaktit perustuivat armeijassa luotuihin suhteisiin. Kustaa II Aadolfin armeija kävi 1620-luvulla Liivinmaalla menestyksestä sotaa Puolaa vastaan. Sota erosi suuresti niistä kahaikoista, joihin Ernst Creutzin esi-isät olivat ottaneet osaa. Kustaa II Aadolfin armeija oli suurempi ja ammattimaisempi kuin koskaan. Liivinmaa kaupunkeineen ja peltoineen oli myös Ruotsin aristokraattien kiin-

nostuksen kohde aivan toisella tapaa kuin Karjalan erämaat.²¹

Liivinmaalla sotineen armeijan ylipäälliköstä Jacob de la Gardiasta tuli Creutzin esimies ja suosija. De la Gardie oli paitsi maineikas sotapäällikkö, myös poliittinen vaikuttaja, suurmaanomistaja, viljakauppias ja rautateollisuuden kehittäjä. Creutzin uraa ja asemaa suhteessa de la Gardieen tukivat sotataudit, jotka kaatoivat myös lukuisia upseereita ja tekivät Creutzista esimiehelleen tärkeän.²² De la Gardien isällä, ranskalaisella palkkasoturilla ja kuninkaallisella suosikilla Pontus de la Gardiella oli Venäjän-sodan aikana ollut läheiset suhteet moniin suomalaisiin aatelisiin, myös Wildemaneihin.²³ Suhde näyttää siis osittain periytyneen.

Jacob de la Gardien äiti oli Juhana III:n avioton tytär, joten marski oli sukua itselleen kuninkaalle. Tästä huolimatta de la Gardien perheen asema aristokratiassa oli hiukan hankala, sen ranskalaiset sukujuurit kun eivät kaikilta osin kestäneet tiukan säätyideologista tarkastelua. Sotatoimia koskevat suuret erimielisyydet viilensivät 1620-luvun lopulla kuninkaan ja Jacob de la Gardien välejä, mutta de la Gardien asema säilyi kaikesta huolimatta vankkana.²⁴

Ernst Creutzin kannalta tärkeintä ja edullisinta oli Jacob de la Gardien läheinen suhde vaikutusvaltaiseen kansleri Axel Oxenstiernaan. De la Gardie–Oxenstierna-akseli tarjosi Creutzille hyvän lähtökohdan hänen hakiessaan läänityksiä korvauksena maksamattomista upseerinpalkoistaan. De la Gardien ja Oxenstiernan avulla Creutz saikin juuri ne maa-alueet, jotka hän halusi laajentaakseen kahta pernajalaista kartanoaan perinnöksi kahdelle pojalleen.²⁵

Läänitysten hankkiminen näyttää olleen yleinen palvelus, joita korkeassa asemassa olevat tekivät niille, jotka olivat heistä riippuvaisia. Pontus de la Gardie toimi usein näin.²⁶ Suosijoille esitetyt pyynnöt saattoivat tosin olla aivan millaisia tahansa: Jacob de la Gardie kysyi 1613 Oxenstiernalta, saisiko muuan Stubbe, Ernst Creutzin sukulainen, ottaa isänsä pään alas Viipurin linnan karjaportin pielestä, missä se oli keikkunut Kaarle-herttuan toimeenpanemista vuoden 1599 teloituksista saakka.²⁷

De la Gardie–Oxenstierna-akseliin kytkeytymisessä oli myös riskejä. Ernst Creutz joutui mukaan Oxenstiernojen ja Johan Skytten väliseen valtataisteluun. Skytte oli kuninkaallinen suosikki, alun perin aateliton, korkeasti koulutettu ja vallanhimoinen mies. Hän pyrki jatkuvasti rajoittamaan aristokraattien nousevaa valtaa ja ajoi aina kiih-

15. Mm. H. Ylikangas (1994) *Ätten och våldet. Väldsbrotten i Norden vid övergången till nya tiden*. *Historisk tidskrift för Finland* 1994; (2000) *Aikansa rikoshistoriallisen kehityksen valaisijana*, Helsinki: WSOY, 11–47; P. Karonen 'A Life for a Life versus Christian Reconciliation. Violence and the process of civilization in the towns of the kingdom of Sweden during the years 1540–1700'. Teoksessa M. Lappalainen (1998) (toim.) *Five Centuries of Violence in Finland and in the Baltic Area. Publications of the History of Criminality Research Project*. Helsinki, 129–195.

16. Lappalainen (2001a) 17.

17. Reinholdsson (1998) 152–166; Samuelsson (1993) 253; Bean (1988) 187; Katajala (2001), mm. 137–138, 199.

18. Esim. Kurt Antell (1932) 'Arvid Tönnesons "underkastelse"' *Historisk Tidskrift för Finland*; Eric Anthoni (1935 ja 1937) *Till utvecklingen av konflikten mellan hertig Carl och Finland I–II*. Helsingfors; (1936) 'Finlands 1590-tal i historieskrivningen', *Historisk Tidskrift för Finland*; Ylikangas (1997) 331–340; Renvall (1949); Karonen (1999) 113–121; Lappalainen (2001a ja b) 64–74; Samuelsson (1993) 248–249.

19. Bearman (1993), mm. 1–3, 47–48, 93–97, 126–129, 175–179.

20. Lappalainen (2001b) s. 176–178; Lappalainen (2001a) 17–22; (2001b) 64–74.

21. Liivinmaan sodasta mm. Arvi Korhonen (1939 ja 1943), *Hakkapeliittain historia I. 1617–1625 ja II. 1626–1629*. Sotahistoriallisen toimiston julkaisuja VI, VII. Helsinki: WSOY; Ragnar Liljedahl (1933) *Svensk förvaltning i Livland 1617–1634*. Uppsala.

22. Jacob de la Gardie Axel Oxenstiernalle Dalenissa 29.10.1623. *Rikskansleren Axel Oxenstiernas skrifter och brevväxling (AOSB)*, Norstedt & Söners Förlag, Stockholm 1888–1956, osa II:V, 250–251; Korhonen (1939) 265–282.

23. Lappalainen (2001a) 12.

24. Esim. Bertil Boëthius (1931) 'Jacob Pontusson de la Gardie'. *Svensk biografisk lexikon (SBL)* 10. toim. Bertil Boëthius. Stockholm: Albert Bonniers förlag.

25. RA Oxenstiernska samlingen, brev till Axel Oxenstierna, Ernst Creutz Axel Oxenstiernalle Riikassa 21.10.1623; Jacob de la Gardie Axel Oxenstiernalle Dalenissa 29.10. 1623. *AOSB* II:V, 250–251, Riikassa 16.2.1625. *AOSB* II:V s. 320–321.

26. KA Biographica (Erik Tönneson Wildeman, Johan Boose, Clas Eriksson Slang) Pontus de la Gardien kirjeitä eri henkilöille, Reinhold Hausen (1917), toim: *Bidrag till Finlands historia V*, Spridda urkunder från tiden 1571–1589. Helsingfors: Finlands statsarkiv. 190–191, 196–197, 203, 233, 260, 271–272, 287, 348, 375–276; KA LT 7876:196.

27. Jacob de la Gardie Axel Oxenstiernalle Novgorodissa 15.1.1613. *AOSB* II:V s. 20–21.

keästi kruunun etua. Erityisesti hän vastusti Oxenstiernoja.²⁸

Oxenstiernalla ja Skyttellä olivat omat ystävänsä ja suosikkinsa miehitetyillä alueilla. Ernst Creutz toimi 1620-luvun lopulla Tarton käskynhaltijana. Aluksi hän hoiti virkaa yhdessä Erik Anderssonin (Trana) kanssa, joka kuitenkin pian siirtyi tärkeämpiin tehtäviin. De la Gardie valitti kirjjeessään Tranan sanoneen, että jos kansleri on de la Gardien suosija, niin hänen suosijansa on Skytte.²⁹ Kun Skytte nimitettiin 1629 Liivimaalle kenraalikuvernööriksi, Ernst Creutz sai luopua Tarton käskynhaltijan virastaan ja hänet lähetettiin käskynhaltijaksi Norlantiin ja Pohjanmaalle.³⁰ Siirrolle voi löytää monia syitä, mutta osansa oli varmasti sillä, ettei Skytte halunnut olla vastustajiensa suosikkien ympäröimä.

Suosijat ja suosit keskitetyssä valtiossa – Lorentz ja Ernst Johan Creutz

Ernst Creutz oli nousevan suurvallan palvelija, esimerkki aatelisesta, joka tuki kruunun valtaa ja hyötyi siitä itse suunnattomasti. Vuonna 1635 kuollut Ernst Creutz ei kuitenkaan ehtinyt nähdä keskitettyä aateli-valtiota mahtavimmillaan, eikä hän myöskään todistanut poikiensa sosiaalista nousua kohti suurvallan huippua.

Vuoden 1634 hallitusmuodossa valettiin perustukset mahtivallan hallinnolle, joka perustui kollegiojärjestelmään sekä rajusti uudistettuun paikallishallintoon lääneineen ja maaherroineen. Laajenevan ja ammattimaistuvan armeijan sekä keskushallinnon viroista tuli vallan, arvostuksen ja vaurauden lähteitä. Aatelismiesten kilpailu parhaisista mahdollisuuksista, viroista ja avioliittokumppaneista oli armoitonta. Keskitetyssä valtiossa patronuksen roolin keskiaikaiset piirteet väistyivät vähitellen menneisyyteen. 1600-luvun patronus suosi klienttejään valtiojärjestelmän sisällä, edisti heidän uraansa ja yhdisti heidät hoviin, vallan keskukseen ja lähteeseen. Klientit puolestaan tukivat patronuksiaan poliittisesti ja taloudellisesti; osoittivat uskollisuutta väkivallattomassa, mutta armottomassa valtataistelussa.

Ernst Creutz oli onnistunut luomaan tärkeitä suhteita aristokratiaan. Sotilasuransa ansiosta myös hänen taloudellinen menestyksensä oli ollut huomattavaa. Maaomaisuuksiin perustuva vauraus antoi hänelle ja hänen balttilaiselle puolisolleen Katharina Hess von Wichdorffille mahdollisuuden kouluttaa perheen kaksi poikaa ulkomailla. Lorentz (1615–76) ja Ernst Johan (1619–84) kiersivät Euroopan yliopistoissa. Lorentz perehtyi vuoriteollisuuteen Hollannissa ja Ernst Johan mm. valtio-oppiin useissa Euroopan maissa.³¹

Suurvalta-ajan Ruotsi oli aateli-valtio, jossa aatelissäädyn jäsenille oli privilegioiden ja eksklusiivisen ideologian turvin taattu ylivertainen asema valtakunnassa. Kollegiohallinnon parhaat paikat oli nekin taattu aatelisille. Aatelispoikien huono koulutustaso oli aluksi ongelma, joka huolestutti erityisesti Axel Oxenstiernaa. Aatelisvallan säilyttämiseksi oli tärkeää, että säädyn nuorukaiset olisivat riittävän koulutettuja professionalisoituvan hallinnon vaatimuksiin. Creutzien palatessa Ruotsiin virkoja riitti oppineille aatelisille. Aika oli Creutzien puolella. Pian virkoihin alkoi nimittäin olla tungosta, sillä uusia sukuja aateloitiin jatkuvasti. Erityisesti vanha alempi aateli joutui ahtaalle uusien, dynaamisten sukujen vyöryssä.³²

Vanha ylhäisaateli eli aristokratia muodosti korkeimman eliitin, hallitsi valtaneuvostoa, valtiopäivien ritarisäätystä ja korkeimpia virkoja sekä harjoitti eksklusiivista avioliittopoliittikkaa. Uudet kreivi- ja vapaaheralliset suvut, joita erityisesti Kristiinan aikana syntyi useita, eivät juuri päässeet tähän sisäpiiriin.³³ Ylhäisaatelin alapuoletta kamppaili laaja alempi aateli, johon kuului 1500-luvun alemman rälssin sukujen lisäksi yhä enemmän ulkomaista aatelia sekä vasta-aateloituja perheitä. Ennen reduktio-aikaa valtataistelua käytiin ensi sijassa aatelin sisällä, ei eri säätysten välillä. Tässä taistelussa patronus-klienttiasetelmilla oli tärkeä rooli.

Tutkimuksessa patronus-klienttisuhteiden on usein oletettu hidastaneen valtion kehitystä ja professionalisaatiota, koska patronusten on oletettu järjestäneen virkoja suosikeilleen ja sivuuttaneen pätevämmät vir-

kojen tavoittelijat. Tätä näkökulmaa ovat vahvasti kritisoineet Fabian Persson ja Ingvar S. Elmroth. Perssonin mielestä monet tutkimukset ovat ajautuneet harhateille sekoittaessaan klienttijärjestelmän nepotismia ja virkojen oston kaltaisiin negatiivisiin ilmiöihin. Hänen mukaansa klienttijärjestelmän soveltaminen johti useasti siihen, että kyvykkäät palkittiin. Silmänpalvojen suosiminen ei ollut eduksi patronuksille.³⁴ Ingvar S. Elmrothin mukaan kaikki taas viittaa siihen, että virkoihin nimitettiin ennen kaikkea taitavimmat ja pätevimmat, olivat he sitten klienttejä tai eivät.³⁵

Ruotsi oli tehokas ja pätevin voimin hallittu valtio klienttijärjestelmästä huolimatta tai pikemmin sen takia. Koko uuden ajan alun yhteiskunta rakentui epätasa-arvolle ja henkilökohtaisille suhteille. Ilman säätyasemaa, sukulaisia ja suojelijoita koulutettukaan mies ei ollut pätevä, sillä hänen mahdollisuutensa toimia virassa vakuuttavasti olivat rajalliset. Klienttinä oleminen ja hyvä koulutus sekä kokemus eivät olleet toisensa poissulkevia seikkoja, päinvastoin. Hankkimalla virkoja klienteilleen aristokraatit pyrkivät tietenkin varmistamaan omia etujaan hallinnon eri portailla. Kuten Persson kirjoittaa, tämä ei tarkoittanut sitä, että virkoihin olisi nimitetty ketä tahansa. Kokemukseen ja koulutukseen kiinnitettiin yhä enemmän huomiota. Aristokraatit tukivat nuorukaisten opintoja ulkomailla.³⁶ Ja vaikutusvaltaisen patronuksen suositus, jossa henkilön ansioista ja kyvyistä kerrottiin, oli 1600-luvun alkeellisissa informaatio-oloissa paras mahdollinen tae siitä, että henkilö todella oli sovelias virkaan. Klienttijärjestelmä tuki näin osaltaan professionalisoitumista.

Creutzeilla oli useita tärkeitä suosijoita. Heistä tärkein oli kuningatar Kristiinan suosikki ja Kaarle XI:n holhoojahallituksen päämies Magnus Gabriel la Gardie, Jacob de la Gardien poika. Toinen Creutzien keskeinen suosija oli kreivi Per Brahe, joka oli kenraalikuvernöörinä Suomessa samaan aikaan kun Lorentz Creutz hoiti Turun maaherran virkaa. Myöhemmin Brahe oli Ernst Johanin esimies Svean hovioikeudessa. Eurooppalaisen aateliskulttuurin ja statuskulttuurin sanansaattajana pidetty Magnus

Gabriel de la Gardie ja karu hallintonyrkki Per Brahe olivat henkilöinä varsin erilaisia. Molempien asemaa kuitenkin koettelivat valtataistelun kolhut ja poliittisen suosion ailahdukset.³⁷ Kolmas Creutzien, erityisesti Ernst Johanin, tärkeä suojelija oli kenraali Arvid Forbus, jonka veli oli naimissa veljesten tädin kanssa. Forbus kuului 1600-luvun suuriin sotasankareihin, ja hänestä tuli 1650-luvulla vapaaherra ja valtaneuvos. Skottilaistaustainen Forbus ei ollut statukseltaan Creutzeja korkea-arvoisempi, mutta hän oli veljeksiä parikymmentä vuotta vanhempi ja menestyksekkäs mies. Forbusin läheiset suhteet De la Gardien perheeseen kutoivat verkostoa entistä tiukemmaksi.³⁸

28. Skytte-Oxenstierna -asetelmaa on pohdittu monissa teoksissa, esim. Ahnlund (1947) 171–172; Rosén (1962) 546–550; Erik Anderssonista erityisesti Arvi Korhonen (1953), *Eerikki Antinpoika*. Helsinki: WSOY.

29. Jacob de la Gardie Axel Oxenstiernalle Riikassa 26.9.1624. AOSB II:V s. 300–301.

30. Liljedahl (1933) 329, 487–540; Kustaa II Aadolf Ernst Creutzille 4.10.1631, KA Biographica (Creutz, Ernst); Ernst Creutzin vaiheista Tartossa ja Pohjanmaalla tarkemmin Lappalainen (2001b) s. 91–116, 155–167.

31. Jussi Nuorteva (1997) *Suomalaisten ulkomainen opinkäynti ennen Turun akatemian perustamista 1640*. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 177, Bibliotheca historica 27. Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura, 364, 372, 386–434, 506.

32. Ulf Sjödel (1976) *Infödda svenska män av ridderskapet och adeln. Skrifter utgivna av vetenskapsocieten i Lund 72*. Lund: CWK Gleerup, 34–35, 58–62, 82. David Gaunt, *Utbildning till statens tjänst. En kollektivbiografi av stormaktstidens hovrättsauskultanter 34–40*; Nuorteva (1997), 382–338; Droste (1998) s. 46.

33. Mm. K. Ågren (1976), 'Rise and Decline of an Aristocracy. The Swedish social and political elite in the 17th century.' *Scandinavian Journal of History* vol.1; Åsa Karlsson (1997), 'Enväldets politiska elit. Släkt- och äktenskapsband inom rådsretsen 1680–1718'. *Historisk Tidskrift*, erit. 616.

34. Persson (1993), 51, 64–65.

35. Elmroth (2001) 165–174.

36. Nuorteva (1997) 384–437.

37. Magnus Gabriel De la Gardiea esim. G. Wittrock, 'Magnus Gabriel De la Gardie', *SBL* 10, 657–680, 'En barock historia', teoksessa *Tre Karlar, Karl X Gustav, Karl XI, Karl XII*. Livrustkammaren: Stockholm, 113–134; P. Nordman (1904) *Per Brahe. Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland LX*. Helsingfors, Bedoire (2001) 37–47, 127–133; Rudolf Fåhræus (1936) *Magnus Gabriel de la Gardie*. Stockholm: Gebers.

38. G. Elgenstierna (1926) *Den introducerade svenska adelns ättartavlor II*, Norstedt & Söners Förlag, Stockholm 792–793; B. Hildebrand (1964–1966) 'Forbus'. *SBL* 16. Stockholm: Bonniers, 271–273.

Samaan aikaan kun Lorentz Creutz toimi yli kolmekymmentä vuotta vuorikollegiossa eri tehtävissä, hän työskenteli samaan aikaan myös paikallishallinnon ja oikeuslaitoksen viroissa sekä erilaisissa komissioissa.³⁹ 1670-luvulla hänestä tuli ensin kamarineuvos ja lopulta amiraali. Poikkeuksellisen taitava ja häikäilemätön Lorentz loi valtavan maaomaisuuden, jonka sydän oli yhä Etelä-Suomen rannoilla. Itä-Uudellemaalle ja Kymenlaaksoon hän rakensi suorastaan "imperiumin" vaimonsa sukulaisten ja muutaman muun läheisen perheen kanssa.⁴⁰ 1654 Lorentz kohotettiin vapaaherraksi yhdessä veljensä kanssa.

Ruotsin rautateollisuuden pioneeri Jacob de la Gardie tuki ilmeisesti Lorentz Creutzin opintoja. Aristokratian sisäpiirissä oli miehiä, jotka tukivat ja kehittivät tarmokkaasti vuorityötä. Kollegion asessoreiksi rekrytoitiin 1630- ja 1640-luvulla useita nuorukaisia, joiden isät olivat olleet Jacob de la Gardien alaisia Liivinmaalla. Viran sai myös Creutzien vanhana palvelijana tunnettu mies Henrik Teitt. Creutzin aikana kollegioon muodostuikin eteläsuomalaisten aatelismiesten vahva ryhmä, joita yhdistivät sukulaisuussiteet sekä suhde de la Gardien perheeseen.⁴¹

Magnus Gabriel de la Gardien asema oli vahvimmillaan 1660-luvun lopussa ja 1670-luvun alkuvuosina, mikä heijastui Creutzin veljesten urakehitykseen. Lorentz Creutz johti 1660-luvun lopussa Taalainmaan noitahysteriaa selvittävää komissiota, joka tuomitsi kuolemaan joukon noituudesta syytettyjä. Kirjeessään de la Gardielle Creutz kuvasi raastavin ilmaisin pahuuden onnistunutta karkottamista, ja pyysi sitten kutakuinkin suoraviivaisesti de la Gardielta kamarineuvoksen virkaa.⁴²

Kaarle XI:n holhoojahallituksen aikana sekä Kaarle XI:n noustua valtaistuimelle valtaneuvostoon noussut Lorentz Creutz kuului De la Gardien uskollisiin kannattajiin. Holhoojahallituksen aikana aatelin sisäiset ristiriidat kärjistyivät. De la Gardiella oli lukuisia poliittisia vastustajia, jotka eivät katsoneet hyvällä Lorentz Creutzin suosikkiasemaa, hänen lukuisia tuottoisia virkojaan ja rooliaan kuparikaupassa. De la

Gardien pahimman poliittisen vastustajan Johan Gyllenstiernan ansiosta Creutz joutui luopumaan paikastaan vuorikollegiossa ja hänet sysättiin hoitamaan virkatehtäviä Suomeen. Pyynnöistään huolimatta hän ei päässyt takaisin vuorikollegioon.⁴³

Magnus Gabriel de la Gardien ja Lorentz Creutzin asema koheni, kun de la Gardien nuori sisarenpoika Kaarle XI nousi valtaan 1672. Joulukuussa 1673 Lorentz sai vihdoin haluamansa kamarineuvoksen viran. De la Gardien uusi suosion kausi ei kuitenkaan kestänyt pitkään, sillä hänen asemaansa vastustavien ylemmän aatelin edustajien sekä aristokratian asemaa kritisoivan alemman aatelin vaikutusvalta kasvoi jatkuvasti. Lorentz Creutzin kuitenkin onnistui päästä kuninkaan suosioon, eikä de la Gardien alamäki vaikuttanut häneen. 60-vuotiaana Lorentz ei enää ollut riippuvainen patronuksesta: hän oli luonut henkilökohtaisen luottamussuhteen hallitsijaan, eikä tarvinnut enää De la Gardieta välittäjäksi. Päinvastoin: Lorentz puolusti nyt patronustaan kuninkaan edessä.⁴⁴

Kuninkaan usko Creutzin kykyihin johti lopulta kuitenkin katastrofiin. Kamarikollegio ja amiraliteetikollegio olivat jatkuvasti sotajalalla, kun tärkeän laivaston varustaminen ei ottanut onnistuakseen. Lorentz Creutz sai hallitsijan epäilemään amiraliteetikollegion hallinnon kyvykkyyttä, ja 1675 kuningas nimittikin Creutzin amiraaliksi antaen hänelle laajat valtuudet murjoa kollegion talous ja toiminta uusiin uomiin. Keväällä 1676 siviilivirkamies Creutzista tuli laivaston päällikkö, jonka oli johdettava laivasto sotaan tanskalaisia vastaan. Kaikki päättyi Öölannin edustalla 1.6.1676, kun amiraalinalus kokemattoman Creutzin virheen johdosta räjähti. Lorentz Creutz ja sadat muut saivat surmansa.⁴⁵

Ernst Johan Creutz⁴⁶ eteni urallaan tahmeammin kuin veljensä. Hän oli poikkeuksellisen oppinut, mutta luonteeltaan niin hillitön, teräväkielinen ja varsinkin juovuksissa väkivaltainen, että hankkiutui jatkuvasti vaikeuksiin. Ernst Johan pysyi pinnalla piinkovan juridis-hallinnollisen ammattitaitonsa sekä veljensä ja patronustensa tuen avulla.

Ernst Johan Creutz palasi opintomatkal-

taan 1640-luvun alussa, ja hänet nimitettiin 1644 Svean hovioikeuden asessoriksi. Svean hovioikeus oli kollegiojärjestelmän vanhin osa, perustettu jo 1614. Siksi aristokratiaan nivelyvä sukuvalta oli siellä vieläkin voimakkaampaa kuin vuorikollegiossa. Svean hovioikeus oli vuosikymmeniä ollut tiukasti Oxenstiernojen eri sukuhaarojen ja heille sukua olevien Sparre- ja Brahe-sukujen käsissä.⁴⁷ Kuvaavaa on että eräs nuorukainen valitti 1640-luvun alussa Svean hovioikeuden presidentille Per Brahelle, että hovioikeuteen oli mahdotonta päästä auskultoitmaan ilman patronusta.⁴⁸ On vaikea tietää, miten Ernst Johan onnistui rekrytoitumaan tähän sisäänpäin lämpiävään joukkoon. Oliko taustalla Brahe, joka oli toiminut Suomessa kenraalikuvernöörinä, Lorentz-veli vai molemmat? Suurvalta-aika on jättänyt jälkeensä paljon niin kollegiohallintoa kuin klienttisuhteitakin koskevaa lähdemateriaalia, mutta monet yksinkertaisetkin kysymykset jäävät silti vaille vastausta.

Jouduttuaan ajattelemattomien puheiden- ja väkivaltaisen käytöksensä vuoksi vaikeuksiin hovioikeudessa, Ernst Johan sai 1652 Uudenmaan ja Hämeen läänin maaherran viran ja siirtyi asumaan residenssi-kaupunkiinsa Helsinkiin. Ernst Johan Creutz kiitti tästä virasta ensi sijassa Magnus Gabriel de la Gardieta, mutta lausui kiitoksia myös Per Brahea kohtaan.⁴⁹ Rakennuttaessaan Helsinkiin uuden komean residenssitalon Creutz järjesti rakennukseen myös veralla päällystetyn huoneiston Brahen mahdollisia vierailuja varten.⁵⁰ Ernst Johan kiitti ylitsevuotavasti myös Forbesia, joka oli hänen mukaansa kirjoittanut Lorentzille Ernst Johanin tarvitsevan paremman viran.⁵¹

Kun Ernst Johan oli yli kymmenen vuotta hallinnut kaukaista lääninään, hän kirjoitti de la Gardielle ja pyysi parempaa virkaa. Samaan aikaan Lorentz pyysi Brahelta parempaa tehtävää veljelleen. Toiveissa oli, että Ernst Johan pääsisi takaisin Svean hovioikeuteen.⁵² Tukholmaan hurjamaineista miestä ei huolitettu, mutta paremman viran hän joka tapauksessa sai: Creutzista tuli Västmanlandin maaherra, jonka residenssi sijaitsi valtakunnan vanhoilla sydänmailla Västeråsissa.

Västeråsissa Ernst Johan joutui turvautumaan De la Gardien apuun ajaututtuaan vakavaan suuret mittasuhteet saavuttane-

39. Lorentz Creutzin elämänvaiheet tiivistettynä "Lorentz Creutz d.ä." *SBL* 9. Stockholm: Bonniers, 86–95.
40. Ks. erityisesti Katajala (2001) 220–285; Olle Sirén (1980) *Sarvlaks. Gårdsbushållningen och gårdssambället från 1600-talet till 1900-talet*. Folklichsstudier XII. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, 17–22; Antell (1956) 106–173; Matti Korhonen (1981) *Vehkalahden pitäjän historia II*. Hamina: Vehkalahden kunta, 246–259.
41. Mirkka Lappalainen (2002) 'Släkt och stånd i bergskollegium före reduktionstiden', *Historisk Tidskrift för Finland*, 2/2002, 145–172.
42. RA, De la Gardieska samlingen, E 1375, Lorentz Creutz Magnus Gabriel de la Gardielle 24.8.1669.
43. RA, De la Gardieska samlingen, E 1375, Lorentz Creutz Magnus Gabriel de la Gardielle 19.8.1670; G. Rystad (1955) *Johan Gyllenstierna, rådet och kungamakten. Studier i Sveriges inre politik 1660–1680*. Lund: CWK Gleerups förlag, 64. Holhoojahallituksen politiikasta ks. mainittu Rystadin teos sekä esim G. Wittrock (1914): *Karl XI:s förmyndares finanspolitik Gustaf Bondes finansförvaltning och brytningen under Bremiska kriget 1661–1667*. Skrifter utgifna af K. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Uppsala 15:3, Uppsala 1914.
44. RA, De la Gardieska samlingen, E 1375, Lorentz Creutz Magnus Gabriel de la Gardielle 25.11.1675; Wittrock (1931), 670–671. Kaarle XI:n ajan alkupuolen poliittisesta ilmastosta mm. Rystad 1955 sekä G. Rystad (2001) *Karl XI. En biografi*. Falun: Historiska Media.
45. E. Wendt (1950), *Amiralitetskollegiets historia I, 1634–1695*. Lindbergs: Stockholm, 255–271; A. Zettersten (1903), *Den svenska flottans historia åren 1635–1680*. Norrtelje, 20–21, 471–481.
46. E.J. Creutzin elämänvaiheet tiivistettynä Bertil Boëthius, "Ernest Johann Creutz" *SBL* 9 (Stockholm 1931), s. 97–99.
47. Tiedot kerätty G. Elgenstiernan sukutauluista teosarjasta *Den introducerade svenska adelns ättartavlor* sekä A. Anjou matrikkelistasta (1899) *Kongl. Svea hovrätts presidenter samt embets- och tjänstemän 1614–1898*. Eksjö.
48. Sture Pétren (1964) *Ur Svea hovrätts historia 1614–1654*, Stockholm: P.A.Norstedt & Söners förlag, 90.
49. RA, De la Gardieska samlingen, E 1375, Ernst Johan Creutz Magnus Gabriel de la Gardielle 16.1.1664. RA, Skoklostersamlingen, E 8140, Lorentz Creutz Per Brahelle 15.4.1664. E.J. Creutzin ongelmista hovioikeudessa: RA Svea hovrätt, huvudarkivet, Svea hovrätts protokoll 1648–1650; RA Svea hovrätt, Liber causarum, E VI a 2 a a, vol 125 (1649).
50. Eino E. Suolahti (1950) 'Ensimmäinen Vironniemen Helsinki'. *Helsingin kaupungin historia I*, 325–326.
51. LUB, Topographica (Finland), E.J. Creutz Arvid Forbusille 6.4.1664.
52. RA, De la Gardieska samlingen, E 1375, Ernst Johan Creutz Magnus Gabriel de la Gardielle 16.1.1664. RA, Skoklostersamlingen, E 8140, Lorentz Creutz Per Brahelle 15.4.1664.

seen konfliktiin kirjurinsa (!) kanssa.⁵³ Nöyryyttävä tapahtumasarja ei kuitenkaan estänyt De la Gardieta ja Lorentzia 1670-luvun alussa kannatellutta poliittista korkeapainetta tarttumasta Ernst Johaniinkin. Hän sai 1674 Turun hovioikeuden presidentin viran ja pääsi sitä kautta valtaneuvokseksi. Taustalla vaikutti de la Gardie, jota Lorentz kiitti näiden virkojen järjestemisestä.⁵⁴

Creutzit myös suosittelivat patronuksilleen omia sukulaisiaan ja klienttejään. Yleensä kyseessä oli jokin tietty virka, jonka Creutzit tiesivät olevan vapaana. Lorentz sai kiittää de la Gardieta myös suosituksista, joita tämä oli hänen poikiaan varten kirjoittanut.⁵⁵

Retoriikasta toimintaan

Vaikka 1600-luvulla puhutaan yleisesti patronuksista ja suosijoista ja vaikka esimerkiksi kirjemateriaalia on säilynyt runsaasti, on ilmiön tutkiminen yhä vaikeaa ja esimerkiksi Creutzien patronus-klienttiverkoston tyhjentävä selvittäminen mahdotonta. Koska vauraat ja vaikutusvaltaiset aristokraatit ovat jättäneet jälkeensä kattavia kirjekokoelmia, aristokraattien klienttiverkostoja on helpompi tutkia kuin tärkeitä paikallistason suhteita.⁵⁶

Kaikista klienttisuhteista ei edelleenkään ole lähteitä – materiaalia on säilynyt osin hyvin satunnaisesti – tai niiden löytäminen on vaikeaa. Toisaalta taas säilynyt lähdemateriaali, uskollisuudenvaloja ja kiitosta tihkuvat kirjeet, johdattavat helposti liioittamaan klienttisuhteiden ulottuvuuksia tai merkitystä.

Patron-sanan käyttö esimerkiksi kirjeessä ei välttämättä tarkoita sitä, että kirjeen kirjoittajan ja vastaanottajan välillä on klienttisuhte. Drosten mukaan käyttämällä *patron*-sanaa kirjoittaja ilmaisee tarvitsevansa vastaanottajan apua.⁵⁷ Toisaalta monet klientit eivät lainkaan käytä *patron*-sanaa, vaan ilmaisuja *gynnare* ja *befordrare*.

Monet tutkijat ovat käsitelleet sitä, miten aidoiksi klienttien uskollisuudenvakuuttelut tulisi tulkita. Heiko Drosten mukaan 1600-luvun aateliskulttuuria korostettiin virallisissa yhteyksissä. Patronuksen kunnia ja klientin uskollisuus sai sanoissa ja symbolisissa

teoissa konkreettisen ja näkyvän muodon.⁵⁸ Uskollisuudenvakuutuksia esiintyy kuitenkin myös kirjeissä, jotka on osoitettu henkilöille, joiden välit kirjoittajan kanssa olivat vähemmän lämpimät, esimerkiksi Johan Skytten kirjeet Axel Oxenstiernalle on valeltu ystävyyttä ja ikuista palvelushalukkuutta osoittavilla ilmaisuilla.⁵⁹ Allekirjoitusta edeltävät, palveluhaluisuutta korostavat ilmaisuut ovat normaalia 1600-luvun kirjekohdeltaisuutta, josta ei voi päätellä juuri mitään kirjoittajan ja vastaanottajan välisestä suhteesta.

Creutzien ja heidän suojelejoidensa suhteessa tiedonvaihto oli keskeisellä sijalla. 1600-luvulla informaatioyhteydet olivat hyvin hataria ja tieto oli arvokasta. Creutzit kirjoittivat usein sotatapahtumista tai välittivät suosijoilleen tietoja näiden läänitysten asioista. Uudenmaan ja Hämeen maaherrana toimiessaan turhautunut Ernst Johan kirjoitti Forbesille ja kiitti tätä kirjeenvaihdosta ja ”kommunikaatiosta” valittaen, ettei itse voinut kirjoittaa yhtä paljon. Hänen hallintoalueellaan kun ei tapahtunut juuri mitään sellaista, minkä tietämisestä olisi valtaneuvokselle hyötyä.⁶⁰

Creutzien uskollisuus patronuksiaan kohtaan ei käytännössä ylettynyt kirjeretoriikan ylenpalttisten uskollisuudenvakuutusten tasolle. Ernst Johan, joka oli veljeään riippuvaisempi suojelejoistaan, onnistui jopa suuttutamaan Brahen vastustettuaan ritarihuoneella käydyssä epävirallisessa keskustelussa kreivillisiä erityisoikeuksia.⁶¹ Patronukset auttoivat kyllä Creutzeja, ja tuki ja yhteistyö olivat ratkaisevia muutamissa veljesten elämän käännekohtissa, mutta lukuun ottamatta Lorentz Creutzin ja Magnus Gabriel De la Gardien yhteistyötä 1660- ja 1670-luvulla ei kanssakäyminen ollut erityisen läheistä. Creutzit kyllä muiden tavoin haalivat patronuksiaan ja muita aristokraatteja perheensä hautajaisiin ja muihin juhliin, missä nämä yhdessä ruoan, kulkueiden ja muun mahtailun kanssa toimivat isäntäperheen statussymboleina.⁶²

Herra ja palvelija, patronus ja klientti

Herran ja palvelijan väliset siteet muovau-

tuivat uudelleen, kun keskittäminen, professionalisoitua hallinto ja sukulaisuusjärjestelmien murros muotoilivat uudelleen sosiaalisia rakenteita. Menestyäkseen myös periferian aatelisten oli kytkeydyttävä keskukseen ja aristokraatteihin. Lisääntyvät koulutusvaatimukset ja uusien aatelissukujen tulva olivat liikaa monelle vanhalle paikalliselle mahtisuvulle, jotka sammuiivat tai taantuivat.

Todennäköisesti asema yhteiskunnallisessa hierarkiassa vaikutti siihen, miten riippuvaisia klientit olivat patronuksistaan. Korkea-arvoiset aateliset olivat läheisessä tekemisissä koko ylhäisaatelin kerman kanssa. Heillä oli hyvät mahdollisuudet juonia valtakuvioissa ja toimia poliittisten tuulahdusten mukaan sekä olla itse yhteydessä hallitsijaan. Sen sijaan paikallisen eliitin jäsenet, kuten porvarit ja aatelittomien virkamiesten laaja joukko, olivat varmasti riippuvaisempia paikallisesta kartanonherrasta tai muista mahtimiehistä, joiden klienteiksi he olivat onnistuneet pääsemään.

Patronus-klienttisuhteet olivat valtataistelun tärkeitä aseita ja asemien ryhmittäjiä. Ne myös tukivat valtionmuodostusta. Nykyään nepotismia ja suosikkihallintoa pidetään vaarallisina, demokratiaa uhkaavina ja valtion toimintaa rajoittavina piirteinä. 1600-luvulla suosikki- ja sukulaissuhteisiin perustunut hallinto oli itsestäänselvyys. Patronus-klienttijärjestelmän avulla rekrytoitiin ja osittain pätevoidytiinkin vahvistuvan hallintokoneiston palvelukseen. Klientin lojailisuus patronusta kohtaan oli joka tapauksessa alisteinen ensi sijaiselle uskollisuuden kohteelle: kruunulle.

Patronuksen arvo suhteessa klientteihinsä perustui nimenomaan siihen, että hänen välityksellään klientit pääsivät kiinni kruunun säätelemiin houkutteleviin etuihin: vir-

koihin, läänityksiin, aatelisarvoihin. Vahva valtio, jolla näitä pääomia riitti jaettaviksi, oli kaikkien asianosaisten edun mukainen: aateliset ja menestyshakuiset aatelittomat rakensivat sitä päästäkseen osallisiksi tuotoista. Pyytäessään patronuksiltaan apua Creutzit vetosivat haluunsa palvella kruunua tavalla, joka hyödyttäisi sitä eniten.⁶³ Kruunun etuun vetoaminen oli vahva argumentti, joka ohitti kaiken muun.

53. RA, De la Gardieska samlingen, E 1375, Ernst Johan Creutz Magnus Gabriel de la Gardielle 15.6.1669.

54. RA, De la Gardieska samlingen, E 1375, Ernst Johan Creutz Magnus Gabriel de la Gardielle 10.4.1676.

55. Esim. RA, De la Gardieska samlingen, E 1375, Lorentz Creutz Magnus Gabriel de la Gardielle, ei päiväystä (1671), 20.6.1670; 20.3.1672; 10.4.1674; 28.2.1676; RA, Skoklostersamlingen, E 8140, E.J. Creutz Brahelle 2.6. ja 27.6. 1677.

56. Paikallistason klienttiverkostoista ks. Sari Forsström (1999) 'Fragment av nätverkens struktur och funktion i reduktionslandens Finland', teoksessa Peter Aronsson, Solveig Fagerlund, Jan Samuelsson (toim.) *Nätverk i historisk forskning – metafor, metod eller teori. Rapport från växjö universitet, Humaniora, Nr 1 1999*, Växjö Universitet.

57. Droste (1998) 41.

58. Droste (1998) 34–35.

59. Ks. Johan Skytten kirjeet Axel Oxenstiernalle 1612–1642, painettuna AOSB II:10, 163–386. Vrt. Persson (1993), 60–61.

60. LUB, De la Gardieska samlingen, E.J. Creutz Arvid Forbusille 9.3.1657.

61. Sveriges Ridderskaps och Adels Riksdagsprotokoll, 25.4. 1655, 50–58 ja Brahen kirje 25.4.1655, Bilaga L, 289–290.

62. Esim. RA, De la Gardieska samlingen, E 1375, Lorentz Creutz Magnus Gabriel de la Gardielle 1.10.1675; E 1409, Erik Fleming Magnus Gabriel de la Gardielle 22.2.1671; RA, Bengt Horns samling, E 4298, Lorentz Creutz Bengt Hornille 26.3.1671; RA Skoklostersamlingen, E 8140, Ernst Johan Creutz Per Brahelle 10.7.1647.

63. Ks. esim RA, De la Gardieska samlingen, E 1375, Ernst Johan Creutz Magnus Gabriel de la Gardielle 16.1.1664; RA, De la Gardieska samlingen, E 1375, Lorentz Creutz Magnus Gabriel de la Gardielle 10.8.1670.

ANU LAHTINEN

Omaisuuutta, ystäviä ja vaikutusvaltaa

Avioliittojen merkitys Flemingien sukupiirissä

Miten laskelmoituja olivat aateliston naimakaupat myöhäiskeskiajalla? Onnistunut avioliitto kasvatti aateliston ja -miehen arvovaltaa, mutta kuka päätti liiton solmimista? Kuka jäi naimattomaksi ja mistä syystä? Fil. maist. Anu Lahtinen tarkastelee artikkelissaan Flemingien sukupiirin avioliittomenettelyjä ja niiden moninaisia seurauksia.

Lisäksi Kuningas oli vastoin Valaansa ja lupauksiaan nostanut valtaan joukon Papisteja [...] enimmäkseen langoksia, niin että koko hallinto oli sellaisten henkilöiden vallassa, jotka selvästi olivat suosiollisia Papisteille, joihin kuuluivat ensiksikin Erik Sparre, puolisonaan Kreivi Erikin sisar, joka oli Ilmiselvä Papisti, Klaus Fleming, puolisonaan Kreivi Erikin Täti [Ebba Stenbock], Erik Gustafsson [Stenbock], joka oli Kreivi Erikin eno, Arvid Gustafsson [Stenbock], joka samoin oli Kreivi Erikin eno [...] ja monia muita, liian paljon tässä lueteltavaksi. Tällainen vääryys ja epäjärjestys vallitsi isänmaassa [...].¹

■ Poleemisessa kuvauksessa *Huruledes K. Sigismundus hafwer skilldt sig ifrån oss* kuningas Sigismundin tukijat ja erityisesti Gustaf Erikssonin (Stenbock) jälkikasvu esittää katolisena kätyrijoukkona, jota yhdistivät avioliittojen ja sukulaisuuden siteet. Kirjoittaja linkittää Suomen ja Viron ylikäynhaltijan, "rautamarski" Klaus Eriksson Flemingin² tähän epäilyttävään ryhmään nimenomaan puoliso Ebba Stenbockin kautta.

Värittyneinäkin väittämät kertovat aikaisten tavoista hahmottaa poliittisten sitoumusten ja sukuvallan yhteyksiä. Teksti korostaa avioliiton ja sukulaisuuden mer-

kitystä suhdeverkostojen luojina ja lujittajina. Samoilla linjoilla on Jaakko Teitin valitusluettelo, joka Flemingejä kuvatessaan mainitsee erityisesti, että suvun varhainen edustaja "pääsi Suomessa hyviin naimisiin".³ Mutta mitä "hyvä naimakauppa" tarkalleen ottaen tarjosi aatelismiehelle ja -naiselle – tai heidän lähisukulaisilleen? Entä mitä naimattomuus merkitsi keskiajalla tai uuden ajan alussa?

Artikkelissani tarkastelen sitä, mitä avioliitot merkitsivät Flemingien sukupiirin⁴ jäsenille, varsinkin yhteiskunnallisen aseman ja taloudellisen vaurauden takaajina. Kiinnitän erityistä huomiota siihen, miten naisten ja miesten erilainen yhteiskunnallinen ja juridinen asema heijastui avioitumismenettelyissä.⁵ Menestyksekkäiden johtohahmojen lisäksi käsittelen valtahierarkian vähäisempiä jäseniä ja heidän asemaansa sukupiirissä. Samalla kommentoin niukan lähdeaineiston tulkinnanvaraisuutta.

1. 'Huruledes K. Sigismundus hafwer skilldt sig ifrån oss', *Strödda historiska handlingar* vol 20, Svenska riksarkivet (SRA). Suom. AL.

2. Kirjoitusasultaan vaihtelevia nimiä on vaikea yhdenmukaistaa, yritti niitä sitten suomentaa tai säilyttää "alkuperäisinä". Myös sukunimien käyttö on ongelmallista, sillä 1500-luvulla harvat aatellisuus käyttivät niitä – Flemingit tosin lukeutuvat näihin harvoihin. Käytän artikkelissani ruotsinkielisiä kirjoitusasuja, ellei suomenkielinen muoto ole erityisen vakiintunut (Kustaa Vaasa, Maunu II Tavast), ja sukunimiä milloin se vaikuttaa perustellulta.

3. "En riddere aff Flanderen kom till Findland, och fick ther gott giftermäll [–]." Sukupiirissä solmittujen avioliittojen merkitystä korostaa myös toteamus, että Nils Boje oli laiminlyönyt vuokramaksuja saatuaan vaimokseen "rouva Heblan (Erik Flemingin puolison) sisarentyttären", Brita Kristersdotterin. Kustavi Grotenfelt (toim.) (1894) *Jaakko Teitin valitusluettelo Suomen aatelistoa vastaan v. 1555–1556, Todistuskappaleita Suomen historiaan* V, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura, IV–VI, sivujen 26–27 välinen sukutaulu, 264.

4. Käsitteestä Heikki Soininvaara (1982) *Sukupiiri. Alarik Gustaf Castrénin ja Johanna Sofia Laguksen jälkeläiset, Suomen sukututkimusseuran julkaisuja* 35, Porvoo: WSOY, 5.

5. Käytän osittain myös avioliitto- ja perhestrategioiden käsitteitä. Vrt. Giovanni Levi (1992) *Aineeton perintö. Manaajapappi ja talonpoikaistyhteisö 1600-luvun Italiassa, Tutkijaliiton julkaisusarja* 73, Helsinki: Suomen Tutkijaliitto, 12–13, 76–77; Anu Lahtinen (2001) "Siskot ja veljet. Myöhäiskeskiaikaisen ylimysperheen sukupuolitetut elämänalueet", teoksessa Anu Lahtinen (toim.) *Tanssiva mies, pakinoiva nainen. Sukupuolten historiaa, Historia mirabilis* 1, Turku: Turun historiallinen yhdistys.

Flemingien pojat ja ”hyvät naima-kaupat”

Ensimmäinen Suomen alueella tunnettu Fleming-nimen kantaja, ritari ja laamanni Klaus Pedersson Fleming, saapui Ruotsista 1300–1400-lukujen vaihteessa.⁶ Hän ei ollut kuka tahansa tulokas, vaan lukeutui niihin aatelmiehiin, jotka saapuivat Suomeen unionihallinnon luottohenkilöinä Tanskan ja Saksan suunnasta ja saivat näin hoitaakseen tärkeitä virkoja. Virkatulot ja väliaikaiset läänitykset⁷ eivät vastanneet sitä vaurautta ja yhteiskunnallista vaikutusvaltaa, jota perintömaa toi omistajalleen, mutta sopivien avioliittojen kautta tulokkaat saivat haltuunsa myös maaomaisuutta. Sopivien avioliittojen solmimista taas auttoi se, että he kuuluivat asemansa ja vaikutusvaltansa puolesta toivottujen vävy- ja sulhasehdokkaiden joukkoon.⁸

Avioliitot perustuivat bilateralisuuteen; omaisuus ja perimys ei kulkenut vain mies- (tai nais)linjassa, vaan sekä miehet että naiset perivät (myös maaomaisuutta), nainen tavallisesti puolet siitä mitä mies. Vaakuna ja sukunimikin saattoivat yhä vähemmän periytyä äidin kautta. Ebba Gustafsdotterin isoisä peri Stenbockin vaakunan äidiltään Anna Gustafsdotterilta, kun vanhemman Stenbock-suvun varsinainen mieslinja oli sammunut. Avioliitot vahvistivat keskinäisiä liittolaissuhteita, joten kummankin puolison perheellä oli tärkeä – joskaan ei välttämättä tasaveroinen – rooli liiton hyväksyjänä.⁹ Aatelin edustajat korostivat suvun ja naittajan roolia avioliiton solmimisessa, ja laki velvoitti erityisesti tyttäret avioitumaan perheen ja naittajan toiveiden mukaisesti.¹⁰

Avioliitossa naisen omaisuus siirtyi holhoojalta puolison hallintaan, sillä mies toimi lain ja tavan mukaisesti vaimonsa laillisenä edusmiehenä.¹¹ Avioliittojen strategisen arvon takia aatellisneidon naittaja – isä tai lähin miespuolinen sukulainen, ”kuitenkin äidin neuvosta, jos tämä elää” – saattoi luovuttaa morsiamen myötä tuntuvia omaisuuksia, sitoakseen väyn perheen jäseneksi ja sukupiiriin liittolaiseksi. Tällaisessa tapauksessa tyttärelle voitiin myöntää lakisääteistä suurempi perintöosuus. Toisaalta aate-

lisneito saatettiin säästösyistä naittaa porvarille pelkillä rahamyötäjäsillä.¹² Kuten Åsa Karlsson Sjögren ja Anu Pylkkänen ovat todenneet, ratkaisuihin vaikutti keskeisesti se, millaisia etuja perheen miehillä oli ajettavanaan naisten kautta.¹³

6. Flanderilaiseen syntyperään viittaava nimi esiintyy keskiajalla monien erillisten henkilöiden liikanimellä mutta myös vakintuneena sukunimellä. Klaus Flemingin isä lienee Pommerissa vaikuttanut Peder. Bengt Hildebrand (1966) 'Fleming, adelsläkt', teoksessa Erik Grill (toim.) *Svenskt biografiskt lexikon* 16 (Fich-Gehlin), Stockholm: Kungl. Boktryckeriet P. A. Norstedt & Söner, 111–112.

7. Eric Anthoni (1970) *Finlands medeltida frälse och 1500-talsadel, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland* 422, Helsingfors: Finska litteratursällskapet i Finland, 135, 143, 180–181; Heikki Ylikangas (1988) *Valta ja väkivalta keski- ja uuden ajan taitteen Suomessa*, Porvoo: WSOY, 123; Lahtinen (2000) 62.

8. Anthoni (1970) 122–123, 130–131, 135, 143, 180–181; Vrt. Lahtinen (2000) *”Mies hallitkoon vaimonsa maata.” Sukupuoli ja maaomaisuus keskiaikaisessa suomalaisessa yhteiskunnassa*, pro gradu -tutkielma, Turku: Suomen historia, Turun yliopisto, 67–69.

9. Reinhold Stenbock (1925) *Torpa. Historik jämte ägarelängd*, Södertälje: Södertörns tryckeri Aktiebolag, 16, 49; Birgit Sawyer (1992) *Kvinnor och familj i det forn- och medeltida Skandinavien, Occasional Papers on Medieval Topics* 6, Skara: Viktoria Bokförlag, 34–35; Marko Lamberg (2001) *Dannemännens i stadens råd. Rådsmanskretsen i nordiska köpstäder under senmedeltiden*, Stockholm: Stockholmia förlag, 93–97.

10. Lain mukaan neito, joka avioitui vastoin vanhempiensa suostumusta, menetti isän- ja äidinperintönsä. *Kuningas Kristoferin maanlaki 1442* (suom. Martti Ulkuniemi (1978) *Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran julkaisuja* 340, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura), Naimiskaaren 3. luku; Heikki Ylikangas (1983a) *Miksi oikeus muuttuu. Laki ja oikeus historiallisen kehityksen osana*, Porvoo: WSOY, 9, 90; Heikki Ylikangas (1983b) *Oikeushistoriasta ja sen tutkimuksesta*, Helsinki: Helsingin yliopisto, 32–33; Mia Korpiola (1999) 'An Uneasy Harmony: Consummation and Parental Consent in Secular and Canon Law in Medieval Scandinavia', teoksessa Mia Korpiola (toim.) *Nordic Perspectives on Medieval Canon Law*, Helsinki: Mattias Calonius Society, 126–127.

11. Lahtinen (2000) kokonaisuudessaan.

12. Tällaisesta menettelystä seurasi mm. kuuluisa kiista Lucia Olofsdotter Skälgen perintöomaisuudesta. Birgit Klockars (1979) *I Nådens dal. Klosterfolk och andra c. 1440–1590, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland* 486, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, 99–105; Lahtinen (2000) 95–107. Vrt. Anthoni (1970) 199.

13. *Kuningas Kristoferin maanlaki*, Maakaaren 5. luku, Naimiskaaren 1. ja 19. luku, Kauppakaaren 4. luku; Hedda Gunneng (1987) 'Kvinnlig arvsvärd under svensk medeltid', teoksessa Birgit Sawyer & Anita Göransson (toim.) *Manliga strukturer och kvinnliga*

Flemingeistä säilyneet tiedot osoittavat, että monet perheen miehet ”pääsivät hyviin naimisiin” ja saivat avioliiton kautta haltuunsa muun muassa tärkeitä kartano-omistuksia. Tässä mielessä laamanni Klaus Pedersonin poika, vaakunamies Henrik Fleming, menestyi erityisen hyvin. Hän avioitui piispa Maunu II Tavastin veljentyttären kanssa, kun Tavast-suku oli vaikutusvaltansa huipulla. Puoliso Valborg Jönsdotterin kautta perheeseen periytyivät mm. piispan lahjoittama Kuitian kartano sekä Mietoisten Kaskinen ja Uudenkirkon Sundholma.¹⁴ Henrikin veli Magnus puolestaan peri appensa ja puolisonsa kautta Louhisaaren kartanon. 1500-luvulla ritari ja valtaneuvos Ivar Joakimsson Fleming poikineen sai avioliittojensa kautta niin merkittäviä Ruotsin-omistuksia, etteivät Suomen alueen tilat enää kelvanneet perheen pääkartanoiksi.¹⁵

Jälkikäteen tarkasteltuna avioliittojen välitön taloudellinen hyöty saattaa korostua liikaakin.¹⁶ Monet omistukset siirtyivät vävyjen haltuun vasta vuosien kuluttua, kun edellinen sukupolvi siirtyi ajasta ikuisuuteen. 1500-luvulla syntynyt Henrik Klauson Fleming totesi muistelmissaan olleensa naimisiin mennessään köyhä, koska hänen appensa ja isänsä olivat vielä elossa ja hallitsivat tulevaa perintöomaisuutta.¹⁷

Avioliittojen kautta kertyivät joka tapauksessa sukupiiriin keskeiset omistukset, joita laajennettiin sekä laillisin että laittomin keinoin.¹⁸ Näiden kartano-omistusten mukaan on totuttu puhumaan vanhemmasta sukuhaarasta, joka hallitsi Suitian, Kuitian ja Sundholman keskeisiä tiloja, sekä nuoremasta, Louhisaarta ja Lehtisten kartanoa asutaneesta sukuhaarasta.¹⁹ Paikallisten päätilojen merkitystä korostaa tietoinen sukukartanoiden rakennustyö esimerkiksi Erik Flemingin ja Hebla Siggesdotterin (Sparre) hallitsemassa Suiiassa²⁰ mutta erityisesti Klaus Hermansson Flemingin perustamassa Lehtisten kartanossa, jonne ruotsalaisista kartano-omistuksista kiinnostunut poika oli 1600-luvulla enää haluton muuttamaan.²¹

Langosten läheiset ja vaikeat suhteet

Omaisuuksiensa lisäksi avioliittoon lin-

kittyi velvoittavia lankous- ja sukulaisuussuhteita. Ajatusta näiden yhteyksien merkityksestä korostivat kirjeet, joissa lankoja, kälyjä ja heidän puolisoitaan puhuteltiin ”rakkaiksi veljiksi ja siskoiksi sekä erityisen hyviksi ystäviksi” ja appea ”rakkaaksi isäksi”. Heiltä myös pyydettiin ”isällistä ja veljellistä tukea”, tai heille lähetettiin ”sisarel-lisen rakastavia terveisiä”. Nämä ilmaisut

strategier, Göteborg: Göteborg Universitet, 83; Anu Pylkkänen (1990) *Puoli vuodetta, lukot ja avaimet. Nainen ja maatalous oikeuskäytännön valossa 1660–1710*, Helsinki: Lakimiesliiton Kustannus, 335; Åsa Karlsson Sjögren (1998) *Kvinnors rätt i stormaktidens Gävle, Acta Universitatis Umensis, Umeå Studies in the Humanities* 144, Umeå: Umeå universitet, 40, 46; Lah-tinen (2000) 27–39 (ja koko teos). Vrt. Mirkka Lappalainen (2001) *Paikallinen mahtisuku ja suurvallan synty. Ernst Creutz ja eliittien murros Ruotsissa n. 1580-luvulta 1630-luvulle*, lisensiaattitutkielma, Helsinki: Suomen ja Skandinavian historia, Helsingin yliopisto, 135.

14. Ari-Pekka Palola (1997) *Maunu Tavast ja Olavi Maununpoika – Turun piispat 1412–1460*, Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran toimituksia 178, Helsinki: Suomen Kirkkohistoriallinen Seura, 438, 465.

15. Folke Wernstedt, Hans Gilllingstam och Pontus Möller (toim.) (1989) *Äldre svenska frälsesläkter ättartavlor utgivna av Riddarsbusdirektionen I*, Stockholm: Nordstedts tryckeri, 305–306; Blomstedt (1929) 64–65, 75; Anthoni (1970) 249. Vrt. myös tiedot Friskalan Peder Flemingistä ja tämän Ruotsin-omistuksista, Blomstedt (1929) 51.

16. Vrt. Marjatta Rahikainen, 'Epäilyn ja varmuuden rajat', Giovanni Levin haastattelu, *Yhtöisto* 16/1996.

17. Vrt. 'Assessorens i Krigs-Rådet Herr Henric Flemmings egenhändig anteckning om sitt Lefnads-lopp', lähdejulkaisussa Slamuell Loenbom (toim.) (1768) *Upplysningar I Svenska Historien*. Första Delen. Stockholm: Kongl. Finska Boktryckeriet, 60–61, 68; Anthoni (1970) 181.

18. *Jaakko Teitin valitusluettelo*; Anthoni (1970) 275.

19. Kaarlo Blomstedt ym. (toim.) (1929) *Kansallinen elämäkerrasto II*, Porvoo: WSOY, 50–52; Tor Carpelan (1954) *Ättartavlor för de på Finlands riddarbus inskrivna ätterna, Första bandet A-G*, Helsingfors: Frenckellska Tryckeri Aktiebolaget, 355–356; Hildebrand (1966) 111–112.

20. C. J. Gardberg (1989) *Suomen kartanoita*, Helsinki: Otava, 9; ks. myös Alf Brenner (1953) *Sjundeå sockens historia II*, Sjundeå: Sjundeå kommun, 118; Anu Lah-tinen (2002b) 'Arkea ja juhlaa Flemingien mailla. 1500-luvun ylimysperheen jokapäiväinen elämä', teoksessa Terhi Kivistö (toim.) *Arki ja Läbeisyys, Turun Historiallinen Arki* 55, Turku: Turun historiallinen yhdistys, 159–161.

21. Claes Hermansson Fleming, 'Memoriale Chronicum seu Index rerum memorabilium...', lähdejulkaisussa E. Grönblad (toim.) (1856) *Urkunder upplysande Finlands öden och tillstånd i slutet af 16de och början af 17de århundradet*, Andra Flocken, Första Häftet, Helsingfors: J. Simelii Arfwingar, 6; Loenbom (1768) 68.

olivat tavanmukaisia eivätkä välttämättä todista tunteiden välittömyydestä, mutta kerovat silti, minkä luonteisiksi lankoussuhteet käsitettiin.²²

Aivan omaa luokkaansa olivat ne piirit, joista Erik ja Ivar Fleming sekä heidän poikansa Klaus ja Lars 1500-luvulla löysivät puolisonsa. Miehet nousivat sotamenestyksensä ansiosta valtakunnan vaikutusvaltaisimpien joukkoon, ja nousua kuvastivat avioliitot mahtaviin ruotsalaisiin sukuihin. Klaus Eriksson Flemingin liitto kuninkaan kälyn, Ebba Stenbockin kanssa lähensi sukuhaaraa kuninkaallisiin piireihin; yläpuolella olivat enää kreivilliset ja herttualliset piirit, joiden avioliitot olivat valtakuntien välisiä. Stenbockit kuuluivat Ruotsin puolella Klausin kaltaisiin kuninkaan luottomiehiin; ei ihme, että langot liitettiin yhteen poleemisissa kirjoituksissa.²³

Yleistettävyyden kannalta voi olla kiintoisampaa tarkastella niitä nuoremmissa sukuhaarassa solmittuja avioliittoja, jotka perustuivat paikallisiin liittolaisuussuhteisiin ja vahvistivat yhteyksiä Kankaisten Horneihin. Herman Pedersson Fleming oli 1550-luvulla noussut Juhana-herttuan neuvonantajaksi, Suomen herttuakunnan johtohenkilöihin kuuluvan Henrik Klausson Hornin rinnalle.²⁴ Hermanin lasten avioliitot linkittyivät tähän nousuun sekä vuosikymmenten sotilaalliseen ja poliittiseen yhteistyöhön. Klaus Hermansson avioitui Elin Henrikdotterin, Lars tämän sisaren Annan kanssa. Nuorena kuolleen Magnus Hermanssonin puoliso oli Elin Torstensdotter, jonka isä oli samoin kuulunut Juhanan luottokenkilöihin. Herman Flemingin oma tytär Elin vietti häitä Arvid Eriksson Stålarmin, Hornien serkun kanssa.²⁵

Avioliitot vaikuttavat suunnitelmallisilta; sekä tulevat puoliset että heidän perheensä kiinnittivät varmasti huomiota niiden hyötypuoleen. Huomiota kiinnittää myös se, että moninkertaiset lankous- ja kälyyssuhteet vähensivät perintöä tavoittelevien sukulaisten määrää. Voi silti kysyä, miten aktiivisesti vanhemmat tai naittaja järjestelivät liittoja, ja missä määrin lapset kasvoivat luontevasti etsimään puolisoa siitä piiristä, jossa olivat kasvaneet ja jonka vanhemmat-

kin hyväksyivät. Kankaisten ja Louhisaaren pojat olivat jo aiemmin tehneet muun muassa yhteisiä opintomatkoja. Avioliitot nivoutuvat loogiseksi osaksi perheiden yhteistointia, sitä lujittaen ja tiivistäen.²⁶

Klaus Hermanssonin kronikassa ja muistelmissa linkittyvät toisiinsa Hornien ja Flemingien perhetapahtumat sekä sotilaallinen ja poliittinen yhteistyö,²⁷ joka toimi niin

22. Ks. esim. Arvid Stålarmin kirje 6.11.1597, SRA; Katarina Klausson Flemingin ja hänen miehensä Erik Klausson Bielken kirjeet, *Axel Oxenstiernas brefväxling B:I*, Inkomna bref och ansökingar, Kansio Berndes – Bielke (aakkostus Bielke) ja Katarinan kirjeet, *Skoklostersamlingen 2, Bref till Abraham Brabe, kansio 7* (aakkostus Fleming), SRA.

Tunteita ja perhesuhteita käsittelevien kirjeiden tyyleistä ja tulkintaongelmista ks. Anu Lahtinen (2002a) 'Budskap bakom retorik. Senmedeltida brev som källmaterial', *Ennen ja nyt. Historian tietosanomat* 1/2002, <http://www.ennenjanynt.net/> Vrt. myös Pentti Renvall (1939) *Klaus Fleming und der Finnische Adel. In der Anfangsphasen der Krise der Neunziger Jahre des 16. Jahrhunderts. Annales Universitatis Turkuensis Ser. B*, Tom. XXIV, Turku: Turun yliopisto, 62 ja alaviite.

23. Hans Gillinstam (1952) *Äterna Oxenstierna och Vasa under medeltiden. Släkthistoriska studier*, Stockholm: Ivar Hæggströms boktryckeri Ab, 727–728; Carpelan (1954) 356; Heikki Ylikangas (1977) *Nuijasota*, Helsinki: Otava, 63. Ebban äiti oli Kustaa Vaasan toisen puolison, Margareta Lejonhufvudin sisar, ja Ebban vanhempi sisar Katarina Stenbock oli Kustaa Vaasan kolmas puoliso.

24. Kaarlo Blomstedt (1921) *Henrik Klauunpoika Horn*, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura, 412; Blomstedt (1929) 66–67.

25. Jullij Ramsay (1909) *Frälsesläkter i Finland intill stora ofreden*, Helsingfors: Förlagsaktiebolaget Söderström & c:o, 182–184; Blomstedt (1929) 467; Carpelan 1954, 354–367.

26. Jussi Nuorteva (1997) *Suomalaisten ulkomainen opinkäynti ennen Turun akatemian perustamista 1640*, *Bibliotheca Historica 27 / Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia* 177, Helsinki: Suomen Kirkkohistoriallinen Seura, 333.

27. Klaus Hermansson Flemingin teos 'Res in Fennia qvi mutarint et variarint...', lähdejulkaisussa E. Grönblad (toim.) (1856) *Urkunden upplysande Finlands öden och tillstånd i slutet af 16de och början af 17de århundradet*, Andra Flocken, Första Häftet, Helsingfors: J. Simelius Arfwingar, (1856) 39–40, 46–49, 53, suomennos: Tauno Vuori (1946) 'Klaus Hermaninpoika Fleming ja hänen kirjasensa Res in Finnia', teoksessa Arvo Viljanti (toim.) *Varsinais-Suomen Maakuntakirja* 9, Turku: Varsinais-Suomen Maakuntaliitto, 136–137, 146–148, 154 ja passim; edelleen Grönblad (1856) 5, 13 ja passim; Blomstedt (1929) 91, 92, 471–473, 488–491; Einar W. Juvelius [Juva] (toim.) (1933) 'Protocolon pro anno -99' sekä selityksensä 'Suomessa keväällä ja kesällä 1599', teoksessa *Historiallisia tutkielmia, Turun historiallisen yhdistyksen julkaisuja* IV, Turku: Turun historiallinen yhdistys, 16, 117–118; Ylikangas

hyvässä kuin pahassakin. Yhteydet Horneihin näet vaikeuttivat Klausin ja Larsin ennestäänkin ristiriitaista suhdetta marski Klaus Eriksson Flemingiin. Vihamielisyyksiä oli mahdotonta sovittaa sen jälkeen, kun marski oli toiminut syyttäjänä oikeudenkäynnissä Karl, Göran ja Arvid Henriks-son Hornia vastaan.²⁸

1500-luvun lopun poliittisissa ja sotilaallisissa taisteluissa veljekset Klaus ja Lars jou- tuivat pahaan välikäteen, sillä langoista var- sinkin Karl Henriksson tuki Kaarle-herttuaa, Arvid Stålarin taas pysyi pitkään kuningas Sigismundin puolella. Ristiriidoista huoli- matta langot pysyivät ainakin kirjeissään ”rakkaina veljinä”, ja he pyrkivät vuoroin puhdistamaan toistensa mainetta kuninkaan ja herttuan silmissä. Klaus ja Lars Fleming sekä lanko Göran selittelivät Arvidille toi- mintaansa Kaarle-herttuan valtuuttamina päällikköinä.²⁹ Arvid puolestaan kirjoitti lan- golleen pohtien, voisiko kunniallinenkin mies luopua uskollisuudenvälästä kunin- kaalle ja siirtyä herttuan puolelle, jos tämä paremmin puolusti alaiensa oikeuksia ja uskontoa.³⁰ Vaikeissa ja arvaamattomissa poliittisissa tilanteissa perhepiirin jäseniltä haettiin luotettavaa tietoa ja tukea.

Aatelisrouvien asema suhde- verkostoissa

Aatelisten rouvien rooli on asiakirjoissa ta- vallaan keskeinen ja silti sängen marginaa- linen. Toisaalta omaisuutta siirtyi ja liittolaisuussuhteita lujitettiin nimenomaan nais- ten kautta. On kuvaavaa, että vuonna 1534 Kustaa Vaasa kehotti Erik Flemingiä hake- maan liittolaista Preussin herttua Albrektis- ta, ”jolla on sängyssään herttua Kristianin sisar [Dorothea, Tanskan Kristian III:n sisar]”³¹. Mutta vaikka naisia pyydettiin välit- tämään tietoja tai vaikuttamaan perheenjä- seniinsä, heidän roolinsa jää usein viitteel- liseksi. Tämä korostaa yhteismitattomuutta, joka vallitsi miesten julkisen ja naisten mah- dollisen epävirallisen vallan välillä.³²

Julkista statusta ja valtaa tuovat resurssit olivat lähtökohtaisesti miesten hallussa, ja niihin liittyvät lähteet keskittyvät miesten väliseen vuorovaikutukseen – jopa asiakir- joissa, jotka koskevat vaimon sukulaisia tai

hänen omaisuuttaan.³³ Kun Stenbockien si- sarukset sopivat perinnönjaosta, osapuole- na mainittiin Ebban sijasta tämän laillinen edusmies, Klaus Fleming, Viikin vapaaher- ra ja amiraali.³⁴ Vaikka Ebba Stenbock tai hänen aikalaisnaisensa eivät missään nimes- sä olleet vain viitteellisesti olemassa, on ai- kakauden ymmärtämiseksi olennaista tode- ta, että nainen ja hänen omaisuutensa mää- riteltiin sen miehen kautta, jonka hallitse- maan perheyhteisöön hän kuului.³⁵ Ebba Gustafsdotter Stenbock esiintyi asiakirjois- sa ”Klaus Flemingin vaimona”, myöhemmin ”leskenä”, ja usein kirjoittajalle riitti pelkkä omistusmuoto ”Claes Flämminghs”. Retori- sestä kuvaava on myös poleeminen asiakir- ja, joka puhuu Ebbasta ”Kreivi Erikin Täti- nä”.

Tämä määrittely kuvastaa sitä, että nai- selle avioliiton merkitys oli siinä asemassa,

(1977) 61–62. Sotilaallisten tehtävien keskeisyydestä Kaj Mikander (1956) 'Claes Hermansson Fleming', *His- toriska och Litteraturhistoriska studier* 31–32, Helsing- fors: Svenska Litteratursällskapet i Finland, 6; Lappala- lainen (2001) 33, 35.

28. Veljeksiä suومتettiin maanpetoksesta, koska he oli- vat tehneet huomattavan myönnytyksen rauhanneu- votteluissa. Klaus Hermansson Fleming katsoi lanko- jen ajatelleen sotilaiden heikkoa tilaa. Grönblad (1856) 34–35 / Vuori (1946) 131–132.

29. Grönblad (1856) 19–30, 47–51 / Vuori (1946) 147–152; Blomstedt (1929) 90–91, 490–491; Ylikangas (1977) 59–62.

30. Arvid Stålarin kirjeet Klaus Hermansson Flemin- gille 16.10.1597 ja 6.11.1597, *Strödda historiska hand- lingar* vol. 18, SRA; Grönblad (1856) 19–30, 47–51 / Vuori (1946) 147–152; Blomstedt (1929) 90–91, 490–491.

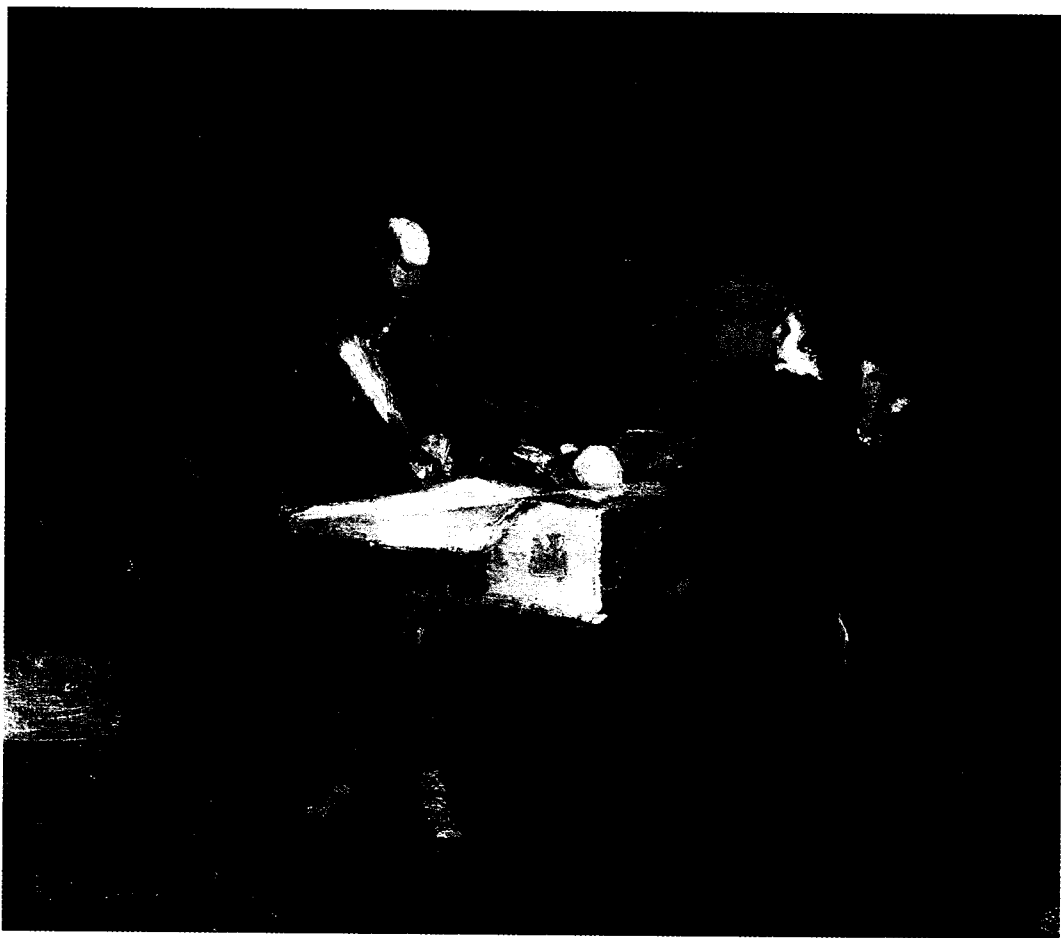
31. Sv. Cedergreen Bech (toim.) (1980, tredje udgave) *Dansk biografisk lexikon* IV (Dons-Frijs), København: Gyldendalske Boghandel, 19.

32. Duby, Georges & Perrot, Michel (toim.) (1994) *From Ancient Goddesses to Christian Saints. A History of Women* I, Harvard: Harvard University Press, xx; Marianne Liljeström (1996) 'Sukupuolijärjestelmä', teok- sessa Anu Korhonen & Marianne Liljeström (toim.) *Avainsanat. 10 askelta feministiseen tutkimukseen*. Tampere: Vastapaino, 124–125.

33. Pylkkänen (1990) 335; Karlsson Sjögren (1998) 40.

34. Sam[uel] S. Loenbom (toim.) (1767) *Historiska märkvärdigheter till upplysning af Svenska häfder* 2, Stockholm: Kongl. Finska Boktryckeriet, 121–123. Vasta- avista sopimuksista Erik Flemingin ja Hebla Sparen sukulaisten välillä esim. Aulis Oja (toim.) (1964) *Eerik Flemingin maakirjat, Lisä Suomen historiaan* VII, Helsinki: Valtionarkisto, 168.

35. Karlsson Sjögren (1998) 40, 46, 48; Lahtinen (2000) 53–55, 74–76, 85–86. Vrt. Ylikangas (1983b) 33.

1500-luvun lopun valtataistelu kirvoitti värikkäitä kuvauksia Kaarle-herttuan, Klaus Flemingin ja leski Ebba Stenbockin keskinäisistä valtataisteluista. Kuuluisin tarina liittyy rautamarskin ruumiin häpäisyyn, tässä Helene Schjerfbeckin tulkitsemana. Erään aikalaiskertomuksen mukaan Kaarle-herttua avautti arkun, koska oli kuullut huhuja, että Klaus Fleming eli yhä Puolassa ja että hänen "hautta-arkkuunsa" oli kätkeyty kultaa. – Helene Schjerfbeck, Kaarle herttua herjaa Klaus Flemingin ruumista. Pohjanmaan museo, Karl Hedmanin kokoelmat.

jonka hän saavutti miehensä kautta. Aatelisrouvana hän sai hoidettavakseen kartanotalouden,³⁶ johon liittyvien tehtävien hoidosta hänelle yleensä myös esitettiin suurimmat kiitokset.³⁷ Aatelisrouvaa verrattiin kuninkaan vasalliin, joka hallitsi omaa pientä valtakuntaansa suuremmassa valtakunnassa.³⁸ Valtakunta saattoi olla siinäkin mielessä erityisen oma, että suvun miehet antoivat toisinaan jonkin keskeisen kartanon vaimonsa huomenlahjaksi. "Rouva Heblan" huomenlahja oli Suitian kartano, jonka arjesta hän vouteineen huolehti Erik Flemingin pitkien poissaolojen aikana.³⁹

36. Georges Duby (toim.) (1988) *Revelations of the Medieval World, A History of Private Life II*, Cambridge, Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press, 7–8, 13, 70–71. Vrt. Marjo Kaartinen (1999) 'Uusia puhureita uuden ajan alun englantilaisten naisten historian tutkimuksessa', *Agricolan tietosanomat* 1/1999, <http://www.utu.fi/agricola/tietosanomat/>

37. Vrt. Anneli Mäkelä (1989) *Suvusta perbeeseen. Satakunnan ja Karjalan naisen asema 1500-luvulla, Historiallista Tutkimuksia* 151, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura, 68; Pylkkänen (1990) 293, 338.

38. Vrt. Duby (1988) 7–8, 70–71; Pylkkänen (1990) 85–85.

39. Tällaisista huomenlahjaluovutuksista saattoi syntyä suvunsisäisiä kiistoja kuten esimerkiksi vuonna 1593, kun Ebban veli Carl Stenbock halusi luovuttaa vaimolleen Toftan kartanon. Samluell S. Loenbom (toim.) (1767) *Historiska märkvärdigheter till upplys-*

Aatelisrouvien rooli avioliitto- ja sukulaiverkostoissa voisikin avartua nimenomaan tämän elämänpiirin lähemmällä tarkastelulla, kuten esimerkiksi Marjo Kaartinen on ehdottanut.⁴⁰ 1500-luvun aineisto on niukkaa ja murto-osa lähteissä esiintyvistä henkilöistä on naisia,⁴¹ mutta järjestelmällisesti etsien tutkija löytää tietoja vieraillevista ja suojelukseen otetuista sukulaisista, jotka varttuivat rouvien huostassa Flemingien kartanoilla.⁴² Lasten kasvattaminen oli aatelisrouvalle kunniakas tehtävä, johon nivoutui sekä tunnesiteitä ja perhesuhteiden luomia velvoitteita että valtapyyteitä.⁴³ Jälkimmäisiäkin oli varmasti pelissä vuonna 1551, kun Hebla Siggesdotter tarjoutui matkustamaan hoviin ja huolehtimaan kuninkaan äidittömiksi jääneistä pienistä lapsista.⁴⁴

Mieheltä peritty arvovalta

Avioliiton ja aviosäädyn merkitys korostuu myös niissä tapauksissa, joissa aatelis naiset tavoittelivat näkyvää poliittista asemaa. Näin tekivät lähinnä aatelislesket; miehen kuoltua leskirouva oli sukupolvi- ja valtahierarkiassa seuraava, ainakin siinä tapauksessa, ettei täysikasvuisia poikia ollut. Vaikka puolisoitten kesken vallitsi selvä työnjako,⁴⁵ aviopuolisot olivat jossain määrin selvillä toistensa toimialueista. Erik Flemingin kuoltua Hebla Siggesdotter hallitsi laajoja omistuksia ja joutui myös samanlaisten väärinkäytössyytösten kohteeksi kuin miehensä.⁴⁶

Puolionsa virkoja aatelisnainen ei kuitenkaan perinyt, vaikka jotkut lesket olisivat olleet niistä kiinnostuneita; sen sijaan Kustaa Vaasa edellytti heidänkin kustantavan ratsuväkeä joukkoihinsa.⁴⁷

Muutamaiset naiset koettelivat hyväksyttävän toiminnan rajoja. Erityisen kuuluisa esimerkki tästä on Ebba Gustafsdotter. Miehensä kuoltua hän osallistui Turun linnan puolustukseen, mitä Klaus Hermansson Fleming kuvasi muistelmissaan seuraavasti:

Flemingin leski oli evännyt meiltä sisäänpääsyn [Turun linnaan]. Hän ei näet tahtonut, että hänen aviomiehensä arvovalta katoaisi yhdessä hänen kuolemansa kanssa, vaan tahtoi olla mukana ja johtamassakin neuvotteluja ja hallitusasioita.⁴⁸

Sigismundin kannattajat ylistivät ”Ebba-rouvaa” esimerkillisen ”miehuullisena” ja ”uljaana”,⁴⁹ Klaus Hermansson puolestaan paheksui ”naisvalttikkaa” uutena ja ennenkuulumattomana ilmiönä. Hänen toimintansa oli kuitenkin pikemminkin viimeinen muistutus keskiaikaisen aatelin paikallisesta vallasta.⁵⁰ Leskeyden tuoma arvovalta tarjosi muutamille naisille erilaisia, lyhytaikaisia vaikutusmahdollisuuksia kuin myöhemmin, virka-aatelin aikakaudella. Sukupuolten välinen arvovaltahierarkia oli silti selkeä. Ebban, kuten muidenkin arvovaltaisten leskien

ning af Svenska häfder 2, Stockholm: Kongl. Finska Boktryckeriet, 124–126; Blomstedt (1929) 59; Brenner (1953) 114; Anu Lahtinen (2002b) 'Arkea ja juhlaa Flemingien mailla. 1500-luvun ylimysperheen jokapäiväinen elämä', teoksessa Terhi Kivistö (toim.) *Arki ja Läbeisyys, Turun Historiallinen Arkisto* 55, Turku: Turun historiallinen yhdistys, 151–156, 160–165.

40. Marjo Kaartinen (2001) 'Äidit ja tyttäret uuden ajan alussa', teoksessa Anu Lahtinen (toim.) (2001) *Tanssiva mies, pakinoiva nainen. Sukupuolten historiaa, Historia mirabilis* 1, Turku: Turun historiallinen yhdistys.

41. Lahtinen (2000) 41.

42. Victor Granlund (toim.) (1875) *Konung Gustaf den förstes registratur* VI, Stockholm: Riksarkivet, 274; *Bi drag till Finlands historia* III, 449; John Roos (toim.) (1958) *livar Flemingin maakirja*, Helsinki: Valtionarkisto, 88, 12–13; Aulikki Ylönen (1969) *Pöytyän, Yläneen ja Oripään historia vuoteen 1865*, Pöytyä/Yläne/Oripää: Pöytyän, Yläneen ja Oripään historiatuomikunta, 349. Vrt. Brenner (1953) 27–28. Teitin mukaan Erik oli ottanut holhokeikseen isätömiä aatelisneitoja – lähinnä omia taloudellisia etujaan tavoitellen. *Jaakko Teitin valitusluettelo*, 27. Neitojen kasvatusta oli kartanon emännän huolena, mutta hänen miehensä hallitsi heidän omaisuuttaan.

43. Blomstedt (1921) 35, joka tosin yleistää, vrt. tätä sivuva kritiikki Nuorteva (1997) 331; Kaartinen (2001) 175–176.

44. Joh. Ax. Almquist (toim.) (1905) *Konung Gustaf den förstes registratur* XXIII. Stockholm: Riksarkivet 1905, 82–83.

45. Lahtinen (2000), (2001) ja (2002b) kokonaisuudessaan.

46. *Jaakko Teitin valitusluettelo* 26; *Eerik Flemingin maakirjat*, 7–8.

47. Mäkelä (1989) 71–72.

48. Grönblad (1856) 46–47 / suomennos: Vuori (1946) 147.

49. 'Berättelse om Åbos belägring / Sigismundianorum relatio de obsidione...', *Strödda historiska handlingar vol 18*, SRA.

50. Esim. Ylikangas (1977) 273–274. Klausin luonnehdinta naisvalttikasta ”uutena” oli osittain retorinen tyylikeino, koska puolustuspuheeksi laadittu muistelma pyrki korostamaan kirjoittajan uskollisuutta vanhan hyvän ajan arvoille.

toimintamahdollisuuksia määritteli keskeisesti hänen edesmenneen aviomiehensä asema.

Kolikon kääntöpuoli: naimattoman elämä

Menestyksekkäiden avioliittojen kääntöpuolena on tärkeää tarkastella vaatimattomampia liittoja ja varsinkin naimattomiksi jääneitä sukulaisia. Koska tarkkaa syntymävuotta on usein mahdoton selvittää, ei ole aina helppoa päätellä, johtuiko vainajan naimattomuus vain hänen nuorehkosta iästään. Varsinkin aatelismiehet mutta myös yllättävän monet naiset menivät kuitenkin naimisiin vasta kahdenkymmenen viidennen ikävuoden paikkeilla tai paljon sen jälkeen. Arvid Stålarin lähenei avioituaan kolmea-, Klaus Eriksson Fleming neljäkymmentä.⁵¹

Ennen avioliittoa aatelismiehet elivät hyvinkin vakinaisissa parisuhteissa alemman aatelin tai porvarissäädyn naisten kanssa. Osa syntyneistä aviottomista lapsista pääsi perhepiirin suojelukseseen, palvelijoiden ja uskottujen henkilöiden asemaan. Klaus Eriksson Flemingin aviottomista lapsista Gottskalk sai aatelisarvon ja Karl opiskeli ulkomailla; Olof ja Philippa saivat lailliselta pojalta Johan Flemingiltä kiitokset uskollisesta tuestaan ja *palveluksestaan* – ilmaisu, joka kuvastanee aviottomien lasten asemaa perheen hierarkiassa. Johan toivoi, että Olof voisi hänen kuoltuaan periä suvun nimen ja vaakunan. Kaarle-herttua kuitenkin piti huolen siitä, että niin Johan kuin Olofkin teloitettiin Turun torilla vuonna 1599.⁵²

Avioitumista saattoi viivyttää heikko taloudellinen tilanne, hidas virkauran kehitys tai päinvastoin uppoutuminen virka- tai sotilasuraan, kivullosuus, sopivien puolisoitten puute ja vanhempien tai naittajan vastustus – tai kihlauksen päättyminen toisen kuolemaan.⁵³ Muuan aatelismies selitti avoimesti, kun arkkipiispa nuhteli häntä synnillisestä yhteiselämästä, että hän menee kyllä naimisiin, kunhan Luoja suo tilaisuuden hyvään avioliittoon.⁵⁴

Tällaista tilaisuutta odotti ehkä myös Erik ja Ivar Flemingin veli Joakim, joka kuoli nelissäkymmenissä, ehtimättä solmia avio-

liittoa.⁵⁵ Sen sijaan siskot Valborg ja Margareta oli jo elinaikanaan suljettu avioliittojen ja perimyksen ulkopuolelle, mitä osoittaa se, että perheen omaisuus oli jaettu veljien kesken jo sisarten eläessä. Huomiota kiinnittääkin se, että Flemingien vanhemmassa sukuhaarassa sisaret jäivät 1500-luvulla naimattomiksi, ja omaisuus keskittyi veljien haltuun.⁵⁶

Naimattoman naisen asema erosi miehen asemasta, sillä iästään huolimatta nainen oli juridisesti edelleen holhouksenalainen. Esiaviolliset suhteet eivät tulleet kysymykseen, ja kosijan oli saatava myös naittajan suostumus. Naimattomiksi jääneiden Flemingien sukupiirin sisaret olivat menettäneet isänsä suhteellisen nuorina, jolloin naittajavalta oli siirtynyt veljille. On mahdollista, että Erik ja Ivar vaikuttivat sisartensa avioitumiseen tai naimattomuuteen; heidän näkökulmastaan sisarten avioliitot olisivat johtaneet maaomaisuuden sirpaloitumiseen, ja tarpeeksi riitaa syntyi jo veljesten keskinäisestä perinnönjaosta.⁵⁷

Siskoksista ainakin Valborg eli nunnana ja abbedissana Naantalın luostarissa. Periaatteessa luostariin menijältä edellytettiin uskonnollista vakaumusta, mutta käytännössä perheenjäsenet saattoivat vaikuttaa ratkaisevasti luostarilupauksen antamiseen, ja

51. Carpelan (1954) 356–360.

52. Loenbom (1768), 60; Ramsay (1909), 119, 227; Renvall (1939) 284–285; Carpelan (1954) 358; Ylikangas (1977) 286–288; Nuorteva (1997) 338; Vrt. Carl Magnus Stenbock (toim.) (1912) 'Erik XIV:s almanacks-anteckningar. Hans dagböcker, ritningar och musiknoter', *Skrifter utgifna af personhistoriska samfundet* 6 / *Personhistorisk tidskrift* 14, Stockholm: Kungliga boktryckeriet P.A. Norstedt & söner, 130–131; C. J. Gardberg (1986) *Turun linnan kolme Katariinaa*, Helsinki: Otava, 29–32, 158; Palola (1997) 106.

53. Vrt. Stenbock (1916) II; Carpelan (1954) 358; Anneli Mäkelä-Alitalo (2000), 'Fleming, Filippa', *Suomen kansallisbiografia*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura, <http://www.kansallisbiografia.fi/>

54. Otto Holmström (toim.) (1901) *Ärkebiskop Abrahams räfst*, *Skrifter utgifna af Kyrkohistoriska Föreningen* IV:1, Uppsala: Wretmans tryckeri, 62. Tähän aiheeseen ja ylimalkaan artikkelin tematiikkaan liittyvistä kommentaiteista erityiskiitokset OTL Mia Korpiolalle.

55. Carpelan (1954) 356. Vrt. Lahtinen (2001) 132, viite 46.

56. Lahtinen (2001) 114–117.

57. Lahtinen (2001) 116.

perusteet olivat usein taloudelliset: luostarilupaus sulki nunnan tai munkin perinnönjaon ulkopuolelle. Aatelisto puolusti luostareita nimenomaan sillä perusteella, että niihin voitiin sijoittaa aatelisneidot, jotka myötäjäisten rajoittamiseksi muuten naitetaisiin talonpojille. Perheenjäsenen luovuttaminen ”taivaalliseen avioliittoon” oli myös otollista sen henkilön sielun autuudelle, joka luovutti proventtimaksun nunnan tai munkin elättämiseksi.⁵⁸

Aateliset odottivat lojaalisuutta kirkon tehtävissä työskenteleviltä sukulaisiltaan, ja heidän kauttaan tavoiteltiin vaikutusvaltaa kirkollisiin instituutioihin. Abbedissana Valborg järjestelikin erinäisiä maaomaisuudensiirtoja yhteistyössä veljiensä kanssa, mutta joutui vaikeuksiin, kun veljet kannattivat uskonpuhdistusta ja luostarin omaisuuden peruuttamista.⁵⁹ Luostarin aseman heikentessä Valborg lähti Naantalista ja vietti vanhuudenpäivänsä Erik-veljen luona. Muistio, joka käsittelee Erikin ja Ivarin riitoja naimattomien sisarten elatuksesta, muistuttaa siitä, että reformaatio poisti yhden rajoitetun mutta arvostetun maallisen avioelämän vaihtoehdon.⁶⁰ Ehkä juuri luostarivaihtoehdon puuttuessa Erikin jälkeläisten kesken kehittyi erityisen selkeitä, naisten avioliittotoiveisiin liittyviä jännitteitä.

Ristiriitaiset edut – naittaja avioliiton esteenä

Filippa Erikdotter Fleming kuoli pitkälliseen sairauteen vuonna 1578, yli kolmikymmenvuotiaana. Hän oli ollut kihloissa Laukon Knut Jönssonin kanssa, mutta veli Klaus Eriksson Fleming oli asettunut avioliiton esteeksi, ottanut haltuunsa sisarensa omaisuutta ja jättänyt tämän yksin sairautsineen ja vaikeuksineen.⁶¹ Vastatoimenpiteenä Filippa turvautui keinoon, jolla aikalaisnaiset toisinaan hakivat oikeutta. Kuolinvuoteellaan hän testamenttasi maaomaisuutensa kuninkaalle sekä orvolle veljentyttarelleen ja suojatilleen, Anna Joakimsdotterille. Klausin vastustuksesta huolimatta tämä ”laiton testamentti” myös toteutui.⁶²

Klaus Fleming oli myös Annan naittaja, ja kun tämä puolestaan kolmikymmenvuotiaana kihlautui Hieronymus von Birckholt-

zin kanssa, seurasi vuosikausia kestänyt kiista. Marski oli ilmeisesti aluksi hyväksynyt liiton, mutta kun hänen ja sulhasen välille syntyi henkilökohtaisia ristiriitoja, hän alkoi pitkittää häiden täytäntöönpanoa. Tapaus laajeni poliittiseksi arvovaltakiistaksi, kun Klausin vastustaja Kaarle-herttua vaati häitä järjestettäväksi mahdollisimman pian. Hän takasi vaaditut tuhansien taalereiden huomenlahjat ja pyysi myös marskin kälyä, leskikuningatar Katarina Gustafsdotteria (Stenbock) vaikuttamaan naittajaan.⁶³

Herttuan tuki mahdollisesti vain pahenisi asiaa, sillä Klaus Fleming kävi entistä kielteisemmäksi. Tässä vaiheessa Anna oli jo raskaana. Tämä ei ollut sinänsä suuri ongelma, koska kihlauksen aikana siitetyt lapset katsottiin aviolapsiksi, mutta kihlauksen purkaminen olisi saattanut hänet vaikeaan asemaan. Kihlapari oli ehkä toivonut, että raskaus pakottaisi naittajan antamaan lopul-

58. Ruotsin historiassa tunnetaan yksi erityisen kuuluisa tapaus, jossa alaikäinen poika oli sijoitettu luostariin ilmeisesti sekä säästösystistä että siksi, että vanhemmat toivoivat lapsensa kirkollisen uran olevan otollisen sielujensa autuudelle. K. G. Leimberg (1890) *De finska klostrens historia, Skrifter utgifna af Svenska litteratursällskapet i Finland* XIV, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, 278; Marie-Louise Nordmark (1942) 'Nanne Kärling, munk och frälsman', *Kyrkohistorisk årskrift* 1942, Stockholm: Svenska kyrkohistoriska föreningen, 134–143; Klockars (1979) 44–45, 67 ja kokonaisuudessaan; Anu Lahtinen (2002c) (toim.), *Karanneen munkin tarina, Agricolan Tietosanomamat 4/2002*, <http://www.utu.fi/agricola/tietosanomamat/numero2-02/> kokonaisuudessaan.

59. *Jaakko Teitin valitusluettelo*, 25, 102, 162, 187 ja passim. Vrt. Kauko Pirinen (1991) *Suomen kirkon historia 1, Keskiaika ja uskonpuhdistuksen aika*, Porvoo: WSOY, 100–101; Palola (1997) 108–109; Lahtinen (2002b) 116–120, 125–127.

60. *Eerik Flemingin maakirjat*, 147–149; Blomstedt (1929) 64; Klockars (1979) 181–182; Lahtinen (2001) 125–129.

61. Mäkelä-Alitalo (2000).

62. Klaus sai kuitenkin myöhemmin osan maaomaisuudesta takaisin. Ylönen (1969) 349–360; Mäkelä-Alitalo (2000). Vrt. Nimetön valituskirje Erik Joakimsson Flemingiä vastaan (v. 1548), *Enskildas ansökningar och suppliker till kungl. maj:tt 1500–1718* vol. 20, SRA; Klockars (1979) 186.

63. *Hertig Karls registratur* 14.6.1594, 8.7.1594, 24.3.1595, 31.3.1595, 1.4.1595, 19.8.1595, 24.8.1595, 9.8.1597, 19.10.1597, 21.11.1599, SRA; Ramsay (1909), 26; Ylönen (1969) 358–360. Kaarle-herttua oli aikaisemmin auttanut Malin Sturea ja Klaus Flemingin lankoa Erikiä näiden avioliittohankkeessa. Stenbock (1916) XI–XII.

linen siunauksensa liitolle. Marski uhkasi kuitenkin perua koko hankkeen, ja kun Hieronymus tuli Suomeen selvittämään asiaa, Klaus vangitutti hänet Yläneen kartanoon.⁶⁴ Naittajan vastahakoisuuteen vaikutti sekin, että Annan maaomaisuus oli avioliiton kautta lopullisesti siirtymässä sedän ulottumatomiin. Kun Klaus Fleming kuoli vuonna 1597 ja avioliitto lopulta solmittiin, todettiin, että Klaus Fleming oli puolisoineen pitänyt Annan isänperinnön ja siitä saadut tulot, samaan tapaan kuin hän oli ottanut Filippian vuokratuloja itselleen.⁶⁵

Kaikessa äärimmäisyydessään tapaus kuvaa niitä taloudellisia, poliittisia ja perhesuhteiden sisäisiä valtasuhteita ja intressejä, joita aateliston avioliittoihin liittyi. Halutessaan mahtava ylimys saattoi naittajavallallaan ohittaa niin asianosaisten kuin ylimmän hallinnonkin toiveet, ja poliittiset arvovaltakysymykset sekoittuivat perhesuhteisiin hyvinkin dramaattisilla tavoilla.

Avioliitot, omaisuus ja vaikutusvalta

Myöhäiskeskiajalla ja uuden ajan alussa aateliston avioliittoja sävyttivät omaisuudenhallinnan, liittolaisuuden ja vallankäytön elementit. Ne liittivät perheitä ja sukuja yhteen, mutta aiheuttivat myös vaikeita lojailisuus- ja eturistiriitoja. Fleming-suvun avioliitot antavat vihjeitä taloudellisesti onnistuneista avioitumismenettelyistä, joissa on tietoisten avioliittostrategioiden piirteitä. Kääntöpuolena on syytä pitää mielessä ne perheenjäsenet, jotka jäivät kokonaan naimattomiksi, sillä heidän kohtalonsa olivat

edellytyksenä toisten suurille myötäjaisille ja perintöosuuksille.

Naisten ja miesten juridinen asema oli erilainen ja se määritteli myös heidän asemansa avioliitossa. Miehelle onnistunut avioliitto saattoi merkitä keskeistä yhteiskunnallista nousua, mutta hänen asemansa ei yhtä ratkaisevasti riippunut aviosäädystä ja puolison asemasta kuin naisen. Tämän vahvistavat myös Flemingien sukupiiristä kertovat tiedot, olivatpa tarkasteltavana sitten kartanonrouvat, heidän naimattomat kälynsä tai leskeytyneet miniänsä.

On vaikea sanoa, miten aktiivisesti vanhemmat tai naittajat suunnittelivat holhokkiensa avioliittoja, mutta ainakin ristiriitailanteissa perhesuhteiden hierarkkisuus korostui. Karttuva ikä ei vapauttanut naimatonta naista naittajan määräysvallasta, vaikka hallitsijan tuki antoi aatellisnaiselle tiettyjä mahdollisuuksia käydä vastarintaan. Naimisiin päästyään Anna Fleming saattoi lainsäätäjien sanojen mukaisesti tuntea olevansa *per matrimonium emancipata*,⁶⁶ avioliiton kautta vapautunut holhouksenalaisuudesta – ainakin oman talouden piiriin, jossa hänelle lain mukaan kuului puoli vuodetta, lukot ja avaimet.

64. Kaarle-herttua kirjeessään Katarinalle, että kihlattujen välinen "lägersmål" oli erityisesti suututtanut Klausia. Poika Hieronymus Birckholtz syntyi vuonna 1595, vanhempien avioliitto solmittiin vasta vuonna 1597. *Hertig Karls registratur*, 24.3.1595, 31.3.1595, 1.4.1595, 19.8.1595, 24.8.1595, 9.8.1597, 19.10.1597, 21.11.1599, SRA; Ramsay 1901, 26; Ylönen (1969) 358–360. 65. Ylönen (1969) 358–360.

66. Karlsson Sjögren (1998) 62, 64.

PEKKA HIRVONEN

Saarnatuolista sisäpiiriin

Alfred Kihlman ja liikemiesverkostojen muotoutuminen 1850–1860-luvun Suomessa

Liikemiesten väliset ystävyys- ja sukulaisuussuhteet näyttelivät 1800-luvun puolivälissä merkittävää osaa talouselämän toiminnassa. Niiden avulla voitiin mm. kerätä pääomia uusia teollisuuslaitoksia perustettaessa. Suhdeverkostojen käyttöön liittyi kuitenkin myös omat riskinsä.

■ Kihlman–Kairamo-suvusta nousi 1800- ja 1900-luvulla useita merkittäviä yritysjohtajia ja yhteiskunnallisia vaikuttajia. Nykyisin tunnetuin suvun liikemiehistä lienee Nokian edesmennyt pääjohtaja, vuorineuvos Kari Kairamo, jonka ohjauksessa perinteikäs suomalainen monialayritys teki ensimmäiset rohkeat aluevaltauksensa elektroniikka-teollisuudessa.¹ Harvemmin on sitä vastoin kiinnitetty huomiota siihen, että yksi Nokia Osakeyhtiön perustavassa kokouksessa 7.2.1871 olleesta viidestä miehestä oli Alfred Kihlman, Kari Kairamon isoisän isä.² Näiden kahden teollisuusmiehen väliin mahtui kaksi sukupolvea: Alfred Kihlmanin vanhin poika A. Oswald Kairamo oli innokas fennomaani, senaattori ja kasvitieteen professori, joka vaikutti muiden toimiensa ohella Kansallis-Osake-Pankissa, Kajaani-yhtiössä sekä pellervolaisessa osuustoimintaliikkeessä.³ Tämän poika, vuorineuvos Aulis Kairamo taas toimi Kemi-yhtiön pääjohtajana.⁴ Alfred Kihlmanin toiseksi vanhimman pojan, prokuraattori Lorenzo Kihlmanin sukuhaara on puolestaan kunnostautunut lähinnä kulttuurielämän saralla. Kirjailija Christer Kihlman on Lorenzo Kihlmanin pojanpoika, ja myös hänen isänsä Bertel Kihlman julkaisi muutamia novelleja ja romaaneja.

Suurin osa näistä Kihlman–Kairamo-suvun jäsenistä eli ja vaikutti 1900-luvun puolella. Suvun voimakkain sosiaalinen nousu kuitenkin ajoittui jo edeltävälle vuosisadalle, Alfred Kihlmanin elinaikaan. Alfred Kihlman syntyi vaasalaiseen pappisperheeseen vuonna 1825.⁵ Suvun juuret suomalaisessa sivistyneistössä olivat vielä tuossa vaiheessa lyhyet, sillä Kihlmanin isoisä oli Taalainmaalta 1700-luvun lopulla Pohjanmaalle siirtynyt naulaseppä. Alfred Kihlmanin isä Anders Gustaf oli onnistunut vain kovalla työllä ponnistamaan pappisuralle äärimmäisestä köyhyydestä. Alfred seurasi isänsä jalanjälkiä ja lähti opiskelemaan teologiaa. Jo lukioaikanaan Turussa hän tempautui mukaan herännäisyyteen, joka 1840-luvun alussa keräsi paljon kannattajia koululaisnuorison joukossa. Valmistuttuaan papiksi vuonna 1846 hän palasi takaisin Etelä-Pohjanmaalle, missä hän toimi isänsä apulaispappina Kruunupyssä.

Alfred Kihlmanin elämässä tapahtui ratkaiseva käänne 1850-luvun alussa, kun hänen vaimonsa Angelica (o.s. Fabritius) kuoli ja pohjalaisen pappisherätyksen rivit hajaantuivat. Osittain terveyssyistä hän matkasi Saksan Tübingeniin, missä hän löysi Johannes Tobias Beckin raamatullisesta teologiasta ratkaisun mieltään pakottaneisiin teologisiin ja elämäntarkoituksellisiin ongelmiin. Suomeen palattuaan hän luopui pian papin ammatista ja alkoi opettaa saksan kieltä ensin Pietarsaareissa ja myöhemmin Vaasassa. Toisen avioliittonsa Alfred Kihlman solmi vuonna 1858 turkulaisen hovioikeudenneuvoksen Karl Henrik Forssellin tyttären Hildan kanssa.

Samoihin aikoihin 1850-luvulla ja 1860-luvun alussa Kihlman alkoi sijoittaa ensimmäiseltä vaimoltaan perimäänsä omaisuutta erilaisiin liikeyrityksiin. Alfred Kihlman ei jäänyt sijoittajana passiiviseksi sivustakatojaksi, vaan hän nousi 1860-luvulla useiden yritysten johtolimiin: jo aiemmin mainitun Nokia Osakeyhtiön ohella hän toimi Vaasan Puuvillatehtaan ja Tampereen Pellava- ja Rautateollisuusosakeyhtiön (myöh. Tampella) johtokunnassa sekä Suomen Yhdyspankin pankkivaliokunnassa (hallintoneuvostossa). Liiketoimiensa lisäksi hän

vaikutti Helsingin ruotsalaisen normaalilyseon uskonnon yliopettajana vuosina 1866–70 ja rehtorina vuodesta 1870 lähtien.

Kihlman osallistui myös säätyvaltiopäiville pappissäädyn edustajana vuodesta 1872 alkaen. Hänet laskettiin kuuluvaksi lähinnä maltillisten fennomaanien leiriin, vaikkakin hän pyrki tavallisesti tekemään itsenäisesti ratkaisunsa kussakin asiakyksymyksessä erikseen. Yhdessä muiden fennomaanien kanssa Alfred Kihlman oli vuonna 1889 perustamassa suomenkielisen pääoman lipupulaivaa Kansallis-Osake-Pankkia, jonka hallinnossa hän kokeneena talous- ja valtiopäivämiehenä näytteli alkuaikoina tärkeää osaa. Kihlman vetäytyi vähitellen kaikesta tehtävistään vasta 1900-luvun alussa. Hän kuoli vuonna 1904.

Alfred Kihlmanista ei koskaan tullut varsinaista suurmiestä. Hän onnistui kuitenkin luomaan merkittävän uran, nousemaan vaatimattomasta maalaispapista teollistuvan suuriruhtinaskunnan liikemieseliittiin ja lähelle fennomaanien poliittista sisäpiiriä. Hänen jälkeläistensä uralle tällä sosiaalisen nousun vaiheella oli vieläkin suurempi merkitys. Juuri Alfred Kihlman loi sen pohjan, josta lapset ja lastenlapset pystyivät ponnistamaan talous- ja kulttuurielämän huipulle.

Alfred Kihlmanin oman urakehityksen kannalta ratkaisevin elämänvaihe osui epäilemättä 1850- ja 1860-luvun vuosiin, jolloin hän vähitellen siirtyi talouselämään. Yritysmaailmassa hän keräsi merkittävimmät kannuksensa, ja sieltä ammennettu kokemus myös nosti hänet myöhemmin valtiopäivillä merkittäviin taloudellisia asioita pohtineisiin komiteoihin. Mutta miten Alfred Kihlman onnistui integroitumaan liikemiespiireihin? Ja miten kielenopettaja ja entinen herännyt pappi saattoi olla niin menestyksenkäs liike-elämässä?

Verkostot liiketoiminnan riskien vähentäjänä

Taloustieteellisessä ja -historiallisessa tutkimuksessa on korostettu kahden tekijän, informaation ja luottamuksen merkitystä menestykselle liiketoiminnalle. Etenkin nk. *transaction cost theory* -koulukunnan

piirissä on alleviivattu epävarmuuden liike-toiminnalle aiheuttamia kustannuksia.⁶ Luottamus ja hyvät informaatiolähteet taas vähentävät epävarmuutta ja liiketoiminnan riskejä etenkin yhteiskunnissa, joissa erilaiset instituutiot (esim. valtion valvonta, lainsäädäntö, yritykset) ovat siinä määrin kehittyttäviä, etteivät ne kykene turvaamaan riittäviä edellytyksiä tehokkaalle taloudelliselle toiminnalle. Henkilökohtainen, luottamuksellinen suhde liikekumppaniin ja suorat, luotettavat informaatiokanavat ovat sitä tärkeämpiä, mitä vähemmän erilaiset instituutiot sääntelevät ja valvovat liiketoimintaa ja mitä vähemmän luotettavaa informaatiota on nopeasti saatavissa julkisista lähteistä.⁷ Siten voidaan ajatella, että luot-

1. Ks. tarkemmin Martti Häikiö (2001) *Sturm und Drang. Suurkaupoilla eurooppalaiseksi elektroniikka-yritykseksi 1983–1991. Nokia Oyj:n historia* 2, Helsinki: Edita.

2. Lars G. von Bonsdorff (1965) *Nokia Osakeyhtiö 1865–1965*, Helsinki: Nokia Osakeyhtiö, 60–62.

3. Markku Kuisma (1993) *Metsäteollisuuden maa. Suomi, metsät ja kansainvälinen järjestelmä 1620–1920*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura/Metsäteollisuus ry, 406; Annastiina Henttinen (1999) 'Kolmannen tien etsijät', teoksessa Markku Kuisma & Annastiina Henttinen & Sami Karhu & Maritta Pohls, *Kansan talous. Pellervo ja yhteisen yrittämisen idea 1899–1999*, Helsinki: Pellervo-Seura/Kirjayhtymä, 56–57.

4. Ks. Sakari Virtanen (1993) *Lapin leivän isä 100 vuotta. Kemi-yhtiön historia*, Kemi: Kemi-yhtiö, 245 ff.

5. Tämän luvun Alfred Kihlmania koskevat elämäkeralliset tiedot ovat kaikki peräisin Eliel Aspelin-Haapkyllän (1915/1918) teoksesta *Alfred Kihlman. Elämän kuvaus I–II*, Porvoo: Werner Söderström Osakeyhtiö.

6. Ks. esim. Ronald Coase (1937) 'The Nature of the Firm', *Economica* 4/1937; Douglass C. North (1991) *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*, Cambridge: Cambridge University Press; Oliver E. Williamson (1986) *Economic Organization. Firms, markets and policy control*, New York: Harvester Wheatsheaf; Juha-Antti Lamberg & Jari Ojala & Jari Eloranta (1997) 'Uusinstitutionalismi ja taloushistoria', teoksessa Juha-Antti Lamberg & Jari Ojala (toim.) *Uusi institutionaalinen taloushistoria. Johdanto tutkimukseen*, Jyväskylä: Atena Kustannus.

7. Vrt. Jari Ojala (1999) *Tehokasta liiketoimintaa Pohjanmaan pikkukaupungeissa. Purjemerenkulun kannattavuus ja tuottavuus 1700–1800-luvulla*, *Bibliotheca historica* 40, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura, 247–248; Mika Kallioinen (1997) 'Varhainen ulkomaankauppa ja liiketoiminnan kustannukset' teoksessa Lamberg & Ojala (1997) 50–57; Jari Ojala (1997) 'Henkilökohtainen on taloudellista. Liiketoiminnan kustannukset 1700–1800-luvun liike-elämässä kauppa- huoneiden näkökulmasta' teoksessa Lamberg & Ojala (1997), 122–124.

tamuksen ja informaation merkitys korostuivat läntisissä teollisuusmaissa sitä enemmän, mitä kauemmaksi menneisyyteen tarkastelu ulotetaan.

Sosiaalisia verkostoja tutkineet sosiologit ovat puolestaan nähneet informaation välittymisen ja luottamuksen yhdeksi sosiaalisten verkostojen tärkeimmistä piirteistä. Ihmiset tuntevat luonnollisesti enemmän luottamusta toisiaan kohtaan, kun he ovat jatkuvasti toistensa kanssa tekemisissä kuin jos kanssakäyminen on vähäistä tai olematonta. Verkosto myös parantaa yksilön mahdollisuuksia tiedonsaantiin ulottamalla mahdolliset tietolähteet myös tuttavien tuttaviiin ja kauemmaksikin.⁸ Samalla informaation luotettavuus paranee, koska tutun tietolähteen uskottavuutta voidaan arvioida paremmin kuin tuntemattoman. Myös taloustieteilijät ja -historioitsijat ovat katsooneet juuri sosiaalisten verkostojen vähentävän luottamuksen puuttumisen ja heikon informaationkulun liiketoiminnalle aiheuttamia ongelmia.⁹

Alfred Kihlmanin sosiaalinen nousu ja muodonmuutos herännäispapista uuden liikemieseliitin jäseneksi tarjoaa kiinnostavan esimerkkitapauksen, jonka avulla on mahdollista tarkastella yleisemminkin sosiaalisten verkostojen roolia 1850- ja 1860-luvun murrosvaiheen suomalaisessa talouselämässä.¹⁰ Kiinnostavaa on tarkastella mm. sitä, miten Kihlmanin kaltaisen keskiluokkaisen nousukkaan yhteydet hänelle aiemmin vieraaseen liikemaailmaan rakentuivat ja mitä merkitystä näillä sekä hänen aiemmista elämänvaiheistaan periytyvillä yhteyksillä oli hänen sosiaalisen asemansa lujittumisen kannalta. Yhtä keskeistä on Kihlmanin avulla tutkia, miten liikemiesverkostot ylipääntään muotoutuivat ja toimivat, miten liikeyritykset syntyivät ja keitä itse asiassa uusien suuryrityksiksi kasvaneiden yhtiöiden ympärille rakentuneisiin verkostoihin ja vallan sisäpiireihin kuului. Samaan kokonaisuuteen kuuluu myös sen tarkastelu, mitä käytännön funktioita suhdeverkostoilla oli toisaalta niihin kuuluneiden yksilöiden ja toisaalta suomalaisen talouselämän kokonaisuuden kannalta.

Heränneet liikeyrityksiä perustamassa

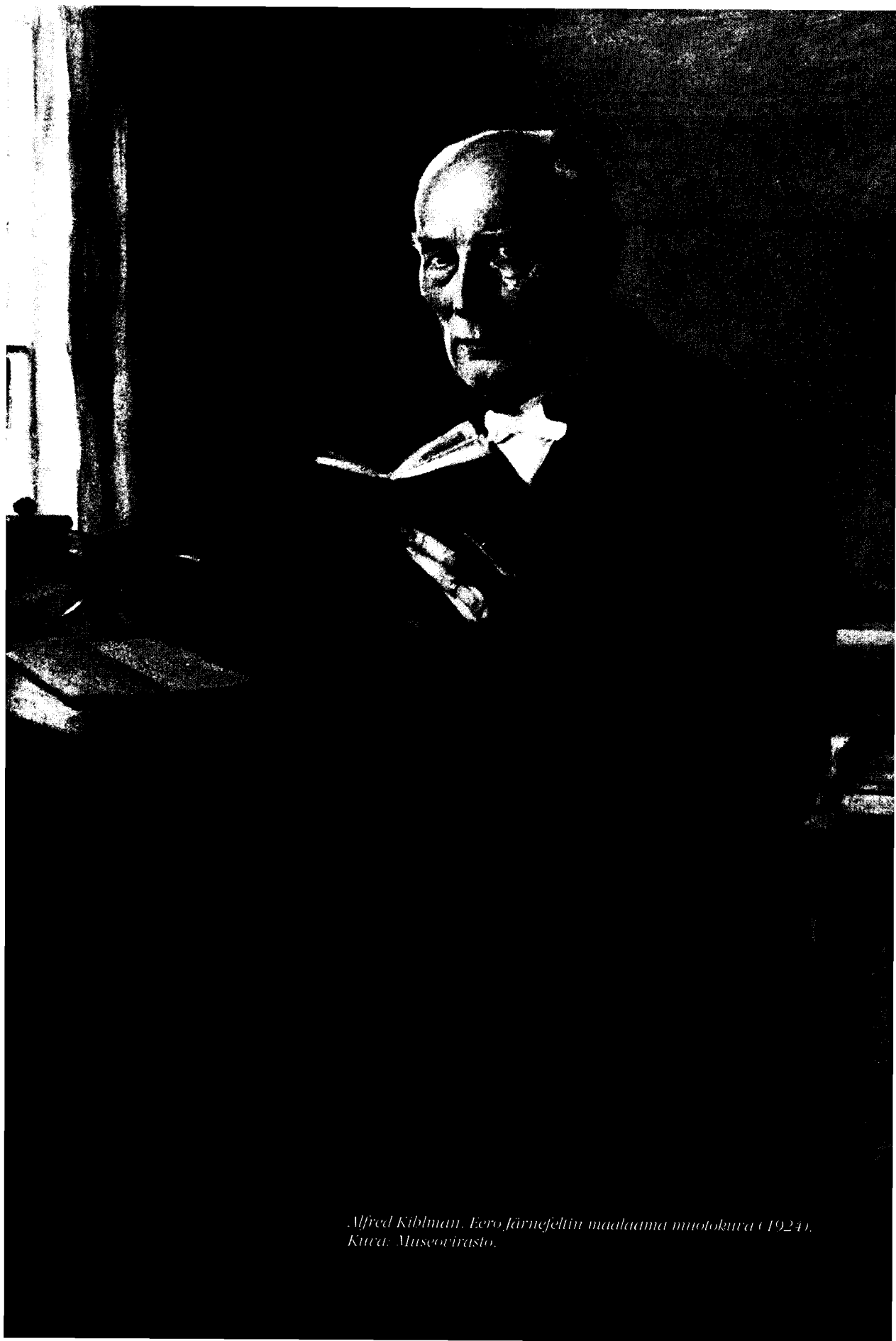
Alfred Kihlmanin varallisuus oli hänen ensimmäisen aviovaimonsa Angelica Fabritiuksen (1828–51) peruja. Angelica oli perinyt omaisuutensa nuorena kuolleelta isältään, kiteeläiseltä sahanomistaja Johan Fabritiukselta, joka pyöritti Pohjois-Karjalassa useampaakin sahaa yhdessä liikekumppaninsa ja lankonsa, legendaarisen Karjalan sahakuninkaan Nils Ludvig Arppen kanssa. Johan Fabritiuksen kuoltua perheen naisväki kääntyi herännäisyyteen tytärten kotiopettajana toimineen papin Carl Gustaf von Essenin vaikutuksesta. Leski Sofia Arppesta tuli myöhemmin von Essenin puoliso ja kaikki kolme tytärtä avioituivat heränneiden pappien kanssa.¹¹

8. Esim. Mark S. Granovetter (1973) 'The Strength of Weak Ties', *American Journal of Sociology*, volume 78, number 6; Mark Granovetter (1985) 'Economic Action and Social Structure. The Problem of Embeddedness', *American Journal of Sociology*, volume 91, number 3; James S. Coleman (1988) 'Social Capital in the Creation of Human Capital', *American Journal of Sociology*, volume 94, supplement, erit. S102–S104. Sosiaalisiin verkostoihin liittyy läheisesti myös sosiaalisen pääoman käsite, jolla tavallisesti tarkoitetaan niitä resursseja, joita yksilö voi suhdeverkostostaan tarvittaessa ammentaa. Ks. Coleman (1988) sekä yleisemmin Kaj Ilmonen (2000) 'Sosiaalinen pääoma. Käsite ja sen ongelmallisuus', teoksessa Kaj Ilmonen (toim.) *Sosiaalinen pääoma ja luottamus*. *SoPhi* 42, Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 9–38 sekä muut artikkelit samassa teoksessa.

9. Ojala (1999) 248–251; Ylva Hasselberg (1998), *Den sociala ekonomin. Familjen Clason och Furudals bruk 1804–1856*, *Studia Historica Upsalensia* 189, Uppsala: Uppsala universitet, 112–129, 202–210; Ylva Hasselberg & Leos Müller & Niklas Stenlås (1997) *History from a Network Perspective. Three Examples from Swedish Early Modern and Modern History, c. 1700–1950*, *CTS working paper 1997:01*, Borlänge: CTS.

10. Alfred Kihlmanin Helsingin yliopiston kirjastossa ja Kansallisarkistossa säilytettävä laaja kirjeenvaihto tarjoaa tällaiselle tutkimukselle hyvän lähde pohjan, jota olen täydentänyt muutamien yritysarkistojen aineistoilla ja sukumatrিকেilla.

11. Heränneiden pappien sukuverkostoista ja avioitumisalleista yleisemmin ks. Eliel Aspelin-Haapkylä (1917) *Lauri Stenbäck*, toinen, tekijän korjaama painos, Helsinki: Otava, 261 ff; Juha Siltala (1993) *Suomalainen abdistus. Huoli sielun pelastumisesta*, 3. painos, Helsinki: Otava, 139; Pekka Hirvonen (2002) *Papin pojasta suurteollisuusmieheksi. Alfred Kihlman ja nousevan keskiluokan sosiaaliset verkostot 1800-luvun Suomessa*, liseniaatintyön käsikirjoitus, tekijän hallussa.

*Alfred Kihlman. Eero Järnefeltin maalaama muotokuva (1924).
Kuva: Museovirasto.*

Sahoista kertyvää tuottoa nämä varakkaat papit eivät varsinaisesti sijoittaneet mihinkään. Oman tarpeen yli jäävät rahat annettiin enimmäkseen lainalle, tavallisesti köyhemmille herännäispapeille tai hurskaille maallikoille. Korkoa ei uskonveljiltä peritty, sillä sitä – samoin kuin kaikkea muutaakin ahneudeksi tulkittavaa – pidettiin syntinä.¹²

Alfred Kihlman joutui kuitenkin liike-elämän kanssa kosketuksiin jo ainakin 1840-luvun lopulla. Tuolloin hänen ystävänsä, herännyt vaasalainen kauppias August Alexander Levón (1820–75), jota on myöhemmin pidetty yhtenä Suomen talouselämän teollistumisen edelläkävijöistä,¹³ oli perustamassa höyrymyllyä Vaasaan. Mylly oli aloittanut toimintansa härkävetoisena, mutta vuonna 1849 innovatiivinen Levón päätti korvata härät uudenaikaisemmalla voimanlähteellä ja tilasi ruotsalaiselta konepajalta höyrykoneen. Höyrykoneen hankkiminen oli nuorelle tehtaanomistajalle siinä määrin mittava investointi, että hän halusi liikekumppanin mukaansa jakamaan riskiä. Kun toinen vaasalainen herännyt kauppias, Fredrik August Birling, sattui juuri olemaan ”vaila elantoa”, Levón pyysi hänet mukaansa. Molemmat kirjoittivat varakkaaksi tiedetylle uskonveljelleen Kihlmanille ja pyysivät tätä lainaamaan Birlingille tarvittavan pääoman. Kihlman suostui ystäviensä pyyntöön, ja yhtiön rahoitus oli kunnossa.¹⁴ Toiminta osoittautui menestyksekkääksi, ja näin sai alkunsa yhtiö, joka on myöhemmin tunnettu Vaasan Höyrymylly Oy:n nimellä.¹⁵

Tämä ei suinkaan ollut ensimmäinen kerta, kun Levón turvautui heränneiden uskonveljiensä apuun. Härkävetoisen tehtaansa perustamiseen hän oli saanut manufaktuurirahastolta lainan, jonka takaajina olivat vaasalaiset kauppiaat Johan Fredrik Aurén, Carl Gustaf Wolff, Gabriel Revell sekä värjärimestari ja tehtaanomistaja Henrik August Grenman. Wolffia lukuun ottamatta kaikki takaajat olivat kaupungin heränneiden huipukerrosta, varakkaita miehiä, jotka tunnettiin 1840-luvulla nimenomaan epäsovinnaisesta uskonnollisesta vakaumuksestaan.¹⁶ Kun loppujen lopuksi varsin pieni osa kau-

pungin kauppiaista lukeutui heränneisiin, ei varmaankaan ollut sattumaa, että Levónin lainan takaajaksi ilmaantui juuri tämä joukko.

Levón turvasi näin olemassa olevaan sosiaaliseen verkostoonsa, heränneiden uskonveljiensä piiriin. Tämä yhteisö ei tosin ollut syntynyt liikkeenharjoittamisen tarpeisiin, ja toiselta puolen heränneet saattoivat suhtautua maalliseen toimeliaisuuteen avoimen vihamielisesti. Etenkin Vaasassa heränneiden joukossa oli silti myös kauppiaita.¹⁷ Yhteinen arvopohja sekä herätysliikkeen säätyläis- ja pappisjäsenten välinen tiivis kirjeenvaihto ja toistuvat tapaamiset olivat omiaan kasvattamaan luottamusta liikkeen muita jäseniä kohtaan. Herännyt kauppias saattoi siten tarpeen vaatiessa kääntyä uskonveljiensä puoleen, joille rahan lainaaminen luotettavaksi kristityksi tunnetulle ystäväälle ei aiheuttanut suuria riskejä.¹⁸

12. Siltala (1993) 263; Mauno Rosendal (1912) *Suomen herännäisyyden historia XIX:llä vuosisadalla*: III, Oulu: Kustannusosakeyhtiö Herättäjä, 178.

13. Keijo Alho (1961) *Suomen teollisuuden suurmiehiä*, Porvoo: WSOY 1961, 59–84.

14. Kihlman tosin tuli lopulta lainanneeksi vain 250 ruplaa, sillä Birling onnistui lainaamaan loput tarvitsemastaan summasta muualta. Tässäkin lainassa Kihlman oli takaajana. A. A. Levón Alfred Kihlmanille 15.9.1849. Alfred Kihlmanin kokoelma, coll. 101.9; F. A. Birling Alfred Kihlmanille 24.8.1849, 29.12.1849 ja 27.4.1850. Alfred Kihlmanin kokoelma, coll. 101.1. Helsingin yliopiston kirjasto (HYK).

15. Oscar Nikula (1957) *Vaasan Puuvilla Oy 1856–1956*, Helsinki, 20–22; Matti Viherjuuri (toim.) (1949) *Vasa Ångkvarn 1849–1949. Ur en hundraårig handelskvarnens händer*, Vasa, 30–35; Anneli Mäkelä (1985) *Vaasan historia III: 1809–1852*, Vaasa: Vaasan kaupunki, 315–318.

16. Mäkelä (1985), 233; Fredrik Gabriel Hedberg vanhemmilleen 13.2.1843. Suomen Luterilaisen Evankeliumiyhdistyksen arkisto, F. G. Hedbergin kokoelma, coll. 225.37. HYK; Tor Krook (1931) *Väckelserörelserna i Österbottens svenska församlingar under 1800-talet I, Finska Kyrkohistoriska Samfundets handlingar XXXI*, 2, Helsingfors, 287; Aspelin-Haapkylä (1915) 46–48.

17. Heränneiden pappien suhde maalliseen hyvään oli täysin ambivalentti, sillä maailmallisuuden virallinen viroksuminen ei estänyt heitä avioitumasta rikkaiden perheiden tytärten tai leskien kanssa tai käsittelemästä suuriakin rahasummia. Ks. tarkemmin Hirvonen (2002), erityisesti 2. luku.

18. Uskonnonilaisen yhteisön käyttämisestä liikeasioiden hoitamiseen on olemassa muualta maailmasta useita esimerkkejä, joista tunnetuin lienee kveekariliikemiesten verkostot. Kveekareiden verkosto oli erityisen mer-

Tässä vaiheessa Alfred Kihlman esiintyi pelkästään rahoittajana eikä mennyt varsinaisesti itse omistajana mukaan perusteilla oleviin liikeyrityksiin. Ensimmäiset omakohittaiset kokemuksensa liikeneuvotteluiden käymisestä Kihlman sai vuonna 1856, jolloin hän teki matkan Itä-Suomeen. Matkan tarkoituksena oli myydä pois Fabritiuksen tytärtien ja heidän aviomiestensä omistama Puhoksen saha, jonka hoitaminen oli kaukaiselta Etelä-Pohjanmaalta käsin kovin hankalaa. Maalaispappien asiantuntemus ei tahtonut muutenkaan riittää sahaliiketoiminnan pyörittämiseen. Matkallaan Kihlman kävi keskusteluja sahaa hoitaneen Nils Ludvig Arppen, joensuulaisten kauppiaiden Antti Mustosen ja Simon Parviaisen sekä viipurilaisten kauppahuoneiden kanssa. Kihlman sai kirjeitse jatkuvaa ohjeistusta apeltaan Carl Gustaf von Esseniltä, joka myös teki lopulliset myyntipäätökset.¹⁹

Liikematkinsa aikana Kihlman sai ensimmäistä kertaa tuntumaa hänelle aiemmin vieraaseen liikemaailmaan. Hän tapasi liikemiehiä, teki heistä omia arvioita ja laskeskelijä sahalle oikeaa myyntisummaa. ”Minun täytyi esiintyä liikemiehenä, mikä ei ollenkaan sovi yhteen luontoni kanssa ja siihen tapaan, jolla nykyaikana asioita toimitetaan”, Kihlman kirjoitti ystävälleen Emma Riskalle.²⁰

Kihlman ja Vaasan Puuvillatehdas

Liikeasioiden vierastaminen sai vähitellen väistyä, sillä pian matkan jälkeen Kihlman meni mukaan A. A. Levónin uusimpaan hankkeeseen, puuvillatehtaaseen. Nykykaisen puuvillatehtaan perustaminen oli Vaasan kokoisessa kaupungissa mittasuhteiltaan ennennäkemätön hanke. Riittävien pääomien keräämiseksi Levón päätti turvautua teollisuudessa vielä varsin vähän käytettyyn osakeyhtiömuotoon. Osakemerkinnässä syksyllä 1856 ja keväällä 1857 suurimpien osakkeenomistajien joukossa olivat Levónin itsensä lisäksi mm. höyrykoneet toimittanut ruotsalainen konepaja J. & C. G. Bolinder, ruukinpatruuna Gustaf August Wasastjerna, Kihlmanin appi Carl Gustaf von Essen, kauppias Gabriel Revell Vaasasta sekä Alfred Kihlman. Vaikka varsinainen

herännäisyyden valtakausi oli tässä vaiheessa jo takanapäin, Levónin voi tässäkin katsoa hyötynneen vanhasta uskonnollisesta verkostostaan, sillä entiset herännäistoverit Revell, von Essen ja Kihlman toivat osakeannissa yhtiön kassaan kaikkiaan yli 30 000 ruplaa.²¹

Kihlman ei Pietarsaaresta käsin suoranaisesti osallistunut yhtiön hallintoon, mutta oli sen asioista jatkuvassa kirjeenvaihdossa Levónin kanssa. Tapahtumien keskipisteeseen Kihlman joutui enemmän vasta sen jälkeen, kun oli hän muuttanut Vaasaan vuonna 1863 ja hänelle oli mahdollista tavata Levónia ja muita yhtiön johtohahmoja päivittäin. Jo saman vuoden lopulla hän esiintyy johtokunnan kokouspöytäkirjoissa varajäsenenä, ja seuraavan vuoden alusta lähtien hän toimi johtokunnan puheenjohtajana. Kihlmanin lisäksi johtokunnan jäseninä toimivat Levón ja Revell.²² Kesällä 1865 Kihlman toimi myös toimitusjohtajan sijaisena Levónin ollessa matkoilla.²³

Kihlmanin integroituminen liikemiespiireihin alkoi siis vähitellen, melkein kuin varkain. Tätä vaikutelmaa korostaa vielä se, että hän ei suinkaan hylännyt opettamista vaan päinvastoin piti sitä edelleen päätöimenään. Kihlmanin kiinnittymisessä liike-

kittävä nimenomaan pääomien lähteenä. Myös muita vapaakirkollisia suuntauksia edustavilla liikemiehillä oli Britanniassa omia verkostojaan. Ann Prior & Maurice Kirby (1993) 'The Society of Friends and the Family Firm, 1700–1830'. *Business History*, vol. 35 number 4; Maurice Kirby (1993) 'Quakerism, entrepreneurship and the family firm in North-East England' teoksessa Jonathan Brown & Mary B. Rose (toim.) *Entrepreneurship, networks and modern business*, Manchester – New York; Arthur Raistrick (1993) *Quakers in Science and Industry*, reprint, York: Sessions Book Trust; Leonore Davidoff & Catherine Hall (1987) *Family Fortunes. Men and Women of the English Middle Class, 1780–1850*, London, 99 ff, 242 ff.

19. Alfred Kihlman C. G. von Essenille 17.6.1856. Alfred Kihlmanin kokoelma, coll. 101.12; C. G. von Essen Alfred Kihlmanille 16.8.1856, 28.8.1856 sekä 17.9.1856. Alfred Kihlmanin kokoelma, coll. 101.3. HYK; Aspelin-Haapkylä (1915) 337–343.

20. Aspelin-Haapkylä (1915) 343.

21. Osakemerkintäluettelot 1857, Vaasan Puuvilla Oy:n arkisto, B 2.4: 1, Elinkeinoelämän keskusarkisto (ELKA); Nikula (1957) 33–35.

22. Johtokunnan kokouspöytäkirjat 30.11.1863 sekä 1864–66. Vaasan Puuvilla Oy:n arkisto, C 1:1. ELKA.

23. Aspelin-Haapkylä (1915) 430.

maailmaan heränneiden vanhalla verkostolla ja erityisesti August Alexander Levónilla oli ratkaisevan tärkeä osuus. Kihlman osallistui nimenomaan Levónin käynnistämiin projekteihin, ja tämän kautta hän oli myös yhteydessä huomattavasti tuntemiinsa kauppiasiin. Kihlmanin näkökulmasta Levón oli eräänlainen verkoston solmukohta, jonka kautta esimerkiksi lainaa tarvitsevat liikekumppanit saattoivat lähestyä varakkaaksi tiedettyä Kihlmania. Yhteinen herännyt tausta ja pitkäaikainen tunteminen loivat heränneiden kauppiaiden verkostoon ja etenkin Kihlmanin ja Levónin välille sellaisen luottamuksen, jota saatettiin rahoituksen hankkimisessa käyttää hyväksi. Luottamus liikekumppaneihin ja vanhoihin uskonveljiin merkitsi liiketoimissa pienempää riskiä ja sitä kautta alempia kustannuksia.

Kihlmanin myöhemmän uran kannalta Vaasan Puuvillatehtaan johtokunnan jäsenyys merkitsi lisäksi erinomaista harjoittelu- paikkaa, jossa hän saattoi perehtyä uuden- aikaisen teollisuusyrityksen toimintaan ja johtamiseen. Tällä tehtävällä tulikin olemaan tärkeä osuus siinä, että hän astui myöhemmin 1860-luvulla toisen suuren teollisuusyrityksen, Tampereen Pellava- ja Rautateollisuuden johtoon.

Verkoston vaarat: Tampereen Pellava- ja Rautateollisuus 1860-luvulla

Ensimmäisen vaimonsa perintösahojen myynnistä Kihlman keräsi niin paljon rahaa, että sitä riitti muihinkin sijoituskohteisiin kuin Vaasan Puuvillatehtäseen. Tammi-kuussa 1861 hän osallistui kahteen merkittävään osakeantiin: Suomen Yhdyspankin osakeannissa hän merkitsi itselleen 80 osaketta ja Tampereen Pellava- ja Rautateollisuusosakeyhtiön annissa vaatimattomasti vain kaksi.²⁴

Tampereen Puuvilla- ja Rautateollisuuden alkuvaiheet eivät olleet mikään menestystarina. Yhtiö muodostettiin vuonna 1861, kun Adolf Törngrenin vuonna 1856 perustama pellavatehdas ja samoihin aikoihin Gustaf August Wasastjernan omistukseen päätynyt Tampereen masuuni yhdistettiin ja osakkeita tarjottiin samalla myös ulkopuo-

listen merkittäväksi. Osakeannin taustalla oli rahapula, jota yritettiin helpottaa houkuttelemalla yhtiölle uusia osakkeenomistajia. Operaation menestys osoittautui kuitenkin surkeaksi. Ulkopuolista pääomaa saatiin kerättyä vaivaiset 25 000 ruplaa, kun Wasasternalla ja Törngrenillä itsellään oli yhtiössä kiinni yhteensä 800 000. Annin yhteydessä tehtiin vielä omaisuusjärjestelyjä siten, että uusi yhtiö pääsi kyllä teknisesti ottaen aloittamaan ilman velkaa, mutta käytännössä se oli vastuussa Törngrenin ja Wasastjernan valtavista henkilökohtaisista sitoumuksista.²⁵

Huonosti sujuneen osakeannin jälkeen Tampereen Pellava- ja Rautateollisuus kärsi jatkuvasta käyttöpääoman puutteesta, eikä osingonmaksuun juuri olisi ollut varaa. Siitä huolimatta osinkoa kuitenkin jaettiin, sillä talousahdingossa painivat pääomistajat Adolf Törngren ja Gustaf August Wasastjerna tarvitsivat käteistä rahaa välttyäkseen henkilökohtaiselta konkurssilta. Pääomistajat eivät myöskään kyenneet maksamaan velkojaan yhtiölle; etenkin Törngrenin velat päinvastoin vain kasvoivat vuosi toisensa jälkeen.²⁶

Luotto-olojen ja pankkilaitoksen kehittymättömyys aiheutti sen, että pääomien hankinta oli vielä 1850- ja 1860-luvulla etupäässä yksityishenkilöiden ja yritysten välisten suorien luottojen varassa. Näihin lainoihin liittyivät monimutkaiset velka- ja takaussuhteet, jotka sitoivat liikemiehiä, kauppahuoneita ja teollisuusyrityksiä suuriksi verkostoiksi, joiden jäsenet olivat enemmän tai vähemmän kaikki veloissa toisilleen mutta myös toistensa lainojen takaajia.²⁷ Näissä oloissa liikemiehille oli pääomien hankinnassa eduksi, mitä suurempi ja tiiviimpi suhdeverkosto heillä oli.

Tampellan perustajien lainaverkostot eivät olleet mikään poikkeus. Rikkaan ruukinomistajan poika Gustaf August Wasastjerna oli Hedvig Donnerin kanssa solmimansa avioliiton kautta sukulaisuussuhteessa kokkolalaiseen Donnerin kauppias- ja laivanvarustajasukuun ja sitä kautta edelleen Pietarsaaren varakkaisiin Malmeihin. Avioliitto teki Wasastjernasta myös Ruotsista Suomeen siirtyneen liikemiehen Conrad

Hernmarckin langon ja läheisen ystävän. Myöhemmin hieman keinottelijankin maineen saaneen Hernmarckin kautta Wasastjerna tuli sijoittaneeksi omaisuuttaan varsin epäonnisiin liiketoimiin, kuten Hernmarckin ystävän Hampus Oldenburgin tulitikkutehtaaseen Porissa. Lisäksi Wasastjerna lainoitti taloudellisissa ongelmissa painivaa liikekumppaniaan Adolf Törngreniä. Hernmarckin vanha liikekumppani ja maanmies, Forssan puuvillatehtaan perustaja A. W. Wahren puolestaan houkutteli sekä Wasastjernan että Törngrenin rahoittamaan ystänsä A. I. Frietschin omistamaa Tammerfors Klädesfabrikia.²⁸

Verkosto oli kuitenkin kaksiteräinen miekka. Suotuisien taloudellisten suhdanteiden aikana se oli toimiva pääoman keräämisen muoto, mutta vaikeiden aikojen koittaessa koko rakennelma saattoi sortua helposti kuin korttitalo. Juuri näin kävi 1860-luvun taloudellisesti vaikeina vuosina tällekin liikemiesryhmälle. Ongelmat alkoivat Porin tulitikkutehtaan perustajan Hampus Oldenburgin vararikosta vuonna 1861. Oldenburgin velkojat kärsivät konkurssissa suuria tappioita, mikä vaikeutti heidän omia liiketoimiaan. Kun Oldenburgin konkurssista kärsineet Frietsch ja Hernmarck kuolivat kahta vuotta myöhemmin, näiden valtava velkataakka kaatui suurimpien yksittäisten lainanantajien, mm. Törngrenin ja Wasastjernan niskaan.²⁹

Kihlman oli omalta osaltaan sotkeutunut tähän ongelmaavytyhtiin. August Alexander Levónin toistuvien vetoomusten jälkeen Kihlman suostui lopulta kesällä 1864 täytetakaajaksi Gustaf August Wasastjernan Yhdyspankilta ottamalle 150 000 markan suuruiselle lainalle yhdessä Levónin kanssa.³⁰ Takaus sitoi Kihlmanin ja Levónin tiukasti sekä Wasastjernan että Tampereen Pellava- ja Rautateollisuuden kohtaloon, sillä lainan varsinaisena vakuutena oli tukku pellavayhtiön osakkeita. Mikäli osakkeiden arvo olisi laskenut rajusti, täytetakaajat olisivat joutuneet vastaamaan Wasastjernan veloista omilla varoillaan mahdollisessa konkurssitilanteessa. Kihlmanin intresseissä oli siksi mahdollisuuksien mukaan pitää pystyssä sekä Wasastjerna että pellavatehdasta.

Kihlman ei vielä lainaa antaessaan tuntenut kovinkaan hyvin Gustaf August Wasastjerna – tai ainakaan tämän liikeasioiden todellista tilaa. Vaakakupissa lienee painanut enemmän halu tehdä palvelus vanhalle ystävälle Levónille, luottamus tämän harkintakykyyn asiassa sekä usko upporikkaana pidetyn Wasastjernan varallisuuden ehtymättömyyteen.³¹ Levón toimi Kihlmanille ikään kuin takeena uuden liikekumppanin luotettavuudesta, ”lainasi” Kihlmanin tuntemaa luottamusta Wasastjernalle.

Wasastjernan takaajaksi suostuminen osoittautui pian virheeksi. Sekä Tampereen Pellava- ja Rautateollisuuden että sen perustajien taloudellinen tila oli erittäin heikko koko 1860-luvun alkupuolen, mikä kuitenkin onnistuttiin taitavasti kätkemään hy-

24. Elias Lodenius (1908) *Tampereen Pellava ja Rautateollisuus Osake-yhtiö 1856–1906. Kertomus Tampereen pellavatehtaan ja yhtiön muiden laitosten toiminnasta*, Helsinki, 19; Lars G. von Bonsdorff (1956a) *Linne och jern 2: Adolf Törngren d.ä.*, Helsingfors: Söderströms, 133–134; A. A. Levón Alfred Kihlmanille 19.1.1861 ja 30.1.1861. Alfred Kihlmanin kokoelma, coll. 101.6. HYK; Aspelin-Haapkylä (1915) 387–388. 25. von Bonsdorff (1956a) 134–135.

26. Lodenius (1906) 22–29.

27. Vrt. Antti Kuusterä (1988) '1860-luvun epäonnistunut talouspolitiikka', teoksessa Kari Pitkänen (toim.) *Nälkä, talous, kontrolli. Näkökulmia kriisien ja konfliktien syntyyn, merkitykseen ja kontrolliin*, Helsinki: Helsingin yliopiston talous- ja sosiaalhistorian laitos, 53.

28. Lars G. von Bonsdorff (1956b) *Linne och jern 3: Gustaf August Wasastjerna*, Helsingfors: Söderströms, 30–34, 121.

29. Velkasuhteet olivat todellisuudessa vielä tuntuvasti tässä esitettyä monimutkaisempia, mutta niiden kaikkien yksityiskohtainen esittelyminen ei palvelisi tarkoitusta. von Bonsdorff (1956a) 210–218; von Bonsdorff (1956b) 192–193, 200–201, 205–215; Jouni Yrjänä (2002) Liikemies E. J. Längmanin elämäkertaa käsittelevän väitöskirjatyön käsikirjoitus, tekijän hallussa.

30. Alfred Kihlman A. A. Levónille 12.7.1869. Alfred Kihlmanin kirjekopiokirja 4.8.1867–14.9.1869, s. 339–344; Alfred Kihlmanin kirjelmä Helsingin raastuvanoikeudelle s.d. [tammikuussa 1871]. Alfred Kihlmanin kirjekopiokirja 15.9.1869–30.4.1872, s. 281–285. Kihlmanin suvun arkisto, kirjeenvaihto, kansio 2. Kansallisarkisto (KA).

31. Aspelin-Haapkylä (1915) 17–18; Alfred Kihlman A. A. Levónille 11.11.1867; Alfred Kihlman C.G. von Essenille 2.8.1869. Alfred Kihlmanin kirjekopiokirja 4.8.1867–14.9.1869, s. 15–18, 408–411; Alfred Kihlmanin kirjelmä Helsingin raastuvanoikeudelle s.d. [tammikuussa 1871]. Alfred Kihlmanin kirjekopiokirja 15.9.1869–30.4.1872, s. 281–285. Kihlmanin suvun arkisto, kirjeenvaihto, kansio 2. KA.

väuskoisilta osakkeenomistajilta. Keväällä 1866 yhtiön tila lopulta paljastui paljon odotettua huonommaksi, minkä seurauksena yhtiökokous nimesi yhtiölle kokonaan uuden johtokunnan. Siihen valittiin jäseniksi G. A. Wasastjernan serkku Gideon Wasastjerna, senaatin talousosaston protokollasihteeri Sixtus Calamnius ja Alfred Kihlman sekä varajäseniksi konsuli Herman Donner, asesori Herman Hallonblad sekä silloinen senaatin valtiovarainoimituskunnan kopisti Leo Mechelin. Johtokunnan puheenjohtajaksi tuli Kihlman.³²

Yhdyspankki ja Tampereen Pellava- ja Rautateollisuus

Pellavatehtaan uutta johtokuntaa yhdisti tiivis sukulaisuus- ja ystävyysuhteiden verkko. Sixtus Calamnius oli naimisissa jo aiemmin mainitun Hernmarckin lesken Sofian (o.s. Donner) kanssa. Tämän avioliiton kautta Calamnius oli sekä G. A. Wasastjernan että Herman Donnerin lanko. Kihlman taas lienee ollut Calamniuksen kanssa tuttu jo lapsuusvuosinaan, sillä molemmat olivat kotoisin Vaasasta, lähes saman ikäisiä ja käyneet koulua Turussa samaan aikaan. Leo Mechelinin läheisin ystävä puolestaan oli myöhemmin Nokia Osakeyhtiön perustajana tunnettu Fredrik Idestam, jonka sisar oli naimisissa pellavatehtaan toisen pääosakkaan August Törnrenin kanssa.³³

Talous- ja sosiaalishistoriallisessa tutkimuksessa on jo pitempään kiinnitetty huomiota strategisten sukulaisuussuhteiden merkitykseen liiketoiminnan harjoittamisessa. Avioliittoja solmittaessa myös liiketaloudellisesti taktiset näkökohdat otettiin tavallisesti huomioon, ja isot kauppahuoneet saattoivat sitoutua toisiinsa useampienkin avioliittojen kautta. 1800-luvulla myös avioliitot teollisuusaristokratian ja hallintoeliitin välillä yleistyivät, mikä on selkeästi nähtävissä Tampereen Pellava- ja Rautateollisuuden johtokunnan jäsenistössä.³⁴

Toinen silmiinpistävä piirre on se, että uuden johtokunnan suhteet yhtiön suureen rahoittajatahoon Suomen Yhdyspankkiin olivat erittäin tiiviit. Leo Mechelinin anopin, leskirouva Cecilia Lindroosin johtama helsinkiläinen kauppahuone oli SYP:n suurin

osakkeenomistaja. Pellavatehtaan johtokunnan varajäsen Herman Hallonblad taas istui samanaikaisesti myös Yhdyspankin johtokunnassa, ja Gideon Wasastjerna oli myös pankin hallintoneuvoston jäsen ja johtokunnan varajäsen. Herman Donner oli ollut hallintoneuvoston varajäsenenä pankin perustamisvaiheessa vuonna 1862. Ajan mittaan kontaktit Yhdyspankkiin vain lisääntyivät, kun Kihlman valittiin vuonna 1867 Yhdyspankin hallintoneuvoston varajäseneksi ja Sixtus Calamnius seuraavana vuonna sen puheenjohtajaksi. Mechelin taas istui vuodesta 1867 lähtien myös SYP:n johtokunnassa.³⁵

Kihlmanin valintaan Tampereen Pellava- ja Rautateollisuuden johtokuntaan vaikuttivat luultavasti omalta osaltaan hänen aiemmat tehtävänsä Vaasan Puuvilla Oy:n hallituksen puheenjohtajana ja vt. toimitusjohtajana. Niistä saatu kokemus kaiketi katsottiin tässä yhteydessä arvokkaaksi. Lisäksi läheinen ystävyysuhde Vaasan Puuvillan voimahahmoon August Alexander Levóniin yhdisti Kihlmania G. A. Wasastjernaan ja sitä kautta edelleen myös Tampereen Pellava- ja Rautateollisuuteen. Kihlmanin asema konkurssin partaalla horjuvan Wasastjernan velan täytetäkaajana motivoi vähintäänkin Kihlmania itseään tarttumaan toimeen yhtiön pelastamiseksi. Kun tukalassa tilanteessa olevan yhtiön johtopaikalle ei luultavasti muutoinkaan ollut liikaa tarjokkaita, tehtävään valittiin Kihlman, joka perehtyi asioihin tunnollisesti ja oli lisäksi ilmeisen huono sanomaan ei kiinnostaville työtarjojussille.

Mielenkiintoista on, että Kihlman vedettiin Tampereen Pellava- ja Rautateollisuuden johtoon yhtiötä hallinneen sisäpiirin ytimen ulkopuolelta. Hän ei esimerkiksi ollut avioliiton kautta tai muuten sukulaisuussuhteessa muihin johtokunnan jäseniin tai pääosakkaisiin. Sortavalalaisen Hallonbladin ohella Kihlman oli myös ainoa, joka tuli pääkaupungin virka- ja liikemieseliitin ulkopuolelta. Mahdollisesti yhtiön taloussotkuja siivoamaan haluttiin joku, joka ei ollut liikaa sidoksissa sitä huonolla menestyksellä johtaneeseen liikemiesryhmittymään. Muutamaa vuotta myöhemmin Kihl-

man synkkänä hetkenään tulkitsikin tapahtunutta siten, että hänet oli pahaa aavistamattomana ikään kuin huijattu jo ennalta mahdottomaksi tiedettyyn tehtävään.³⁶

Tampereen Pellava- ja Rautateollisuusosakeyhtiön läheinen sidos Yhdyspankkiin epäilemättä helpotti informaation kulkua rahoittajan ja lainansaajan välillä ja sai siten lainanannon riskit ainakin näyttämään pienemmiltä. Nostamalla pellavatehtaan johtajia omiin päättäviin elimiinsä pankki saattoi ainakin kuvitella pitävänsä ongelmallista velallistaan aikaisempaa paremmin otteessaan. Tamperelaisyhtiön näkökulmasta taas sillä oli omat edustajansa turvaamassa yhtiön intressejä pankin johtoportaan. Vaikkakaan he eivät jääveinä voineet suoraan olla myöntämässä lainoja Tampereen Pellava- ja Rautateollisuudelle, on vaikea kuvitella, että yhtiön edustajien voimakas läsnäolo pankin johdossa olisi voinut olla vaikuttamatta mitenkään siihen tapaan, miten pellavatehtaan laina-asioiden hoitoon pankissa suhtauduttiin.³⁷

Saarnatuolista liikemiesliittiin

Liikemiesten sukulaisuuteen ja ystävyyteen perustuvat verkostot olivat avainasemassa yrityksiä muodostettaessa ja johdottaessa 1850- ja 1860-luvulla. Kun pankkilaitos oli Suomessa vielä tuolloin lapsenkengissään, merkittävimmät rahoituslähteet olivat yksityisiltä ja yrityksiltä, etenkin kauppahuoneilta saadut suorat lainat ja sijoitukset. Lainsäädännön, valtiovallan ja toimivan joukkotiedotuksen tapaisten sääntelyä ja valvontaa tarjoavien instituutioiden ollessa niin ikään kehittymättömiä liiketoiminnassa menestyminen edellytti liikemiesten välisiä suoria kontakteja. Riskien hallitsemiseksi oli välttämätöntä voida luottaa liikekumppaniinsa, tuntea hänen taustansa ja olla perillä hänen motiiveistaan. Verkostot olivat keino hallita näitä epävarmuustekijöitä: kun liikekumppani oli entuudestaan tuttu tai luotettavana pidetty ystävä antoi hänestä suosituksensa, yhteisiin liiketoimiin saatettiin ryhtyä pienemmillä riskeillä.

Liiketoiminnassa hyödylliset verkostot eivät suinkaan aina olleet alkujaan peräisin yrity maailman sisältä. Esimerkiksi Au-

gust Alexander Levón käytti uransa alkuvaiheessa aktiivisesti hyväkseen aivan toisessa kontekstissa, uskonnollisessa herätysliikkeessä solmimiaan ystävyyssuhteita. Verkoston toimivuuden kannalta onkin usein toissijaista, mitä tarkoitusta varten se alun alkaen on muodostunut. Alkuperäistä funktiota keskeisempää on se, että kerran muodostunut verkosto tarjoaa valmiiksi hyödyn-tämiskelpoisen sosiaalisen organisaation.³⁸ Levónin ja Kihlmanin tapauksessa hartaudenharjoittamisessa syntyneet ystävyyssuhteet tarjosivat valmiin koneiston myös liikeasioiden menestyksekkääseen hoitamiseen.

Toinen esiin nouseva verkostojen muodostumistapa on sukulaisuus, jonka merkitys yleisemmällä tasolla lienee ollut verrattomasti uskonnollisia tai muita ideologisia

32. Lodenius (1908) 29–31.

33. Calamnius oli Kihlmania vain vuotta nuorempi. Axel Bergholm (1901) *Suomen aateliittomia sukuja I*, Helsinki: Otava, 269–270; *Släkten Donner i Finland* (1891), Helsingfors: Weilin & Göös, 25, 28–29; Aspelin-Haapkylä (1915) 17–18; Kaarlo Blomstedt ym. (toim.) (1932) *Kansallinen elämäkerrasto IV*, 60–65.

34. Esim. Jari Ojala (1999) 'Pieni piiri porvareita. Suomalaiskauppiaiden sukuverkostot 1700–1800-luvulla', *Sukutieto* 3/1999; Ruotsista ks. Anita Göransson (1993) 'Gender and Property Rights: Capital, Kin, and Owner Influence in Nineteenth- and Twentieth-Century Sweden', *Business History* 2/1993, 17–20; Markku Kuisma (1993) 'Keskusvalta, virkavalta, rahavalta. Valtiovirkamiehet ja teollinen kehitys Suomessa 1740–1940', teoksessa *Hallinto rahan, julkisuuden ja Venäjän paineessa, Hallintohistoriallisia tutkimuksia* 9, Helsinki: Hallintohistoriakomitea / Painatuskeskus, 31–38; yleisemmin ks. Kai Häggman (1994) *Perheen vuosisata. Perheen ibanne ja sivistyneistön elämäntapa 1800-luvun Suomessa, Historiallisia tutkimuksia* 179, Helsinki: SHS, 86 ff.

35. Hugo E. Pipping (1962) *Sata vuotta pankkitoimintaa*, Helsinki: Pohjoismaiden Yhdyspankki, 43; von Bonsdorff (1965) 24–29, 437–439.

36. Alfred Kihlman C. G. von Essenille 2.8.1869. Alfred Kihlmanin kirjekopiokirja 4.8.1867–14.9.1869, s. 408–411. Kihlmanin suvun arkisto, kirjeenvaihto, kansio 2. KA.

37. Calamnius ja Kihlman poistuivat hallintoneuvoston kokouksista ennen Tampereen Pellava- ja Rautateollisuuden laina-asioiden käsittelyä. Jääviyskysymyksiin suhtauduttiin kuitenkin joustavuudella, sillä Kihlman oli paikalla käsittelemässä mm. G. A. Wflsastjeran lainajärjestelyjä, vaikka oli täytetakauksensa vuoksi riippuvainen tämän taloudellisen tilanteen kehittymisestä. Pankkivaliokunnan kokouspöytäkirjat 30.4.1869, 19.11.1869, 20.12.1869, 9.4.1870. Suomen Yhdyspankin arkistokokoelma, Nordea Pankki Suomi Oyj.

38. Vrt. Coleman (1988) S108–S109.

verkostoja suurempi. Sukulaisuus eroaa kuitenkin ideologisista verkostoista siinä, että liiketaktiset näkökohdat otettiin usein huomioon jo avioliittoja muodostettaessa. Sukuverkosto ei siis ollut mitenkään liiketoiminnasta riippumaton valmis kokonaisuus, jota saatettiin tarpeen vaatiessa käyttää hyväksi, vaan se oli usein alkujaankin tietoisesti rakennettu osin liiketaloudellisia intressejä palvelemaan.

Koko talouselämää ajatellen tiiviit verkostot saattoivat kuitenkin vaikeina aikoina muuttua myös uhkatekijäksi. 1860-luvulla suomalaista liike-elämää koetellut konkurssiaalto oli suurelta osin seurausta liikemiesten keskinäisistä laina- ja takaussuhteista, jotka vetivät liikemiehen toisensa jälkeen vararikoon. Dominoefektin tuhoisuuteen vaikutti myös teollisuuslaitosten koon nopea kasvu. Vielä muutamaa vuosikymmentä aiemmin tehtaisiin ja sahoihin käytetyt pääomat olivat olleet niin pieniä, etteivät yksittäiset konkurssit olisi kyenneet vetämään tusinoittain sijoittajia mukanaan. 1850- ja 60-luvulla perustetut yritykset olivat kuitenkin kooltaan jo sitä luokkaa, että yhtiöiden talousvaikeudet saivat aikaan laajamittaista tuhoa. Kyseessä oli eräänlainen siirtymäkauden ongelma: teollinen kehitys oli tuossa vaiheessa ottanut jo harppauksen eteenpäin, mutta pankkilaitos ei vielä ollut seurannut perässä.

Verkostonäkökulmasta Alfred Kihlmanin tie herännäispapista teollisuuseliitin jäseneksi näyttää loogisemmalta kuin voisi kuvitella. Kyseessä ei ollut mikään äkillinen muodonmuutos kerjäläismunkista kovapintaiseksi kapitalistiksi, vaan vähittäinen kehityskulku uskonveljien rahallisesta tukemisesta kohti suurempien teollisuusyhtiöiden omistamista ja johtamista. Kihlmanin eri yhteyksissä luoma suhdeverkosto mahdollisti kiinnittymisen liikemiespiireihin. Uudenlaisten toimintakenttien mukana Kihlmanin ys-

tävä- ja tuttavapiiriin tuli uusia jäseniä, mutta osa verkostosta pysyi myös ennallaan. Toimiessaan teollisuusjohtajana 1860-luvulta lähtien Kihlman keräsi uusia tuttavuuksia elinkeinoelämän piiristä, mutta myös osa vanhoista herännäisyyden aikaisista suhteista säilyi ja kantoi hedelmää täysin uudenaikaisessa toimintaympäristössä. Nuoruusvuosien uskonveli August Alexander Levón johdatti Kihlmanin liike-elämään ottamalla tämän mukaansa tehdashankkeisiinsa ja luomalla tälle yhteyksiä Gustaf August Wasastjernaan sekä Tampereen Pellava- ja Rautateollisuuteen.

Kuvio toistui myöhemmissä elämänvaiheissa. 1870-luvulta eteenpäin Kihlmanin valtiopäivillä muodostuneessa poliittisessa verkostossa oli aineksia hänen toiminnastaan opettajana ja liikemiehenä. Kihlmanin fennomaanikollegoista Agathon Meurmanilla ja Otto Donnerilla oli yhteyksiä Tampereen Pellava- ja Rautateollisuuteen. Näistä Donner, joka oli G. A. Wasastjernan lanko, kohosi jopa yhtiön suurimmaksi yksittäiseksi osakkeenomistajaksi 1870-luvulla. Fennomaanijohtaja Zachris Forsman (Yrjö Koskinen) oli puolestaan ollut yksi Kihlmanin läheisimpiä ystäviä jo 1850-luvulla, kun molemmat toimivat opettajina Pietarsaaressa. Sama fennomaaniryhmän ydinjoukko oli myöhemmin 1880-luvulla perustamassa Kansallis-Osake-Pankkia.

Tarpeen vaatiessa hyödynnettävissä olevat ystävyys- ja sukulaisuussuhteet eivät yksistään nostaneet eliittiin sen kummemmin Alfred Kihlmania kuin ketään muutakaan. Ne kuitenkin avasivat uusia mahdollisuuksia ja helpottivat liikemiesten keskinäistä yhteistoimintaa. Verkostot saattoivat tarjota valmiita sosiaalisia organisaatioita liike- ja poliittiseen toimintaan ja ainakin jonkinlaisia takeita liikekumppaneiden luotettavuudesta aikana, jona lainsäädäntö ja hallintokoneisto eivät siihen vielä kyenneet.

JAANA GLUSCHKOFF

Paikka ajan aitiossa

Senaattori, industrialisti ja aatelismies Lennart Gripenberg

Fil. maist. Jaana Gluschkoff tarkastelee eliitin muodonmuutosta 1800-luvun ja 1900-luvun alun teollistuvassa ja uudella tavalla politisoituvassa yhteiskunnassa.

■ Kun senaattori Lennart Gripenberg 15.11.1912 täytti 60-vuotta, hän sai entisiltä senaattorikollegoiltaan onnitteluadressin. Juhlapäivän innoittamina onnittelijat välittivät veljelliset terveisensä, kiitollisuudenosoituksensa ja onnentoivotuksensa päivänsankarille. Hänen elämäntyötään kuvailtiin merkittävänä, hedelmällisenä ja monipuolisena kaikissa niissä lukuisissa tehtävissä, joita hän oli hoitanut niin insinöörinä, teollisuusjohtajana, virkamiehenä, senaattorina kuin valtiomiehenäkin. Kollegat ylistivät korolausein myös Gripenbergin velvollisuudentuntoa, luontaista lahjakkuutta ja kykyä ratkaista uudet, vaikeat tehtävät, samoin hänen vaatimattomuuttaan, oikeamielisyyttään, vakaumuksellisuuttaan sekä uskollisuuttaan perustuslaille.¹

Juhla-adressin välittämä kliseinenkin kuva Lennart Gripenbergistä ja hänen julkisesta toiminnastaan kertoo oleellisen erästä Suomen suuriruhtinaskunnan vaikuttajasta ja sääty-yhteiskunnan elinkeinoelämän, hallinnon ja politiikan eliittiin kuuluvasta toimijasta. Samalla siitä piirtyy myös laajempi kuva ajan eliitin arvoista, sen yhteiskunnallisista, taloudellisista ja poliittisista toimintakentistä ja strategioista valta-asemansa säilyttämiseksi.

Sotilaspojasta insinööriksi

Lennart Gripenberg syntyi 15.10.1852 Oulussa. Isänsä puolelta hän kuului Ruotsin kuninkaan Kaarle XI:n 1678 aateloimaan sotilassukuun, äidin juuret olivat pohjoispohjalaisissa talonpoikais- ja pappissuvuissa.

Isän virka Suomen Pankin pankin haarakonttorin johtajana Oulussa, myöhemmin Viipurissa, sekä äidin sukulaisuussuhteet Pohjanmaan suuriin kauppahuoneisiin loivat perustan elinikäisille tuttavuus- ja ystävyyssuhteille.²

Erityisen tärkeiksi muodostuivat kuitenkin Haminan kadettikoulussa 1864–70 solmitut toveruussuhteet. Vuonna 1821 perustetun Venäjän sotilasoppilaitosten ylihallituksen alaiseen kouluun otettiin aluksi oppilaisiksi vain upseereitten ja aatelisperheitten poikia. Heidät koulutettiin sotilastehtäviin koko Venäjän keisarikunnan aluetta varten. Samalla uudelle sukupolvelle siirrettiin ja siirtyi ylimmän sotilaselitiin ja aatelin sotilaalliseen, poliittiseen, taloudelliseen ja kulttuuriseen valtaan tarttumisen edellytykset. Vaikka säätyrajoitukset virallisesti myöhemmin poistettiin, koulu säilyi koko olemassaolonsa ajan leimallisesti ruotsinkielisistä säätyläiskodeista tulleitten poikien opinahjona.³ Tulevaisuudessa nämä lapsuus- ja nuoruusvuosina solmitut toverisuhteet tarjosivat mahdollisuuksia elämänuraa koskeissa valinnoissa ja tukivat niitä. Ne sinetöitiin usein avioliitolla upseeritoverin sisaren tai lähimpiin kuuluvan säätyläistytön kanssa. Tämä laajensi ja tiivisti perhe- ja sukuverkostoa edelleen.

Gripenbergin nuoruusvuodet osuivat teollisen murroksen kauteen, joka vauhditti sääty-yhteiskunnan murtumista ja aatelin etuoikeutetun yhteiskunnallisen aseman vähittäistä murenemistä. Vanhojen aatelisten sotilassukujen kohdalla tämä tuntui monin tavoin. Ruotsin kuninkaan aateloiman eliitin oli opittava varmistamaan asemansa Venäjän keisarin suosikkijärjestelmässä. Aatelisprivilegioiden peruuntuminen vei niiden varaan rakennetut mahdollisuudet toimia talouselämässä ja aatelistupseereiden heikko teorettinen koulutus vaikeutti pääsyä

1. *Hufvudstadsbladet* 16.11.1912.

2. Lennart Gripenberg (1972) *Utdrag ur minnesanteckningar (1852–1932)*, Helsingfors: Familjeupplaga, 9.

3. Sigurd Nordenstreng & Aimo Halila (1975) *Haminan historia II*, Hamina: Haminan kaupunki, 516–525; ks. myös J.O.E. Screen (1976) *The Entry of Finnish Officers into Russian Military Service 1809–1917*, London: University of London, 47–49, 235–242.

siviilivirkoihin. Upseerinura Venäjän armeijassa taas usein tiesi muuttoa laajan valtakunnan kaukaisiin osiin. Samaan aikaan alemmasta säätyläistöstä ja säätyjen ulkopuolelta nousi kyvykkäitä ja muodollisesti-kin päteviä kilpailijoita, jotka havittelivat aatelille perinteisesti kuuluvia johtopaikkoja. Tämä pakotti aatelin väistämättä hakeutumaan myös totutuista poikkeaville ammattuurille perinteisten sukutraditioihin pohjautuvien valintojen sijasta.

Uravalinta vanhojen traditioiden pohjalta oli kuitenkin Lennart Gripenbergin kohdalla jo tehty, kun vanhemmat lähettivät hänet kaksitoistavuotiaana 1864 Haminan kadettikouluun. Upseerinura Venäjän armeijassa oli vanhemmista yhä paras vaihtoehto sijoittua yhteiskunnallisesti varmaan asemaan. Kadettikoulusta 1870 priimuksena valmistunut Gripenberg määrättiin Pietariin, ratsuväen henkivartiokaartin krenatööriyrykmenttiin. Arvostettu joukko-osasto oli hyvä ponnahduslauta nopeasti kohoavalle upseerinuralle. Monelle vastavalmistuneelle upseerille sijoittuminen henkivartiokaartiin oli haluttu vaihtoehto, mutta ei Lennart Gripenbergille. Hän haaveili siviiliurasta kotimaassa, mutta käytännössä tämän toteutuminen näytti mahdottomalta. Vaikka sotilasura ei houkuttellut, hän kuitenkin jatkoi opintojaan Nikolain insinööriakatemiassa Pietarissa.

Kyseenalainen sotilaskunnia

Venäjän keisarikunnan sotilasjohto sijoitti insinööriakatemiasta valmistuneet upseerit valtakunnan kokonaisedun kannalta tärkeiksi määrittelemiensä kohteisiin. Gripenbergin valmistumisen aikoihin insinöörejä tarvittiin etelä- ja itäosissa Venäjää eli mahdollisimman kaukana suuriruhtinaskunnasta. Gripenberg kuitenkin halusi palata Suomeen. Monet suomalaiset upseeritoverit kuitenkin valitsivat keisarikunnan armeijan tarjoamat mahdollisuudet uranluomiseen. Tällaista valintaa suositettiin poliittisistakin syistä. Venäjän sotilasoppilaitosten tehtävä oli kouluttaa keisarin monikansallisista alamaaisista luotettavia, kyvykkäitä ja uskollisia sotilaita. Gripenberg muisteli kuinka ”meille tuohon aikaan niin usein korostettiin, että suomalaiset upseerit venäläisten

palveluksessa hyödyttävät suuresti maataan tekemällä suomalaisten nimeä Venäjällä tunnetuksi”. Jo Haminan kadettikoulun aikoihin Gripenberg oli kuitenkin muutamien toveriensa tavoin kiinnostunut sotilasuraa enemmän yhteiskunnallisista, poliittisista ja filosofisista pohdinnoista, eikä ”sotilaselämään kuuluvat äkseeraukset ja muut sotilaalliset harjoitukset, jotka kuitenkin olivat upseerien pääasiallinen toimi, voineet ainakaan täyttää vaatimusta, jonka katsoimme elämäntehtäväksemme”.

Kadettikoulun aikaisen läheisen ystävänä ja oppilastoverinsa Magnus von Essenin kanssa Gripenberg oli tullut pohdinnoissaan siihen tulokseen, että ”jokaisen ihmisen velvollisuus on kykyjensä mukaan olla mahdollisimman suureksi hyödyksi ihmisyydelle ja ennen kaikkea omalle maalleen ja kansalleen.”⁴ Toverusten pohdinnoilla oli juurensa koulun ”Toverikunnan” keskusteluiloissa, joissa eliittikoulun oppilaiden varmuudella ja nuoruuden innolla väiteltiin ajan yhteiskunnallisista ristiriidoista. Gripenbergin kynänjälki näkyi toverikunnan 1870 uudistetussa säännöissä. Ne perustuivat ajatukseen, että on ”ammuttava vanhat ennakkoluulot ja lähdeittävä vapaammille teille”.⁵ Taustalla vaikutti koulun johtajan ”porvarisenraalin” – ja Lennart Gripenbergin äiti-puolen langon – Fritiof Neoviuksen pyrkimys⁶ lähentää annettavaa opetusta suomalaisen yhteiskunta- ja kulttuurielämään.

Haminan kadettikoulun kaltaisissa sotilasoppilaitoksissa pohdinnat oli kuitenkin suhteuttava Venäjän keisarikunnan sotilaitoksen määrittämään linjaan. Venäjän sotaministerinä toimineen kenraali, kreivi Nikolai Miljutinin mukaan tämä tehtävä oli Venäjän autokratian turvaaminen keisarikun-

4. Lennart Gripenberg (1972) *Utdrag ur minnesanteckningar (1852–1932)*, Helsingfors: Familjeupplaga, 16–28, 60–61.

5. G.A. Gripenberg (1912) *Finska kadettkåren och dess kamratskap*, Helsingfors, 350. Toverikunnan historian kirjoittanut everstiluutnantti Gustaf Gripenberg kuvaa toverikunnan sääntöuudistusta radikaaliksi ja liberaalissa hengessä laadituksi.

6. Carl Enckell (1990) *Finska kadettkåren 1887–1903/Carl Enckell; utgiven med en inledning av J.E.O. Screeen.*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, 70–82;

nan nopeasti muuttuvassa sosiaalisessa ja taloudellisessa tilanteessa ja venäläisen yhteiskunnan asteittainen poliittinen ja sosiaalinen uudistuminen moderniksi eurooppalaiseksi valtioksi.⁷ Gripenbergille ja von Essenille uudistustyöhön olisi riittänyt hyvin suuriruhtinaskunnan aluekin, sillä ”maataan piti palvella suuremmin, eikä näin suuren kiertotien kautta”.⁸

Siviiliuralle ja aviosäätyyn

Lennart Gripenbergin lapsuutta ja nuoruutta oli varjostanut äidin varhainen kuolema sekä isän viraltapano ja henkilökohtainen konkurssi 1860-luvun kuohuvan liike-elämän pyörteissä.

Jos pojalta itseltään olisi kysytty, hän olisi halunnut opiskella lääkäriksi. Perheen varattomuus konkurssin jälkeen esti haaveiden toteutumisen. Siviiliammattiin koulutautumiseen ei varakkaammiltakaan sukulaisilta hellinnyt lainaa. Nuoren aatelismiehen jokapäiväinen elämä oli säätynsä rajoissa niukkaa, mutta moniin ikätovereihin verrattuna mahdollisuuksia täynnä. ”Suuri kiertotie”, upseerikoulutus, palvelu Venäjän armeijassa ja opiskelu Nikolain insinööriakatemiassa oli niistä yksi, halusipa Gripenberg sitä tai ei.

Opiskellessaan Pietarissa hän tutustui samalla myös kaupungissa asuviin suomalaisiin. Opiskelija-asunnon hän jakoi serkkunsa Sebastian Gripenbergin kanssa, joka myöhemmin toimi Suomessa yleisten rakennusten ylihallituksen ylijohtajana ja senaattorina.⁹ Sukulaisvierailuja tehtiin Pietarissa mm. valtiosihteerinvirastossa työskentelevien Johannes Gripenbergin ja Ch. E. Frosteruksen luo, joista edellinen toimi Suomessa myöhemmin senaattorina jälkimmäinen Vaasan hovioikeuden presidenttinä. Johannes, Lennart ja Sebastian Gripenbergin tavatessa tapasivat myös uuden sukupolven edustajat Gripenberg-, Langenskiöld- ja Furuholm-sukujen ympärille muodostuneesta senaattoriverkostosta.¹⁰

Siviiliurasta haaveilevalle nuorelle upseerille Pietarissa suoritettu insinööriintutkiminto näytti lopulta tarjoavan mahdollisuuden palata kotimaahan. Venäjällä vietettyjen vuosien jälkeen päätös hakeutua siviiliuralle

Lennart Gripenberg. Museovirasto. Kuva: Atelier Nyblin.

7. Carl van Dyke (1990) *Russian Imperial Military Doctrine and Education 1832-1914, Contributions in Military Studies number 105*, New York: Greenwood Press, 49-56. van Dykin mukaan Venäjän sotilasoppilaitoksissa pyrittiin Aleksanteri II:n aikana (1855-81) toteuttamaan käytännössä jo aiemmin teoriassa hahmotellut mallit maan armeijan modernisoinnista, vahvistamisesta ja yhtenäistämisestä. Uudistuspyrkimyksiä koetettiin vauhdittaa mm. opetussuunnitelmia yhtenäistämällä ja lisäämällä yhteiskunnallisia aineita kuten valtio-oppia ja laintuntemusta opetusohjelmiin. Venäjän hallitusvallan pelko autokratian säilymisestä ei ollut aiheeton, mm. dekabristien vallankumouksellisen liikkeen ytimen muodostivat ylipään upseeristoon ja aateliin kuuluvat.

8. Lennart Gripenberg (1919) *Minnesanteckningar af Lennart Gripenberg 1919*, handskrift. 24-25.

9. Gripenberg (1972) 61. Sebastian Gripenbergin urasta mm. Anne Haila (1998) *Suomalaisuutta rakentamassa. Arkkitehti Sebastian Gripenberg kulttuurireformin lipunkantajana*, Historiallisia tutkimuksia 210, Helsinki: Suomen Historiallinen seura.

10. Raimo Savolainen (1994) *Suosikkisenaattorit. Venäjän keisarin suosio suomalaisten senaattorien menestyksen perustana 1809-1892*, Helsinki: Hallintohistoriakomitea, kuvio 5.

Suomeen oli vain vahvistunut. Vastenmielisen sotilasuran ja koti-ikävänsä lisäksi suurin syy tähän oli nyt Anna Nyberg, Oulun läänin kuvernööriparin Otto ja Leontine Nybergin tytär. Nuoret olivat tunteneet toisensa jo lapsuudesta, sillä Anna oli Lennartin äitipuolen Wilhelminan Geschwendtin sisaren tytär, ”Anna-serkku”.

Innokkaan sulhaskokelaan sitkeä piiritystaktiikka tuotti tulosta ja uutena vuotena 1877 Oulussa vietettiin ”miesmuistiin ensimmäiset kuvernöörin tyttären häät”, kuten niitä kuvasi tuleva appi. Vaikka hääpari itse olikin toivonut häitä vietettävän pienessä piirissä, morsiamen isä katsoi asemansa ehdottomasti vaativan ”säädynmukaisesti” järjestettyjä juhlallisuuksia.¹¹ Kuvernööri Nyberg antoi varauksettoman suostumuksensa liitolle, joskin kirjoitti veljelleen vävynsä olevan ”tosin köyhä poika, mutta opinnot sujuivat hyvin Pietarin insinööriakatemiassa ja se on paras takuu tulevaisuudelle.”¹²

Häistä tuli vuoden seurapiiritapahtuma Oulussa. Kuvernööri Nyberg oli päättänyt kutsua ”koko Oulun”. Käytännössä tämä tarkoitti kaupungin ylimmistä virkamiehistä, kauppahuoneitten omistajista ja tehtailijoista koostuvaa ruotsinkielistä, ylintä säätyläistöä, noin kolmea sataa häävierasta. Monisatapäiselle kutsuvierasjoukolla järjestettiin erillisessä juhlahuoneistossa joulu-kuun lopulla kuulutustanssiaiset. Vihkiminen toimitettiin 2.1.1877 kuvernöörin talossa, jonne oli kutsuttu ainoastaan kaikkein läheisimmät ja arvokkaimmat vieraat, ”vain hieman yli sata kutsuvierasta, jottei tungos olisi liian suuri...”¹³.

Ajan sanomalehdissä ei ollut tapana julkaista tunnettujen henkilöiden yksityiselämää koskevia kuvauksia. Oulun läänin kuvernööri Nybergin perhehät kuitenkin ylittivät *Uleåborgs Tidningin* uutiskynnyksen.¹⁴ Poikkeusta siivitti luultavimmin myös se, että Nyberg itse oli lehden osakas.

Häillä oli tärkeä tehtävä sosiaalisena ja kulttuurisena tapahtumana paitsi hääparille itselleen myös heidän perheilleen, suvulle ja säädylleen. Jo pelkästään kutsuvierasluettelon avulla kuvernööri, läänin korkein hallintoeliitin edustaja, osoitti tiettyjen perheitten tai henkilöiden paikan yhteisös-

sä. Valtion hallintokoneistoon integroituneen kuvernöörin oli kuitenkin ansaittava yhteiskunnallinen eliittiasemansa. Varakkaat oululaiset porvarit, joiden laivat seilasivat maailman meriä, olivat itsetietoista joukkoa. Heidän liiketoimensa joko kukoistivat tai kuihtuivat kuvernööreistä huolimatta. Nyberg kuitenkin piti huolen siitä, että Oulussa tiedettiin mihin säätyyn ja sukuun tytär naitettiin. Sulhasen suku- ja säätytausta tunnettiin alueella. Äiti oli Keminmaan Ilmolan kirkkoherra Frosteruksen tytär, isä Gustaf Gripenberg Oulun Suomen Pankin haarakonttorin entinen pankinjohtaja ja yksi kolmesta kaupungissa aikanaan asuneista aatelismiehistä.

Morsian, Anna Nyberg oli saanut säätyläistyölle tavanmukaisen kasvatuksen ja koulutuksen. Vanhemmat olivat hankkineet tyttärelle jo varhain ranskalaisen kotiopettajan. Tämä täydensi etenkin ranskankielen ja pianonsoiton opetusta Helsingin fruntimmerskolanin kurssien suorittamisen ohella. Vuodet ennen avioliittoa kuuluivat kodin piirissä äidin seurana.¹⁵ Säätyläistyttöjen tapaan Anna Nyberg edusti omalla esiintymisellään perhettään ja sukuaan seurapiiritilaisuuksissa kuten syntymä- ja nimipäiväkutsuilla, tanssiaisissa, harrastelijateatterin näytöksissä, konserteissa ja hyväntekeväisyysjuhlissa. Näiden tärkeiden vuosien aikana hän, muiden säätyläisperheiden nuorten tapaan, vahvisti perheensä laajoja ystävyys- ja tuttavuusuhteita ja loi uusia – kuitenkin säätyrajoja ylittämättä. Lukuisat ylimpään säätyläistöön kuuluvien perheiden nuorten keskenään solmimat avioliitot vahvistivat näitä siteitä entisestään. Samalla ne tukivat myös eliitin asemaa ja siirsivät sen sosiaalista, taloudellista ja kulttuurista pääomaa seuraavalle sukupolvelle.¹⁶

Avioliitto Anna Nybergin kanssa liitti Gripenbergin aatellisen sotilas- ja virkamiessuvun Nybergin säätyläissuvun laajaan ja monella taholla vaikuttavaan kulttuurielämän, talouden, politiikan ja sotalaitoksen edustajien sukulais- ja tuttavapiiriin. Kuuluminen suuriruhtinaskunnan eliittiin heijastui monin tavoin nuorenparin elämään. Johtaviin aatellis- ja säätyläissukuihin kuuluvilla oli lähes aina useita sukulaisia, tuttavuuksia tai

ystäviä keskeisillä yhteiskuntaelämän alueilla. Tämä takasi sen, että apua ja tukea oli mahdollista saada jo valmiitten suhdverkostojen kautta. Mikään ei suomalaisissa kaupungeissa ole niin tärkeää kuin luoda intiimejä tuttavuusuhteita, kuvernööri Nyberg kirjoitti tuttavalleen, kreivitär Armfeltille Pietariin.¹⁷

Kuvernööri Nyberg ryhtyi omalta osaltaan suunnittelemaan vävyensä tulevaisuutta. Nybergin veljelle, Haminan kadettikoulun linnoitusopin opettajana toimivalle eversti Frans Nybergille oli Pietarissa avautumassa houkutteleva mahdollisuus. Nybergin veljeksistä nuorimman, vesirakentamisen professorina Pietarissa toimivan Alfred Nybergin lanko Ludvig Nobel ja hänen veljensä Robert olivat perustaneet yhtiön, johon tarvittiin päteviä miehiä. Yhtiön kerrottiin tehneen lupaavia öljynporauksia Bakussa, Etelä-Kaukasuksella. Frans-veljen mahdollinen lähtö Nobelin yritykseen jättäisi Haminan kadettikouluun avoimen opettajanpaikan.¹⁸

Lennart Gripenberg itse suunnitteli haikautumista käytännön työhön rautateille. Nuorelle insinöörielle rautatie oli uuden ajan, tekniikan ja nopeuden symboli, joka ennakoivat modernin yhteiskunnan kaikkia vielä käyttämättömiä mahdollisuuksia. Insinöörityeet näyttivät antavan keinot hallita luontoa, rakentaa yhteiskuntaa ja saavuttaa taloudellista menestystä. Asiantuntijoille näytti tarjoutuvan myös mahdollisuus yhteiskunnallisiin johtotehtäviin.

Radanrakentajilla oli lähes romantisoitu maine erämaiden karaistuneina sankareina, joilla oli hallussaan modernin maailman tieto, taito ja voima.¹⁹ Tähän Gripenberg halusi mukaan. Pahaksi onneksi rakenteilla ollut Turku–Tampere-rata oli valmistunut juuri kesään 1876 ja ilman, että uusista ratakanteista olisi tehty päätöstä. Työttömiä rata-insinöörejä oli jo tämän työmaan jäljiltä riittämiin.²⁰ Haminan kadettikoulun johtaja Fritiof Neovius tarjosi nyt Gripenbergille opettajanpaikkaa. Gripenberg otti paikan vastahakoisesti vastaan, sillä ainoa vaihtoehto oli lähteä radanrakennustöihin Venäjälle. Gripenberg palasi siis entiseen kouluunsa opettajaksi. Ympäristö oli tuttu, samoin monet oppilaista ja myöskin koulun johta-

ja Neovius, joka oli sekä äitipuolen Wilhelmina Gripenbergin että apen Otto Nybergin lanko.

Teollistumisen vauhdittamat radanrakennustyöt tarjosivat kuitenkin lopulta tilaisuuden Venäjän armeijasta irrottautumiseen. Lennart Gripenbergin vaatimattomaksi jäänyt sotilasura vaihtui vanhemman ratsainsinööriin tehtäviin 1879 Vaasan rataosuuden rakennustöissä. Kiinnittyminen insinöörien uuteen ja tiiviiseen ammattikuntaan, arkinen radanrakennustyö korpimailla ja muutto Kangasalle laajensi nuoren säätyläisperheen elämäntilaa kokonaan uusille alueille.²¹ Samalla Lennart Gripenbergin kohdalla murtui lopullisesti sukupolvia jatkunut sotilasuratradiio.

Uusille urille

Nousu talouselämän keskeisiin tehtäviin alkoi, kun Nybergien perhetuttu, Kymin uittoyhdistyksen päällikkö, Kymin ”teollisuuskeisariksi” kutsuttu William Ruth, päätti jättää tehtävän ja omistautua yksityisille liiketoimilleen. Gripenberg sai kehotuksen hakea paikkaa ja tuli valituksi toimeen 1881. Sahojen, puutavarayhtiöiden ja satamien leimaamisissa Viipurissa ja Haminassa nuoruutensa viettäneelle Gripenbergille muutto Kotkaan oli helppo. Uittopäällikön tehtäväs-

11. Gripenberg (1972) 73.

12. Otto Nyberg Robert Nybergille 15.1.1876, Svenska Litteratursällskapet arkiv 817 4.1. mappi 3.

13. ON RN:lle 3.1.1877 SLSA 817.4.1 mappi 3; Gripenberg (1972) 73–74.

14. Uleåborgs Tidning 11.1.1877 nro 3.

15. Gripenberg (1972) 45.

16. Angela Rundquist (1990) *Blått blod och liljevita bänder*, Malmö, 85–110. Rundquist kuvaa ajan eliitin hääseremonioita ”moninäytöksiseksi draamaksi”, joita dominoi suku- ja säätykulttuuri. Säädynmukaisesti solmittu avioliitto takasi naiselle naimatonta sisartaan korkeamman sosiaalisen statuksen. Säädyn ja suvun päämääränä oli myös sosiaalisen ja taloudellisen pääoman säilyminen ja siirtäminen uudelle sukupolvelle.

17. Otto Nyberg Eugenie Armfeltille 7.4.1863, SLSA 817.1. mappi 1.

18. Otto Nyberg Robert Nybergille 15.1.1876, SLSA 817 4.1 mappi 3.

19. Karl-Erik Michelsen (1999) *Viides sääty: insinöörit suomalaisessa yhteiskunnassa*, Helsinki: Tekniikan akateemisten liitto: Suomen historiallinen seura, 150–153.

20. Gripenberg 1972 67–68.

21. Gripenberg 1972 98–102.

sä Sisä-Suomen laajojen korpimaiden elämä avautui kokonaan uudesta näkökulmasta. Näiltä matkoiltaan Gripenberg kertoi myöhemmin saaneensa arvokkaita uusia kokemuksia ja tärkeää tietoa teollistuvan maatalousmaan arjesta. Ne antoivat konkreettisen lisän jo opiskeluaikoina kadettikoulun toverikunnassa pohdittuihin yhteiskunnallisiin kysymyksiin.

Kotka–Kouvola välistä ratayhteyttä oli alettu suunnitella Kyminsuun nopeasti kasvavan sahateollisuuskeskuksen kuljetusolojen parantamiseksi. Hanketta edistääkseen Gripenberg osallistui aatelissäädyn edustajana vuoden 1882 valtiopäiville. Valtiopäivien aikana hän tutustui *Helsingfors Dagbladetin* päätoimittajan Robert Lagerborgin välityksellä liberaalien johtohahmoon, valtio-opin professori, senaattori Leo Mecheliniiin. Gripenberg totesi nyt joutuneensa kasvokkain paljon suurempien ja laajempien ilmiöiden ja asioiden kanssa kuin yksittäiset ratalinjaukset.²²

Hän alkoi kirjoittaa uittopäällikön työssä ohessa liberalistiseen maailmankuvaan rakentuvia, yhteiskunnallisiin kysymyksiin kantaa ottavia artikkeleita *Helsingfors Dagbladetiin*. Hän otti kärkevästi kantaa ajankohtaisiin politiikan ja talouden kiistakysymyksiin etenkin nimimerkillä ”Nemo” julkaistuissa pamfleteissa. Näissä hän mm. pohti vaihtoehtoja sääty-yhteiskunnan valtarakenteiden uudistamiseksi ja arvosteli kieliriidan lietsojia ja syytti heitä turhan haajannuksen aiheuttamisesta ja puuhastelemisesta toisarvoisten kysymysten parissa.

Teollisuudesta, taloudesta ja politiikasta keräämäänsä kokemusta Gripenberg hyödynsi kun hänet 1886 nimitettiin teollisuushallituksen intendentiksi. Seuraavana vuonna sujuvakinäinen Gripenberg kiinnitettiin *Helsingfors Dagblad*in toimitukseen. Hänen kohoamistaan liberaalien johtavaan ydinryhmään kuvaa hyvin se, että hän vastasi nyt yhdessä päätoimittaja Anders Chydeniuksen kanssa lehden pääkirjoitusten sisällöstä.²³ Asiantuntijat ja poliittiset vaikuttajat alkoivat nousta yhteiskunnalliseen eliittiin säädystä riippumatta. Aatelilta tämä vaati vähintään muodonmuutosta.

Uudet tehtävät tiesivät Lennart Gripen-

bergille muuttoa Kotkasta Helsinkiin ja samalla kiinnittymistä suuriruhtinaskunnan keskushallintoon. Gripenbergin kymmenen vuotta kestänyt kausi teollisuushallituksessa osui Suomen teollisuuden voimakkaan kasvun aikaan. Samalla myös suomalainen kansalaisyhteiskunta etsi muotoaan uudella tavalla järjestäytyvässä ympäristössä. Tähän uudistustyöhön Gripenberg osallistui työväestön tapaturma- ja eläkekomitean puheenjohtajana. Hän julkaisi 1890 työväestön asemaa käsittelevän kirjan.²⁴ Siinä hän esitti käsityksensä, että oli selvästi teollisuuden edun mukaista turvata työväestön asema.²⁵

Suomen teollisuudelle Venäjän keisarikunta oli keskeisen tärkeä markkina-alue. Gripenberg valittiin 1893–96 työskennelleen Pietarin suomalais-venäläisen tullikomitean jäseneksi.²⁶ Samalla hän sai kannettavakseen osan vuosisadan vaihteen ratkaisemattomista Venäjän ja Suomen välisistä talouspoliittisista ja perustuslaillisista ristiriidoista. Gripenberg ehti toimia lyhyen aikaa tie- ja vesirakennusten ylihallituksen ylijohhtajana ennen kuin hänet kutsuttiin 1896 senaatin talousosastoon kauppa- ja teollisuustoimituskunnan päälliköksi. Tiukkana perustuslaillisena tunnetun Leo Mechelinin lähipiiriin kuuluminen asetti rajat Gripenbergin suhteessa etenkin venäläisiin. Helmikuun manifestia 1899 ja kielimanifestia 1900 hän piti niin uhkaavina hyökkäyksinä Suomen erillisasemaa vastaan, että hän vastalauseena erosi senaatista.

Gripenberg tunsi useiden keskeisten talouden- ja hallinnon alueiden toimintakentät ja oli luonut niihin henkilökohtaiset suhteet. Valtionhallinnon ja politiikan vaihtaminen jälleen talouselämään sujui helposti, kun Gripenbergistä tuli aikansa suur yrityksiin kuuluvan nahkatehdas Veljekset Åströmin toimitusjohtaja. Tehdas oli täysin riippuvainen Venäjän markkinoista, jonne sen tuotanto vietiin lähes kokonaan. Eräs suurimmista kauppakumppaneista oli keisarikunnan armeija. Tämä ei kuitenkaan estänyt yhtiön toimitusjohtajaa arvostelemasta Venäjän hallitusvallan toimia – tosin jälleen nimimerkki ”Nemon” suojissa.

Kenraalikuvernööri Bobrikov sai 1903

diktaattorin valtuudet venäläistämistoimien turvaamiseksi. Hän perusti työryhmän, joka kartoitti ”hankalia” ja ”epätoivottuja virkamiehiä”. Työryhmä esitti Gripenbergin karkottamista.²⁷ Pian Leo Mechelinin jälkeen Ruotsiin matkannut Gripenberg kuitenkin jatkoi venäläistämistoimien arvostelua Suomeen salakuljetetussa *Fria Ord* -lehdessä, nyt nimimerkillä ”x”.

Bobrikovin murhan jälkeen Gripenberg palasi 1904 Suomeen. Leo Mechelinin 1905 muodostamaan perustuslailliseen senaattiin Gripenberg kutsuttiin talousosaston jäseneksi ja kulkulaitostoimituskunnan päälliköksi. Tehtävien hoito päättyi jälleen eroon. Nyt vastalauseena sille, että venäjänkielen asemaa virkakielenä yritettiin vahvistaa. Senaatin tarkastuskomitean pyynnöstä hän silti edelleen tarkasti keisarille lähetettyjen esitysten venäjänkieliset käännökset.

Gripenberg siirtyi uudelleen teollisuuden palvelukseen. Poliittinen ura ja valtionhallinnon tehtävien hoitaminen näyttivät hänen kohdallaan vallitsevassa tilanteessa mahdottomilta. Muita vaihtoehtoja oli kuitenkin useita, joista Gripenberg valitsi Tampereen Puuvillateollisuus Oy:n isännöitsijän tehtävät ”koska yhtiö oli vakavarainen, tehdasarakennus uusi ja moderni ja useat suurimmista osakkeenomistajista olivat miellyttäviä henkilöitä, jotka tunsin”.²⁸ Näin hän toisaalta liittyi niihin vanhan ruotsinkielisen eliitin ja aatelin edustajiin ja nuorsuomalaisiin liberaaleihin, jotka väistyivät tai joutuivat väistymään valtionhallinnon johtopaikoilta vanhasuomalaisten myöntövyösynlinjan otteessa.²⁹ Kokonaan hän ei kuitenkaan luopunut senaatin tehtävien hoidosta.

Harmaa eminenssi

Gripenbergit palasivat 1909 Tampereelta Helsinkiin. Nyt 57-vuotias Lennart Gripenberg ei enää sitoutunut yhteen tehtävään, vaan hyödynsi monipuolisen kokemuksensa ja laajat yhteytensä useiden teollisuusyritysten, eläkelaitosten ja pankkien hallintoneuvostojen puheenjohtajana ja jäsenenä. Aikaa jäi myös kirjallisille töille mm. useille yrityshistorioille.³⁰ Monet niistä perustuvat omakohtaisille kokemuksille ja jo vuosikymmeniä kestäneisiin henkilökohtaisiin

suhteisiin. Mielenkiinnon kohteena säilyi myös sosiaalipolitiikka, erityisesti vakuutus- ja eläkeasiat. Teollisuuden ja ulkomaankaupan perusteellisesti tunteva Gripenberg laati useita näitä aloja käsitteleviä tilastollisia esityksiä ja arviointoja.

Gripenberg ei koskaan sitoutunut poliittisiin puolueisiin, vaan oli omien sanojensa mukaan ”villi”. Yksikamariseen eduskuntaan hän kuitenkin oli ehdolla, mutta uudella tavalla politisoituneessa yhteiskunnassa ei tullut valituksi. Näkyvästä yhteiskunnallisen vaikuttajan roolista Gripenberg siirtyi kuitenkin näkymättömäksi taustavaikuttajaksi. Hänen asiantuntemustaan käytettiin sekä valtionhallinnon poliittisissa linjauksissa että teollisuutta koskevista taloudellisista ja poliittisista ratkaisuista, joissa lukui-

22. Gripenberg (1972) 122.

23. Gripenberg (1972) 148.

24. Lennart Gripenberg (1890) *Arbetare, arbetsgivare och arbetslöner: i en fråga för dagen*. Borgå: WSOY.

25. Vuosisadan ammattiyhdistyspolitiikkaa tutkinut Ilkka Turunen on luonnehtinut Gripenbergin teosta suomalaisissa oloissa huimasti aikaansa edellä olevaksi. Gripenberg esitti mm. että työntekijöillä tulisi olla oikeus saada osuutensa yrityksen nettovoitosta ja lunastaa yhtiön osakkeita. Näin syntyvän teollisen kumpanuuden kautta työnantajien ja työntekijöiden olisi mahdollista yhteisten intressien pohjalta kehittää työorganisaatiota ja lisätä tuottavuutta. Ilkka Turunen (1987) ”Ammattiyhdistysutopia. Vuosisadan vaihteen liberalistista yhteiskuntapolitiikkaa”, teoksessa Risto Alapuro & Ilkka Liikanen & Kerstin Smeds & Henrik Stenius (toim.) *Kansa liikkeessä*, Vaasa: Kirjayhtymä, 202–203.

26. Komitean puheenjohtajan toimi Venäjän keisarikunnan finanssiministeriön kauppa- ja teollisuusosaston johtaja Wladimir Timirjaseff ja suomalaista osapuolta edustivat tullilaitoksen johtaja Birger Winter, Hackman & Co:n johtaja Wilhelm Hackman ja Lennart Gripenberg.

27. Tuomo Polvinen (1985) *Valtakunta ja rajamaa. N.I. Bobrikov Suomen kenraalikuvernöörinä 1898–1904*. Juva: WSOY, 313.

28. Gripenberg (1972) 254.

29. Markku Kuisma (1993) *Metsäteollisuuden maa. Suomi, metsät ja kansainvälinen järjestelmä 1620–1920*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura, 394. Osaltaan vanhan eliitin pakoa teollisuuteen ja liike-elämään selittää myös virkamiespalkkauksen suhteellinen heikentyminen ja teollisuuden luomat uudet mahdollisuudet kuten Kuisma esittää. Upseeri ja insinööri koulutuksen saaneille vanhan eliitin edustajille siirtymiseen oli myös käytännön edellytykset.

30. Gripenberg kirjoitti yrityshistoriat mm. Kymi-yhtiöstä, Wärsilästä, Finlaysonista, W. Gutzeit & co:sta, Kymin Lauttausyhdistyksestä, Läskelä Oy:sta ja Kone- ja siltarakennusyhtiöstä.

sat neuvottelut käytiin Gripenbergin laatimien selvitysten pohjalta. Tuotteliaana kirjoittaja hän kirjoitti viimeisiin vuosiinsa asti, joskin heikentynyt näkö hidasti tahtia. Viimeiseksi työksi jäi Kone ja Silta Oy:n historia vuodelta 1932.³¹

Erytisen keskeinen taustavaikuttajanrooli Gripenbergillä oli Suomen metsäteollisuudessa, jonka yritykset, toimintakentät ja toimijat hän tunsi jo vuosikymmenten takaa. Käytännön yhteyskin alaan säilyi. Gripenbergin pojista Arne toimi Läskelän massa- ja paperitehtaan johtajana ja Kymiyhtiön johtajistoon kuulunut Bertel oli Venäjän markkinoiden asiantuntija. Lennart Gripenberg kuului kiistatta alan organisaattoreiden ja linjannäyttäjien joukkoon Kymiyhtiön toimitusjohtajan Gösta Björkenheimin, todellinen valtioneuvos August Ramsayn sekä senaattorien A. Osw. Kairamon ja Gustaf Langenskiöldin rinnalla. Osin heidän paaluttamaltaan pohjalta seuraavan sukupolven teollisuusjohtajien ydinryhmän vaativaksi tehtäväksi tuli suomalaisen metsäteollisuuden ja samalla itsenäistyvän Suomen taloudellisen perustan sopeuttaminen Venäjän romahduksen aiheuttamiin taloudellisiin ja yhteiskunnallisiin muutoksiin.³²

Samalla he kaikki, Kairamoa lukuun ottamatta, edustivat sotilastraditioon pohjaviiden aatelissukujen jo siviilikoulutuksen saanutta uutta sukupolvea, joiden tuttavuus- ja sukulaisuussuhteet kiertyivät sekä Haminan kadettikoulun että Viipurin kautta.

Lennart Gripenbergin julkisessa toiminnassa yhdistyivät ajan ja paikan tarjoamat mahdollisuudet. Ne olivat käytettävissä sekä henkilökohtaisten resurssien kautta, mutta myös perheen, suvun ja säädyn tukemien verkostojen myötävaikutuksella. Kuten jo aiemmin Keski-Euroopassa, myös Pohjois-Euroopassa taloudelliset ja sosiaaliset muutosprosessit olivat olennainen osa yhteiskunnan modernisaatiokehitystä. Modernisaatio oli tiukasti sidoksissa organisaatioiden rationalisointi pyrkimykseen, tekniikan käytännön sovellutusten leviämiseen ja tieteellisten keksintöjen hyödyntämiseen.³³ Uusi, dynaaminen ja kunnianhimoinen asiantuntijoiden joukko muodosti uudentyypisiä elitistisiä ammattikuntia, jotka nousivat

vanhan eriytymättömän ja usein vailla muodollista koulutusta olevan vanhan eliitin rinnalle. Uudelleen muotoutuviissa sosiaalisissa ja taloudellisissa valtasuhteissa muutosprosessi haastoi vanhan, vajoavan eliitin ja erityisesti aatelin. Uusien asiantuntijaryhmien erikoistumisprosessi johti näiden ryhmien sisällä integraatioprosessiin ja uusien eliittiryhmien syntyyn. Aatelille ja johtavalle eliitille, jonka etuoikeudet murroksessa olivat eniten uhattuina, asiantuntijaroolista tuli tärkeä vallan uudistamisen väline.³⁴ Kun ja jos se solmittiin onnistuneesti jo olemassa oleviin taloudellisiin ja kulttuurisiin sidoksiin sekä sukulais- ja tuttavaverkostoihin, johtava eliitti pystyi vastaamaan murtuvan säätyvallan esiin nostamiin haasteisiin. Näin jo 1800-luvun alkuvuosikymmeninä alkanut johtavan yhteiskunnallisen eliitin, etenkin aatelin, sosiaalisen aseman muutos oli pikemminkin laadullinen.³⁵

Elämä jatkuu

Gripenbergien neljän aikuisikään saavuttaneen lapsen³⁶ uravalinnoissa heijastuvat kuvaavasti ne muutokset, joita vanha aateli ja eliitti oli joutunut kohtaamaan. Vaikka nuoret hakeutuivat uusille urille, perheen ja suvun vaikutus ja taustatuki heijastui valintoihin selkeästi.

Vanhimmat pojat kirjoittivat ylioppilaiksi Helsingin Uudesta ruotsinkielisestä yhteiskoulusta, nuorin suomenkielisestä Helsingin yhteiskoulusta. Suvun perinteistä sotilasuraa he eivät enää valinneet. Myös tyttären kohdalla säätyläistyön perinteinen rooli kodinpiirissä muuttui. Ylioppilastutkinnon suoritettuaan Ingrid Gripenberg työskenteli pankkivirkailijana Pohjoismaiden Yhdyspankissa. Avioliitto suomen- ja latinankielen lehtorin Fredrik Coleruksen kanssa ja perheseen syntyneet viisi tytärtä pitivät kuitenkin huolen siitä, että virka vaihtui perheenemännän rooliin.

Vanhin pojista, Arne, aloitti metsänhoidon opinnot Evon metsäopistossa. Kasvavan metsäteollisuuden arki ja juhla olivat tulleet uittopäällikön pojalle tutuksi eteläisen Suomen tärkeimmässä saha- ja paperiteollisuuskeskuksessa Kotkassa. Arne jatkoi vielä opintojaan Polyteknillisessä opis-

tossa, josta valmistui insinööriksi isäänsä seuraten. Siinä missä aiempi insinööripolvi hankki ulkomaan työkokemusta Venäjältä ja Saksasta, Arne Gripenberg lähti 1906 rakentamaan Panaman kanavaa.

Kun Arne Gripenbergin palasi Suomeen Uudella mantereella hankitulle kokemukselle oli heti käyttöä. Hänet kiinnitettiin isänsä entiseen tehtävään uittopäälliköksi Kymmin lauttausyhdistykseen Kotkassa. Nimitys Läskelän tehtaiden johtajaksi ja myöhemmin Leppäkosken tehtaiden toimitusjohtajaksi satoi Arne Gripenbergin Suomen metsäteollisuuteen. Tärkeänä taustahenkilönä kuitenkin oli isä, joka oli 1912 toimintansa aloittaneen Suomen Paperiteollisuudenharjoittajain Liiton perustajajäsen. Isän kokemuksiin poika saattoi nojata myös tehtävässään Läskelän rautatien hallituksessa ja liikennepäällikkönä.

Myös toinen pojista, Bertel, valmistui Polyteknillisestä opistosta insinööriksi 1907. Valmistumisen jälkeen hän hankki kokemusta teollisuudesta mm. Borgströmin tupakkatehtaalla. Sieltä hän siirtyi 1911 Suomen Paperiyhdistykseen toimitusjohtajan Max Alftanin apulaiseksi. Samalla Bertel Gripenberg kiinnittyi isänsä ja veljensä tavoin maan keskeisen teollisuudenalan ytimeen. Ura jatkui Kymmene AB:ssä, jossa hän sai hoitaakseen erityisesti Venäjän kauppaan liittyvät tehtävät. Myöhemmin hän toimi yhtiön venäläisen sisaryhtiön ”Ryska Kymmenen” hallituksen puheenjohtajana ja kauppaneuvottelukuntien jäsenenä. Venäjän Suomen metsäteollisuudelle elintärkeitä markkinoita rasittivat erityisesti jatkuvat tulimaksuista syntyneet erimielisyydet venäläisten kanssa, samoin kuljetuksiin liittyvät ongelmat mm. rautatievaunupula. Lopputomilta tuntuvia ja usein tuloksettomia neu-

votteluja venäläisten kanssa käytiin osin niiden tilastojen pohjalta, joita Venäjän ja Suomen välisissä tullineuvotteluissa vuosikausia istunut isä, Lennart Gripenberg oli laatinut.

Nuorin veljeksistä, Ole valmistui Suomen Teknillisestä korkeakoulusta arkkitehdiksi, isänsä serkkua ja opiskelutoveria Sebastian Gripenbergiä seuraten. Elämänurassa Teknisen korkeakoulun professorina ja Sosiaalinen Asuntotuotanto Oy:n (SATO) toimitusjohtajana heijastui niissäkin isän vaikutus.

Gripenbergin lasten elämänurien pääpiirteittäisessäkin kuvauksessa näkyy perheen ja suvun keskeinen vaikutus tehtyihin valintoihinsa. Isän, Lennart Gripenbergin kokemus, yhteydet ja vaikutus jokaiseen valintaan on ilmeinen, samoin äidin, Anna Nybergin ympärilleen luoma ja ylläpitämä laaja suvun ja tuttavapiirin verkosto. Lasten valinnat poikkesivat vanhan eliitin ja aatelin traditioista, mutta vastasivat hyvin aatelin muuttunutta asemaa sääty-yhteiskunnan murroksessa. Muutoksenhallinnan edellytykset oli kuitenkin saatu jo kotoa. □

31. Lennart Gripenberg (1932) *Maskin- och Brobygg-nads Aktiebolag 1892–1932 samt dess föregångare*, Helsinki.

32. Ks. Markku Kuisma (1993) 345–346, 503.

33. Gunnar Wetterberg (1998) ”En öppen elit. Funktion och rekrytering i det långa perspektivet”, teoksessa Anders Björnsson & Peter Lutherson (toim.) *Eliterna som abdikerade. 12 artiklar om frånvaron, behovet och nyttan av elit*. Stockholm: Carlsson, 59–63.

34. Amitai Etzioni (1966) *Studies in social change*, New York, 23–29.

35. Matti Peltonen (1990) ”Aatelisto ja eliitin muodonmuutos”, teoksessa Pertti Haapala (toim.) *Talous, valta ja valtio. Tutkimuksia 1800-luvun Suomesta*.

36. Arne 1879–1928, Ingrid 1880–1963, Bertel 1885–1918, Ole 1892–1979. Gripenberg (1972) 287 liite 2. Tässä myös lasten henkilö- ja uratiedot.

MAARIT LESKELÄ-KÄRKI

”Merkillisten naisten elämän ja työn kuvaaja”

Helmi Krohn elämäkerturina

1900-luvun alussa elämäkerrallinen kirjoittaminen oli yksi uusista, muotoutumassa olevista kirjallisista lajeista. Monialainen kirjoittamisen ammattilainen Helmi Krohn keskittyi erityisesti eri taiteen aloilla toimineiden naisten elämien kertomiseen. Fil. lis. Maarit Leskelä-Kärki tarkastelee Krohnin 1910- ja 20-luvun teoksia suhteessa kansalliseen historiankirjoitukseen ja pohtii naisten mahdollisuuksia oman historiansa luomiseen.

■ Muutaman vuosikymmenen ajan etenkin feministisen tutkimuksen sekä kirjallisuustieteen ja sosiologian piirissä käyty vilkas keskustelu omaelämäkerrallisuudesta on laajentunut käsittelemään yhä enemmän myös elämäkerrallisuutta. Keskustelu on noussut esiin historiantutkimuksenkin alueella. Kuten ruotsalainen kirjallisuustieteilijä Lisbeth Larsson huomauttaa, omaelämäkerrasta ja elämäkerrasta tuli 1900-luvun jälkipuoliskolla keskeisiä alueita, joissa uudet ja vanhat ideat kamppailivat ja käsitteet kuten identiteetti, totuus, kehitys tai historia tulivat keskeisen problematisoinnin kohteeksi.¹

Pitkään jatkuneen rakenteisiin ja kollektiiveihin keskittyneen historiantutkimuksen jälkeen olemme taas kiinnostuneempia yksilöiden elämästä menneisyydessä. Samalla tiedostamme uudella tavalla yksilön ja kulttuurin välisen suhteen ongelmallisuuden. Etenkin mikrohistoria ja naishistoria ovat avanneet keskeisesti tutkimuksen etiikkaan liittyviä kysymyksiä toisen ihmisen historian kirjoittamisen ongelmista. Elämäkerralle on pitkästä ajasta enemmän tilaa historiantutkimuksen sisällä.²

Artikkelillani osallistun keskusteluun elämäkertojen kirjoittamisesta. Kohteeni on

naisista kirjoittava nainen, Helmi Krohn (1871–1967, Setälä 1891–1913), joka oli yksi monipuolisimmista kirjallisista toimijanaisista 1900-luvun alun Suomessa.³ Silti häneen kohdistunut tutkimus on aivan viime vuosiin saakka ollut vähäistä.⁴ Kyse on siis myös unohdetun naishistorian esiin nostamisesta.

Tavoitteeni on tarjota tuore näkökulma naisten kirjoittamiseen ja sen kulttuuriseen kontekstiin.⁵ Tarkastelen Helmi Krohnia kir-

1. Lisbeth Larsson (2001) *Sanning och konsekvens. Marika Stiernstedt, Ludvig Nordström och de biografiska berättelserna*, Stockholm: Norstedts, 13, 20–21. Vrt. Liz Stanley (1992) *The Auto/biographical I. The theory and practice of feminist auto/biography*, Manchester & New York: Manchester University Press, 2–19.

2. Ks. esim. Mari Koivunen & Timo Soikkanen (toim.) *Yksilö ja yhteisö. Henkilöhistoriallisia artikkeleja. Poliittinen historia, julkaisuja C:48*, Turku 1994; Eva Österberg (1996) 'Individen i historien. En (o)möjlighet mellan Sartre och Foucault', teoksessa *Det roliga börjar bela tiden: festskrift till Kjell Peterson*. Stockholm: Clio – den historiska bokklubben, 324–326; Ronny Ambjörnsson & Per Ringby & Sune Åkerman (1997) 'Inledning', teoksessa Ronny Ambjörnsson et. al. (red.) *Att Skriva Människan. Essäer om biografien som livshistoria och vetenskaplig genre*. Stockholm: Carlssons, 7–13; Natalie Zemon Davis (1997) *Kolme naista, kolme elämää 1600-luvulla*, suom. Jaana Iso-Markku, Helsinki: Otava; Irma Sulkunen (1999) *Liisa Eerikintytär ja burmostiikkeet 1700–1800-luvulla*, Helsinki: Gaudemus/Hanki ja jää, 5–7.

3. ”Merkillisten naisten työn ja elämän kuvaaja.” Näin Helmi Krohnin elämäkerturiroolia kuvailtiin *Aamulehden* arvostelussa 30.12.1917. Helmi Krohnin leikekokoelma 164, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kirjallisuusarkisto (SKS KIA). 'Merkillinen' viittaa ajan kontekstissa sanaan 'merkityksellinen'.

4. Helmi Krohnia on käsitelty kolmessa pro gradu -työssä: Hilikka Oksama (1987) *Helmi Krohn (Setälä) (31.10.1871–10.10.1967): elämä tuotannossa*, Kotimainen kirjallisuus, Helsingin yliopisto; Jaana Hämäläinen (1988) *Helmi Krohn ja Pääskynen*, Historian laitos, Helsingin yliopisto; Iлона Pikkänen (2001) *Helmi Krohnin kaksi maailmaa. Henkilöhistoriallinen tutkimus*, Suomen historia, Helsingin yliopisto. Helmi Krohn on noussut esiin myös Päivi Heikkilä-Halttunen (2000) tutkimuksessa suomalaisesta lastenkirjallisuudesta (*Kuokkavieraasta oman talon haltijaksi. Suomalaisen lasten- ja nuortenkirjallisuuden institutionaalisoituminen ja kanonisoituminen 1940–1950-luvulla*, Helsinki: SKS) sekä Minna Aallon (2000) väitöskirjassa *Vapauden ja velvollisuuden ristiriita. Kehitysromaanin mahdollisuudet 1890-luvun lopun ja 1900-luvun alun naiskirjallisuudessa*, Helsinki: SKS.

5. Artikkelini liittyy tekeillä olevaan kulttuurihistorian alan väitöskirjaani *Kirjoittavat Krohnin sisaret. Kirjoittaminen naisten elämäntapana 1900-luvun alun Suomessa*. Artikkelin käsikirjoituksen ovat lukeneet Hei-

joittavana naisena ja kysyn, mitä hänelle merkitsi siirtyä kirjoittamaan elämäkertoja naisista. Pohdin millaiset olivat naisten mahdollisuudet osallistua kansallisen historian kirjoittamiseen ja naisten oman tradition luomiseen. Aineistonani ovat Krohnin 1910- ja 20-luvulla naisista kirjoittamat elämäkerrat, hänen kirjeenvaihtoaan sekä muuta arkistomateriaaliaan, ennen kaikkea hänen leikekokoelmaansa sisältyvä aineisto teosten lehtiartikkelista.

Kirjoittaminen kulttuuri-historioitsijan tutkimuskohteena

Useissa viimeaikaisissa tutkimuksissa 1800-lukua on luonnehdittu kirjoittavien naisten esiinmarssin aikakautena.⁶ Romaani muotoutui kirjoittavien naisten käsissä ja myös Suomessa naiset ottivat lajiutyyppin haltuunsa 1830-luvulla. Ensimmäinen Suomessa julkaistu romaani, 1840 ilmestynyt Fredrika Wilhelmina Carstensenin *Murgrönan*, oli naisen kirjoittama.⁷ 1800-luvun jälkipuoliskolla suomenkielinen kirjallisuus alkoi kehittyä, kirjailijantyö ammattimaistui ja voidaan puhua erityisestä kirjailijaidentiteetin synnystä. Naiset olivat mukana myös tässä vaiheessa, vaikka heidän kohdallaan kirjailijaksi tuleminen sai erilaisia merkityksiä kuin miesten kohdalla; kirjallisuusinstituutio oli vahvasti sukupuolittunut.⁸ 1800-luvun loppua kohden naiset astuivat yhä moninaisempina kirjallisina toimijoina esiin, vaikka heidän lukumääränsä olikin pieni. Naiset työskentelivät paitsi kaunokirjailijoina myös tutkimuksen paljolti unohtamalla alueilla kääntäjinä, toimittajina, kriitikkoina ja sanomalehtikirjoittajina sekä ylläpitivät 1800-luvulle ominaisia kirjallisia saloneja. Näin he vaikuttivat merkittäväällä tavalla kirjoittamisen käytäntöjen muotoutumiseen.

Kirjoittamisen ja kirjallisuuden tarkasteleminen kulttuurihistoriallisesta näkökulmasta kiinnittää huomion koko kirjalliseen instituutioon, joka pitää sisällään niin kustannusmaailman, lukijat kuin erilaisissa kirjoittamiseen liittyvissä ammateissa toimivat ihmiset. Tärkeiksi eivät siten nouse vain kanonisoidut, kaunokirjalliset teokset ja niiden yksittäiset kirjoittajat.⁹ Kirjallisuus näyttäytyy kulttuurisen, sosiaalisen ja historial-

lisen vuorovaikutuksen verkostona eikä irrallisena omalakisena taiteenalana. Voidaan puhua erilaisista kirjallis-sosiaalisista maailmoista¹⁰ tai yhtäläillä erilaisista kirjallisuuskentistä. Kirjallisuusinstituution sisällä voidaan nähdä useita samanaikaisia, myös kilpailevia kenttiä, jotka toimivat rinnakkain tai mahdollisesti suuremman kentän varjossa. Naisten kirjallista toimintaa, joka usein on usein tapahtunut erilaisissa julkisen ja yksityisen alueen tiloissa, tai niiden rajoilla, on hedelmällistä tarkastella tällaisten käsitteiden kautta.¹¹

Kirjoittamisen kulttuurihistoriallisuutta painottava näkemys mahdollistaa uudella tavalla kirjoittamisen konkreettisen arkipäivän, sen sosiaalisten ja kulttuuristen ehtojen sekä sukupuolittuneisuuden huomioonottamisen. Se tarjoaa näköalan niille kirjallisille kentille, jotka ovat toimineet tiettyinä historiallisina aikakausina ja mahdollistaneet erilaisia kirjallisia rooleja. Näkökulma avaa niitä kirjallisia maailmoja, joissa naiset ovat toimineet erityisen aktiivisesti, mutta jääneet syrjään, kun tutkimuksen pai-

di Grönstrand, Kimi Kärki, Päivi Lappalainen, Kati Launis, Kirsi Tuohela ja Kaisa Vehkalahti – heille kiitos kommentaista.

6. Ks. esim. Pia Forssell (1999) 'Kirjoittavat naiset', teoksessa Yrjö Varpio & Liisi Huhtala (toim.) *Suomen Kirjallisuushistoria 1: Hurskaista lauluista ilostelevaan romaaniin*. Helsinki: SKS, 284–298; Päivi Lappalainen (2001) 'Johdanto. Naiset ja romaani julkisen ja yksityisen välimaastossa 1800-luvulla', teoksessa Päivi Lappalainen, Heidi Grönstrand & Kati Launis (toim.) *Läbikuvaava nainen. Näköaloja 1800-luvun kirjalliseen kulttuuriin*, Helsinki: SKS, 7–22.

7. Fredrika Wilhelmina Carstensenin *Murgrönan* ilmestyi 1840. Forssell (1999) 286–287.

8. Juhani Niemi (2000) *Kirjallinen elämä. Kirjallisuuden yhteiskuntasubteiden kartoitusta*, Helsinki: SKS, 29–41; Päivi Lappalainen (2000) *Koti, kansa ja maailman tabraava lika. Näkökulmia 1880- ja 1890-luvun kirjallisuuteen*, Helsinki: SKS, 44–50.

9. Juhani Niemi määrittelee kirjallisuusinstituution keskeisiksi yksiköiksi kirjailijat, välittäjät ja lukijat. Siihen sisältyy myös näkymättömiä elementtejä, instituutiota kasassa pitäviä normeja ja sopimuksia. Niemi (2000) 12–15.

10. Richard R. Broadhead (1993) *Cultures of Letters. Scenes of Reading and Writing in Nineteenth Century America*. Chicago and London: Chicago University Press, 5–12.

11. Anna Nordenstam (2001) *Begynnelse. Litteraturforskningens pionjärkvinnor 1850–1930*, Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion, 21–26.

nopiste on ollut kanonisoidumman kirjallisuuden historian kirjoittamisessa.¹²

Helmi Krohnin kirjailijanura

Helmi Krohnin¹³ kirjailijanura valottaa kiinnostavasti niitä erilaisia mahdollisuuksia ja esteitä, joita naiskirjailijoilla oli aikana, jolloin kirjallinen instituutio kehittyi Suomessa voimakkaasti.

Helmi Krohn oli professori, runoilija ja fennomaani Julius Krohnin (1835–88) vanhin tytär. Krohnit olivat Helsingin akateemisessa ja kirjallisessa maailmassa keskeinen sivistyneistösuku, jonka perheenjäseniä toimi opettajina, kirjailijoina ja professoreina. Sekä Helmin oma äiti Emma (o.s. Nyberg) että Julius Krohnin toinen vaimo Minna (o.s. Lindroos) olivat sivistyneitä ja koulutettuja naisia. Krohnin perheessä ei väheksytty tyttöjen intellektuaalista kunnianhimoa ja tulevaisuudentoiveita. Paitsi Helmi Krohn myös hänen kaksi nuorempaa sisartaan suuntautuivat kirjalliselle alalle: Aino Kallaksesta tuli tunnettu suomalais-virolainen kirjailija ja Aune Krohnista uskonnollisten kirjojen kääntäjä ja kirjailija. Samalla Krohnin perheen esimerkki kertoo kuitenkin tyttöjen erilaisista mahdollisuuksista 1800-luvun lopulla. Molemmista pojista, Ilmari ja Kaarle Krohnista, tuli professoreita, mutta tytöt eivät jatkaneet opintojaan tyttökoulun jälkeen.¹⁴

Tyttöjä kannustettiin eri tavoin kuin poikia ja myös tyttöjen kesken luotiin eroja.¹⁵ Useista lähteistä löytyy viitteitä siihen, kuinka perheessä Ainolla oli etuoikeutettu asema lahjakkaana tyttärenä, Helmi jäi sivuun vanhimpana tyttärenä tytärpuolen roolissa oman äitinsä kuoltua, ja Aune oli hiljainen ja syrjäänvetäytyvä, jota ei perhepiirissä kannustettu. Sisarten kirjeet kertovat kuitenkin päämäärätietoisuudesta oman tulevaisuuden suhteen. ”Krohnilaisuus” ja fennomaaniseen kasvatukseen liittyneet ihanteet kansan sivistämisestä ja opettamisesta koettiin velvoittavina.¹⁶

Helmi Krohnin nuoruuden kirjeet kertovat itseään tutkiskelevasta, kansallisuutta, uskontoa, naisen roolia ja omia tulevaisuudenhaaveita pohdiskelevasta nuoresta naisesta, jonka nuoruuden suurin tragedia oli

isän varhainen tapaturmainen kuolema vuonna 1888. Helmi Krohn oli erityisen kiinnostunut teatterista sekä kirjallisuudesta ja englantilaisesta kulttuurista. Kielten opiskelusta hän sai kimmokkeen ensimmäiseen julkiseen kirjalliseen työhönsä. Vuonna 1892 hän julkaisi käännöksensä, Burnetin *Pikku lordin*. Vuotta aiemmin hän oli avioitunut kielitieteilijän ja tulevan professorin E. N. Setälän kanssa. 1890-luvun Helmi Setälä keskittyi perhe-elämään; perheeseen syntyi neljä lasta. Samanaikaisesti hän kuitenkin jatkoi kääntäjän työtään ja kiinnittyi yhä tiukemmin kirjalliseen toimintaan.¹⁷

Yhteinen elämä E. N. Setälän kanssa avasi nuorelle vaimolle myös tiettyjä kirjallisia tehtäviä, kuten toiminnan aikakauslehti *Valvojan*ssa, jonka päätoimittaja Setälä oli vuodesta 1897 lähtien. Helmi Setälä oli yksi *Valvojan* aktiivisimmista kriitikoista vuodesta 1907 ja toimi hetken aikaa myös sen päätoimittajana.¹⁸ 1900-luvun alussa Helmi Setälä aloitti lastenlehti *Pääskysen* päätoimittajana yhdessä Anni Swanin kanssa; tätä kautta hänestä tuli yksi keskeisimmistä suomalaisen lastenkulttuurin kehittäjistä monen vuosikymmenen ajaksi. Kunnianhimo kohdistui kuitenkin samalla myös omaan, kaukokirjalliseen työhön.

Helmi Setälän ensimmäinen romaani *Onnen etsinnässä* ilmestyi vuonna 1898 Anni

12. Broadhead (1993) 5–12; Nordenstam (2001), 26.

13. Käytän enimmäkseen Krohn-sukunimeä, mutta puhuessani erityisesti sellaisesta ajanjaksosta, jolloin hän oli vielä naimisissa käytän Setälä-nimeä. Kaikki elämäkerrat ensimmäistä lukuun ottamatta ovat ilmenteet Helmi Krohn -nimellä.

14. Krohnien perheen historiasta ks. esim. Helmi Krohn (1942) *Isäni Julius Krohn ja hänen sukunsa*, Helsinki: Otava, passim; Salme Setälä (1966) *Levoton veri. Kertoelma isäni E. N. Setälän ja äitini Helmi Krohnin lapsuudesta, esivanhemmista ja lapsuuteni kodista*, Helsinki: WSOY, passim.

15. Ks. esim. Setälä (1966) 311; Anna-Liisa Rekola (1997) *Miksi elämä erottaa. Vanhempieni tarina*. Helsinki: Otava, 112.

16. Setälä (1966) 209–318; Pikkanen (2001) 23–27; Anna-Liisa Rekolan haastattelu 26.11.2001, nauhoite tekijän hallussa.

17. Ks. Helmi Krohnin nuoruuden vaiheista Setälä (1966) 242–318, Pikkanen (2001) 20–41.

18. Tellervo Krogerus (1992) *Kirjallinen linja. Valvoja ja Aika 1907–1922*, Helsinki: SKS, 9 ja 43.

Helmi Krob. Hän oli 1910-luvulla eronnut itsenäinen nainen, joka eläti perheään monipuolisena kirjoittamisen ammattilaisena. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kirjallisuuden arkisto.

Kurjen nimellä. Seuraavan kymmenen vuoden aikana hän julkaisi kuusi romaania. Helmi Setälälle itselleen kaunokirjallinen työ oli äärimmäisen tärkeää, ja kysymykset luovuudesta ja omista kyvyistä askarruttivat häntä 1900-luvun alussa. Tästä kertoo myös kirjeenpätkä, jossa kirjailija avaa työn-
sä merkitystä ystävälleen Jalmari Finnelle:

”Sillä minun kirjallinen työni on minulle kaikkein rakkainta maailmassa, se on se jonka tähden minun on täytynyt taistella, tehdä työtä ja monta kovaa hetkeä kokea. Kaikki muu maailmassa on tullut minulle suorastaan käteen, melkein ilman vähintään ponnistusta ja vaivaa. Ja sen minkä taistelulla voittaa – sen te kyllä tiedätte – se vasta on ihmiselle jonkin arvoista.

Minä tiedän kyllä, että niitä on lukemattomia, jotka eivät usko minun tekevän työtä sisällisestä pakosta, jotka pitävät työtäni vain oikkuna ja ajanviettona, ja se on tuntunut minusta monta kertaa hyvin katkeralta. Ja sen vuoksi jos joltakin vieramalta olen saanut jonkun rohkaisevan ja sympatiaa osoittavan sanan, josta olen ollut aivan varma, ettei sen vaikuttimena ole voinut olla sääli eikä persoonallinen tunne, niin minun iloni on ollut rajaton.”¹⁹

Tämä sitaatti kertoo ehkä selkeämmin kuin mitä aiemmissa tutkimuksissa on tuotu esiin Helmi Krohnin kunnianhimoista, päämäärätietoisuudesta ja intohimosta luovaan työhön. Vuonna 1909 ilmestynyt *Kaksi ihmistä* jäi kuitenkin Helmi Setälän viimeiseksi aikuisten romaaniksi. Kaunokirjallinen ura oli osoittautunut problemaattiseksi; sitä varjostivat asema menestyneemmän kirjailijan, Aino Kallaksen sisarena²⁰ sekä huonot arvostelut. Romaanien nähtiin olevan psykologisesti epäuskottavia, niitä moitittiin köykäisiksi ja siten taiteellisesti heikoiksi. Ne saivat ajan kritiikissä väheksyvän naiskirjallisuuden leiman kuvatessaan naisen kehitystä rakkausromaanin keinoin. Helmi Setälän romaanit voi kuitenkin rinnastaa muiden aikalaisnaiskirjailijoiden teoksiin, joissa keskusteltiin naisen identiteetistä ja muuttuvista rooleista.²¹

Helmi Setälän kirjeet osoittavat, kuinka

hän pohti omassa elämässäänkin kiivaasti romaaneissaan käsittelemiään kysymyksiä naisen paikasta ja mahdollisuuksista luovuuteen. Avioliitto professorin kanssa, joka keskittyi uraansa ja yhteiskunnallisiin velvoitteisiin, jätti hänet yksin lasten ja omaan työhön kohdistuvan kunnianhimon kanssa. 1910-luvun taite oli Setälöille raskasta aikaa. Avioliitto päättyi loppujen lopuksi Helmi Setälän toivomuksesta avioeroon 1913.²² Helmi Krohn jäi käytännössä kolmen nuorimman tyttären yksinhuoltajaksi. Kirjalliseen uraan tuli näin uusi, käytännöllinen elementti: hänen tuli työllään myös elättää itsensä ja lapsensa. Vuoteen 1917 asti hän toimi *Valvojan* kriitikkona ja jatkoi *Pääskysessä* sekä kääntäjänä ja toimittajana. Helmi Krohnin yhä moninaisemmaksi muuttuva kirjallinen toiminta kertoo paitsi taloudellisesta pakosta myös hänen kirjailijaidentiteettinsä muotoutumisesta sekä päämääristä kirjailijanuran suhteen.

Helmi Krohnin moninaiset kirjallisen toimijan roolit asettavat tutkijan lähes hämmennyksiin. Miten hänen uraansa voisi luonnehtia ja analysoida, mitä se kertoo naisten toiminnasta kirjallisuusinstituutiossa? *Suomen kirjallisuushistoriassa* Helmi Krohn mainitaan kääntäjiä koskevassa artikkelissa, silloin häneen viitataan muuta-

19. Helmi Setälän kirje Jalmari Finnelle 16.7.1906. Jalmari Finnen kokoelma, PR 172, Kansallisarkisto (KA). Intensiivinen, mm. kirjoittamista, siveyskysymystä ja yksityiselämän ongelmia käsittelevä kirjeenvaihto Jalmari Finnen kanssa ajoittuu vuosille 1906–1912 (kiitos historioitsija Vesa Varesille vihjeestä tähän materiaaliin). Helmi Krohn kertoo Finnestä ja heidän ystävydestään teoksessaan *Ystäviäni kirjeittensä valossa* (1945) Helsinki: Otava, 112–127.

20. Ks. sisarten välisistä suhteista Rekola (1997) 123–126; Maarit Leskelä-Kärki (2002) 'Sisaruden tunteita', teoksessa Kimi Kärki (toim.) *30-vuotias tunteilee. Turun yliopiston kulttuurihistorian oppiaineen julkaisuja*, Turku: Turun yliopisto, historian laitoksen julkaisuja nro. 61, passim.

21. Aalto (2000) 130–132, 190, 196–197. Päivi Lappalainen huomioi Setälän yhtenä realistisen tyyliuunnan eteenpäinviejänä aikana, jolloin realismi ei muuten ollut vallitsevaa. Realismi kenties tarjosi naiskirjailijoille muodon kirjoittaa itselleen tärkeistä asioista. Lappalainen (2000) 11.

22. Ks. avioero-prosessista tarkemmin Pikkanen (2001) 55–65; Kaisa Häkkinen & Vesa Vares (2001) *Sanan valta: E. N. Setälän poliittinen, yhteiskunnallinen ja tieteellinen toiminta*, Helsinki: WSOY, 245–258.

Helmi Krohn työhuoneessaan Ludviginkadun kodissa Helsingissä 1910-luvun lopulla. Kirjoituspöytä oli Billnäsin lipasto, kirjoituskone Smith-Premier ja käytössä oli myös kätevä kirjajalusta. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura/Kirjallisuuden arkisto.

mien muiden henkilöiden ohella "kulttuurin sekatyöläisenä".²³ Tämä alun perin Tyyni Tuulion itsestään käyttämä nimitys sopii niin Helmi Krohniin kuin useisiin muihinkin kirjoittaviin naisiin kyseisenä aikana. Nimitys voi kuitenkin aiheuttaa naisten toiminnan näkymättömyyden kertautumisen yhä uudelleen; Tuuliokaan tuskin arvostuksella itseään näin kutsui. Onkin syytä pohdita, mitä sekatyöläisyys piti sisällään ja millaisille kirjallisille kentille se naiset asetti.

Niin romaanikirjailijana kuin kääntäjänä Helmi Krohn toimi alueilla, jotka jo 1800-luvulla katsottiin naisille sopiviksi. Kääntäminen oli monesti kielitaitoisten sivistyneistötyttöjen ja -naisten harrastus, joka sallittiin, koska se tapahtui kodin seinien sisäpuolella²⁴ ja romaani oli alkujaan naisten lajityyppi. Helmi Krohn toimi kuitenkin myös poikkeuksellisimmilla alueilla. Työssään kriitikkona ja journalistina hänet voi

nähdä yhtenä niistä pioneereista, jotka toivat suomenkielillä kirjoittavat naiset uusille kirjallisille kentille. 1800-luvun puolella näissä ammateissa oli tosin toiminut jo useita ruotsinkielillä kirjoittaneita naisia, kuten Helena Westermarck ja Adelaide Ehrnrooth.²⁵

Eri rooleissaan Helmi Krohn oli osa modernisoituvaa, kehittyvää suomalaista kirjallista instituutiota, joka kytkeytyi tiiviisti kansallisen Suomen rakentamiseen. Keskeisessä

23. Urpo Kovala (1999) 'Käännöskirjallisuuden vanhat ja uudet tehtävät', teoksessa Lea Rojola (toim.) *Suomen kirjallisuushistoria 2: Järkiuskosta vaistojen kapinaan*. Helsinki: SKS, 305.

24. Kovala (1999) 305.

25. Perustutkimus heistä, kuten niin monista muistakin suomalaisista naiskirjailijoista, puuttuu. Ks. kuitenkin Kirsti Manninen (1989) 'Ikkunan ääressä – Helena Westermarck', teoksessa Maria-Liisa Nevala (toim.) *"Sain roolin johon en mahdu."* *Naiskirjallisuuden linjoja*. Helsinki: Otava, 258–262.

kirjallisessa aikakauslehdessä toimiminen samoin kuin järjestötyö esimerkiksi Kirjailijaliitossa kertoo myös mahdollisuuksista vallan käyttöön kirjallisessa elämässä. Helmi Krohn onkin mahdollista nähdä modernina ammattikirjailijana, joka toimi suvereenisti useilla kehittyvillä kirjallisuuden alueilla. Monet Krohnin toimista olivat anonyymejä, hänen kirjoituksillaan ei ollut samanlaista ”tekijää” kuin kaunokirjallisilla teoksilla. Tahtoen tai tahtomattaan Krohn irrottautui siitä romanttisesta tekijä ja taiteilijuutta painottavasta kirjailijakäsityksestä, jota esimerkiksi hänen sisarensa Aino Kallas edusti toiveissaan tulla ”suureksi kirjailijaksi”.²⁶

Nainen kirjoittaa naisista

Merkkejä Helmi Krohnin aikeista siirtyä uudenlaisten kirjallisten töiden pariin on näkyvissä pitkin 1910-luvun vaihdetta. Kiinnostavaa on, että samoihin aikoihin avioeron kanssa hän tarttui uuteen kirjalliseen lajiin ja aloitti elämäkerturin uransa. Kirjeisään hän mainitsee useasti, kuinka hän on kiinnostunut yhä enemmän oikeasta, eletystä elämästä, erityisesti kirjailijoiden ja heidän tuotantonsa analysoimisesta.²⁷ Tämä linkittyi myös hänen työhönsä *Valvojassa* sekä esitelmätoimintaan, jonka hän aloitti ja jota hän jatkoi aktiivisesti 1920-luvulla esitelmöiden Englannissa Suomen historiasta ja kulttuurista.

Elämäkertateos *Isa Asp. Nuoren pohjalaisen runoilijaneidon elämäntarina* ilmestyi vuonna 1912. Ensimmäisestä suomen kielellä runoja kirjoittaneesta naisesta kertovassa kirjassa ovat jo läsnä monet Helmi Krohnin elämäkerroille tyypilliset elementit. Isa Asp edusti kansallisesti merkittävää naista, jonka tarina tuli nyt ensimmäistä kertaa kerrotuksi. Teoksessa myös julkaistiin paitsi Aspin suomenkieliset runot, myös osa ruotsinkielisistä Helmi Krohnin suomentamina. Aspin traaginen kohtalo (19-vuotiaana keuhkotautiin päättynyt elämä), syvä rakkaus suomalaisuuteen, joka heräsi opiskellessa Jyväskylän opettajaseminaarissa sekä hänen runoutensa kansalliset ja naiselliset piirteet inspiroivat elämäkerturia: ”... tein tuon työn myös niin suurella rakkaudella,

koko hänen elämänsä keskeneräisyys, kaipausta ja eteenpäinpyrkimys liikutti niin suuresti minua”.²⁸ Helmi Krohnin periaatteet elämäkertakirjoittamisen suhteen näkyvät siinä, kuinka hän (kuten myöhemminkin) painotti kohteen äänen kuulumista teoksessa kirjemateriaalin kautta.

Helmi Krohn oli aloittanut työskentelyn ruotsalaiseen 1880-luvun realistisen kirjallisuuden ytimeen kuuluneen Victoria Benedictssonin (1850–88, Helmi Krohn käytti elämäkerrassa tämän pseudonyymiä Ernst Ahlgren) kirjailijauran parissa jo muutama vuosi aiemmin. Talvella 1913 hän paneutui tähän teokseen työskennellen niin Kööpenhaminassa kuin Tukholmassakin materiaalinkeruumatkoilla. Muista Helmi Krohnin naiselämäkerroista *Siipirikko* (1915) poikkeaa siinä, että sillä ei ollut mitään tekemistä kansallisuuden ja suomalaisuuden historian luomisen kanssa. Siitä muotoutui ennen kaikkea kirja naisesta ja taiteilijasta, pienoistutkielma naisen mahdollisuudesta kirjailijuuteen ja omaan identiteettiin erilaisissa ristipaineissa. Helmi Krohn halusi tuoda esiin niin Benedictssonin elämän kuin tämän aseman 1880-luvun kirjallisessa insti-tuutiassa:

”Ernst Ahlgrenin oma elämä on syvästi traagillinen ja se herättää meidän mielenkiintoamme yhtä suurella määrällä kuin hänen tuotantonsakin. Me näemme hänessä rikaslahjaisen sielun, jolle luonto on tuhlanut runsaita lahjojaan, mutta jonka elämä tekee siipirikoksi ja lopulta murtaa kokonaan. Me näemme hänessä voimakkaan persoonallisuuden, joka yksinäisyydessä kypsyy ja kehittyä ja jolla on jo ikään kuin veressään ne ihanteet, joiden puolesta koko 80-luvun kirjailijajoukko taisteli.”²⁹

Kiinnostus Benedictssonia kohtaan oli ollut vilkasta heti tämän kuoleman jälkeen. 1910-luvulle tultaessa hänestä oli kirjoitettu muutama teos, mutta vasta 1940-luvulla ilmestyi laajamittainen Fredrik Böökien elämäkerta, joka perustui mm. Benedictssonin päiväkirjoihin. Hänestä on sittemmin tullut yksi Ruotsin kirjallisuuden historian keskeisistä henkilöistä.³⁰ Helmi Krohnin elämäker-

ta oli siis varsin varhainen ja kertoo hänen kiinteistä pohjoismaisista yhteyksistään, joita hän loi etenkin oleskellessaan useaan otteeseen Tanskassa. Teos kertoo myös Helmi Krohnin roolista kirjallisuuskriitikkona ja historioitsijana: hän teki tunnetuksi ruotsalaista naiskirjallisuutta tämän teoksen kautta.

Siipirikon vastaanotto oli suorastaan ylisevuotava suomalaisessa lehdistössä. Monta kertaa se mainittiin Helmi Krohnin parhaana kirjana, jossa yhdistyivät empaattinen kirjailijanaani, kiinnostavan ja tärkeän naiskohtalon kuvaaminen sekä kirjallisuushistorian välittäminen. Helmi Krohn nostettiin esiin tärkeänä ja taitavana biografistina, ja tämän kirjallisuuden lajin katsottiin sopivan hänelle kirjailijana parhaiten:

”Nyt sitä vastoin on suomalainen kirjallisuutemme rikastunut teoksella, jolla samalla on objektiivisuuden arvo ja eletyn viehätys. Ernst Ahlgren on ollut hyvissä käsissä. ... Helmi Krohn ... on käyttänyt ... kaunokirjallisuutta lähentelevää tyyliä ja onnistunut siinä niin hyvin, että kun lukija kerran on iskenyt kiinni kirjan alkuun, niin hän ei tahdo hellittää ennen kuin viimeinen sivu on käsissä ... epäilemättä Helmi Krohnin paras teos.”³¹

Siipirikko jäi eräänlaiseksi ainutlaatuisuudeksi Helmi Krohnin elämäkerroissa. Tämän jälkeen hän palasi Suomen historiaan ja sen kansallisesti tärkeisiin hetkiin perheytessään suomalaisen teatterin ja oopperan alkuvaiheisiin naisnäkökulmasta.

Emilie Bergbom. Elämä ja työ (1917) kertoo suomalaisen teatterin syntyhistoriasta ja sen varjoon jääneestä toisesta perustajasta, Kaarlo Bergbomin sisaresta. Myös Bergbomin kohdalla Helmi Krohn korostaa tämän oman äänen kuulumista teoksen sivuilla ja käyttää runsaasti kirjemateriaalia ja suoria sitaatteja onnistuakseen tässä. Hän painottaa, kuinka tärkeää on nostaa esiin Bergbom yksilönä, omana itsenään, eikä vain suhteessa veljeensä niin läheisessä yhteistyössä kuin he toimivatkin. Emilie Bergbom näyttäytyy elämäkerturille ennen muuta kiinnostavana naisena, josta henki itsenäisyys ja joka kykeni olemaan aito uuden ajan

nainen kadottamatta silti vanhan ajan naisen parhaita piirteitä:

”Hän oli aito-uudenajan nainen, niin vanhaan ja ylimenoaikaan kuin paras osa hänen elämänsä kuuluikin. Hän oli urauurtava nainen, niin kokonaan miehen varjossa kuin hänen työnsä suoritettiin. Hänessä ehkä suuremmassa määrässä kuin kenessäkään muussa niistä naisista, jotka ovat piirtäneet vakonsa kulttuurihistoriaamme yhdistyi vanhan ja uuden ajan nainen. Uuden ajan naisen älyllä ja tarmolla hän mursi ne kahleet, jotka rajoittivat naisen toimintavapautta, mutta vanhan ajan naisen rakkaudella, itsensäuhrautuvaisuudella ja nöyryydellä hän suoritti sen työn, jonka elämä hänen veljensä rinnalla oli hänelle määrännyt.”³²

Tämä elämäkerta kertoo selkeästi Helmi Krohnin omista ajatuksista naisen mahdollisuuksista työskennellä miesten maailmassa sekä naisen suhteesta kansallisuuteen. Naisen uhrautuvaisuuden hän näkee hyvänä piirteenä, mutta painottaa silti yksilöllisyyttä ja itsenäisyyttä. Helmi Krohnin näkemysten taustalla voi nähdä fennomaanien naisihanteen, joka korosti nimenomaan uhrautuvaisuutta ja työskentelyä miesten rinnalla, mutta kodin sfäärissä. Nämä ihanteet ovat näkyvissä nuoruudenkirjeissäkin, mutta

26. Ks. tarkemmin Maarit Leskelä (1998) *Päiväkirjojen Aino Kallas – Naissubjekti modernin murroksessa*, lisensiaatintyö, kulttuurihistoria, Turun yliopisto, 46–64.

27. Ks. esim. Helmi Setälän kirje Aino Kallakselle 23.7. 1909, teoksessa Riitta Kallas (toim.) *Kolme naista, kolme koftaloa. Aino Kallaksen kirjeenvaihtoa Ilona Jalavan ja Helmin Krohnin kanssa vuosina 1888–1913*. Helsinki, SKS 1988, 308.

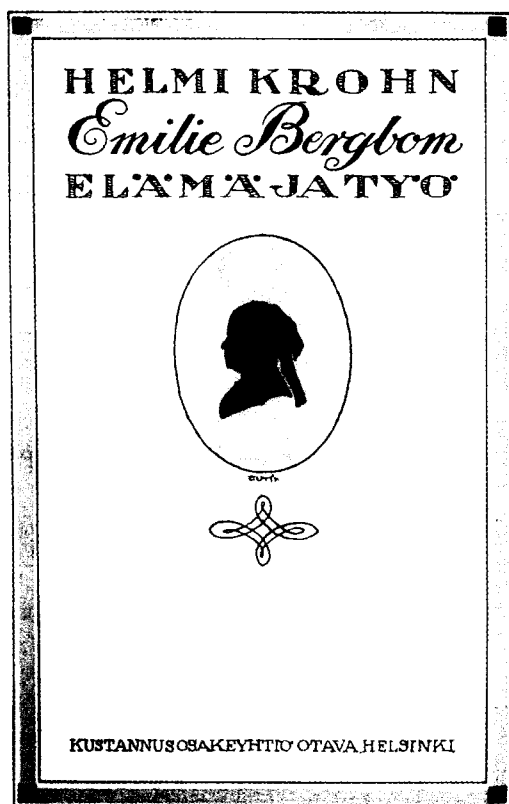
28. Helmi Setälän kirje Aino Kallakselle 29.11.1912, teoksessa Kallas (toim.) (1988) 344. Helmi Krohn kuvaa lyhyesti teoksen syntyprosessia myös kirjoituksessaan 'Kuinka siirryin elämäkeralliseksi alalle' (1916), teoksessa *Kuinka meistä tuli kirjailijoita. Suomalaisen kirjailijoiden nuoruudenmuistelmia*. Suomen Kirjailijaliiton julkaisu. Helsinki: Otava, 109.

29. Helmi Krohn (1915) *Siipirikko*, Helsinki: Otava, 8.

30. Larsson (2001) 267.

31. *Helsingin Sanomat* 11.1.1915. Helmi Krohnin leikekokoelma 164, SKS KIA.

32. Helmi Krohn (1917) *Emilie Bergbom. Elämä ja työ*, Helsinki: Otava, 8.

Helmin kirjoittama kolmas elämäkerta oli Suomalaisen Teatterin toisesta perustajasta Emilie Bergbomista.

jo silloin tämä ihanne sisälsi myös säröjä.³³ Helmi Krohn halusi nähdä naisella aktiivisemmän ja itsenäisemmän roolin. Emilie Bergbom kuvataan ristiriitaisena ja moninaisena henkilönä, jonka työtä varhaisen teatterin historiassa on vaikea tavoittaa, koska hänellä oli niin monia erilaisia, usein epävirallisia rooleja. Elämäkerta kertoo Helmi Krohnin varauksettomasta ihailusta tätä koko elämänsä teatterille uhrannutta naista kohtaan, toisaalta hän pyrkii valottamaan Bergbomin luonteen hankalampiakin piirteitä. Samanaikaisesti Helmi Krohn luo eräänlaista suurten naisten historiaa, mutta tarjoaa silti näkökulmia naisten arjen historiaan ja yksittäisen elämän vaikeisiin piirteisiin.

Bergbomin elämäkerta, kuten seuraavakin Hedvig Charlotta Winterhjelmista kertova teos *Lea. Hedvig Charlotta Winterhjelm ihmisenä ja taiteilijana* (1922), sai ylistävät

kritiikit päivälehdissä. Winterhjelm oli esittänyt pääroolin Aleksis Kiven *Lean* kantaesityksessä vuonna 1869 ja ruotsinkielisenä näyttelijänä opetellut suomen kielen roolia varten. Helmi Krohnin seuraavat kaksi elämäkertaa siirtyivät teatterista oopperan maailmaan. Biografia Jenny Lindistä, Ruotsin ensimmäisestä suuresta naisoopperatähdestä on lähinnä lyhyt esittelevä teos suomalaisille lukijoille. Emmy Achtésta, Aino Acktén äidistä ja suomalaisen oopperan ensimmäisestä tähdestä, kertova teos kuvaa jälleen unohdetun, mutta kansallisesti tärkeän naisen tarinan. Kansallisen aspektin lisäksi Helmi Krohn oli kiinnostunut naiskohtalosta, joskin hän totesi oman kyvyttömyytensä kirjoittaa musiikin maailmasta ja oopperasta.³⁴ 1920-luvun lopulla Helmi Krohnin rooli naisten elämän kuvaajana hiipui; hän kirjoitti enää elämäkerrat Jack Londonista ja isästään Julius Krohnista. Kiinnostus elämäkerrallisten tekstien kirjoittamiseen näkyy vielä teoksessa *Ystäviäni kirjeittäessä valossa* (1945).

Jo vuonna 1922 *Lean* ilmestyessä Helmi Krohn kommentoi teoksensa esipuheessa kuinka vaikea kyseinen työ oli hänelle ollut ajanpuutteen vuoksi.³⁵ Leipätyön eli käännosten, toimittamisen ja journalismin ohessa oli vaikea keskittyä yhteen, suureen projektiin, koota materiaalia ja työstää siitä yhtenäinen teos. Tässä on luultavasti yksi syy siihen, miksi näille elämäkertoille ei samassa mitassa tullut jatkoa. 1920-luvun lopulla Helmi Krohn löysi uuden kiinnostuksen kohteen spiritualistisesta liikkeestä, jolle hän antautui hyvinkin täyspäiväisesti loppuelämänsä. Hän omistautui liikkeen juurruttamiseen Suomeen kääntämällä ja kirjoittamalla alan kirjallisuutta sekä toimi kansainvälisissä järjestöissä ja oli perustamassa Suomen spiritualistista yhdistystä vuonna 1946.³⁶ Muu kirjallinen työ jatkui ennen muuta lastenkirjallisuuden alueella ja kaukokirjallisuuden kääntäjänä.

Elämäkerrat osana kansallista kirjallista kenttää

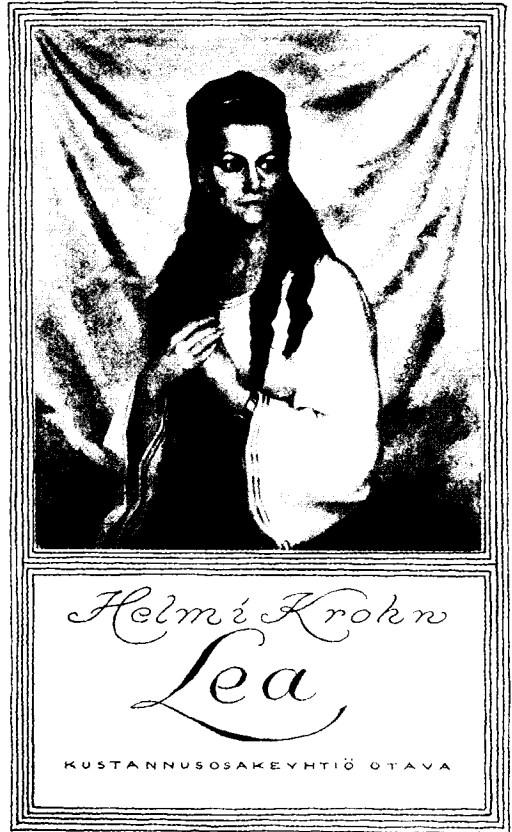
Helmi Krohn kirjoitti elämäkertoja aikana, jolloin lajityyppi eli voimakkainta kauttaan Euroopassa. Modernin biografian muodon

sanotaan syntyneen 1700-luvulla, ja 1800-luku on nähty erityisenä elämäkertakirjallisuuden kukoistuskautena. Vuosisadan vaihteessa kehittyivät ne piirteet ja tavat, jotka hallitsivat lajia pitkälle 1900-luvun puoliväliin. 1800-luvun mittaan elämäkerta kehittyi ennen muuta kirjallisuuden historian ja -tutkimuksen sekä historiankirjoituksen piirissä; siitä tuli institutionalisoitu kirjoittamisen muoto. 1800-luvun lopulla ennen kaikkea kirjailijaelämäkertoissa olivat nähtävissä Hippolyte Tainen positivistiset teorit ympäristön ja kansanluoteen vaikutuksesta yksilön ja siten myös taiteen kehitykseen; siirryttiin etäämmäs romanttisesta biografia-traditiosta. Toisaalta heti 1900-luvun alussa psykoanalyysi alkoi vahvasti vaikuttaa elämäkertakirjallisuuden päämääriin ja ilmaisutapoihin.³⁷

Siinä missä Lisbeth Larsson näkee Ruotsin eräänlaisena edelläkävijänä kansallisen biografian kirjoittamisen saralla,³⁸ on lajin historia Suomessa tuorempi. Helmi Krohnin teosten vastaanotosta voi tulkita, kuinka elämäkertakirjallisuutta arvostettiin suuresti. Samalla kuitenkin huomioitiin, kuinka lajityyppi oli vielä uusi ja Suomen kirjallinen elämä niin nuorta ja yleisö kehitymätöntä, että tarvittiin aikaa, jotta elämäkerta saisi enemmän tilaa ja lukijoita.³⁹

Helmi Krohnin teosten vastaanotossa vaihtelevat biografioiden kohdistuneet vaatteet, mikä kertoo lajityypin uutuudesta. Yhtäältä kaivattiin realistista, objektiivisuuteen pyrkivää kerrontaa, jossa alkuperäisten dokumenttien kuten kirjeiden ja sanomalehtileikkeiden käyttöä arvostettiin. Toisaalta Helmi Krohnia saatettiin syyttää psykologisen analyysin puutteesta, vaikka häntä kehuittiinkin lämpimäksi ihmiskuvaajaksi.⁴⁰ Vaikka suurin osa arvosteluista oli kiittäviä, joukkoon mahtui vähätteleviäkin kritiikkejä, joissa viitattiin naiskirjoittajan ”touhukkaaseen kynään”. Sen nähtiin tuottavan ”reportterimaisia aikaansaannoksia”, jotka olivat

”helposti kirjoitettavissa ilman että tekijättären tarvitsee tavallista suuremmissa määrin vaivata päätä. Niistä puuttuu sen johdosta taiteelliselle luonnille ominainen ydinmehu, mikä tekisi ne nautittavaksi.”⁴¹

Hedvig Charlotta Winterhjelm in elämäkerran kansi (1922).

Elämäkertojen kirjoittamisesta muodostui tärkeä osa 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun suomalaista kirjallista kulttuuria; niiden kautta oli mahdollista rakentaa kansallista historiaa ja sen vaikutusvaltaisten hen-

33. Vrt. Pikkanen (2001) 37–38.

34. Helmi Krohn (1927) *Emmy Achté. Suomalaisen oopperan ensimmäinen tähti*, Helsinki: Otava, 7.

35. Helmi Krohn (1922) *Lea. Hedvig Charlotta Winterhjelm ihmisenä ja taiteilijana*, Helsinki: Otava, 5.

36. Ks. tarkemmin näistä vaiheista esim. Pikkanen (2001) 78–79; Helena Kontio (toim.) (1996) *Elävä yhteys henkimaailmaan. Suomen spiritualistinen liike 1946–1996*. Oulu: Suomen Spiritualistinen Seura ry, 19–33

37. Österberg (1996) 324–325; Lappalainen (2000) 21–22; Larsson (2001) 242–252.

38. Larsson (2001) 249.

39. *Helsingin sanomat* 13.10.1922, Helmi Krohnin leikekokoelma 164, SKS KIA.

40. Ks. esim. *Naisen ääni* 1927, *Kansanlehti* 14.10.1927. Helmi Krohnin leikekokoelma 164, SKS KIA.

41. *Uusi Suomi* 11.12.24. Helmi Krohnin leikekokoelma 164, SKS KIA.

kilöiden galleriaa. Elämäkerralliset käytännöt kehittyivät niin akateemisen maailman sisä- kuin ulkopuolellakin. 1890-luvulta eteenpäin alkoi voimakas historiallisten romaanien kausi. Niitä kirjoitettiin nuorille, erityisesti pojille, ja lisäksi useat kustantamot aloittivat elämäkerrallisia sarjoja. Tiukenevassa poliittisessa tilanteessa haettiin voimaa menneisyydestä. Myös Helmi Krohn kirjoitti lastenlehti *Pääskysseen* elämäkerrallisia tarinoita menneistä sankareista ja historian tärkeistä henkilöistä.⁴² Nuorisoa haluttiin valistaa ja innostaa mukaan kansallisuusaatteeseen.

Helmi Krohn liikkui samanaikaisesti monilla elämäkerrallisen kirjoittamisen alueilla ja toteutti näin nähdäkseen useita strategioita kirjoituksissaan. Yksi keskeinen motiivi hänen kirjoittamiselleen löytyy fenomenaanisesta taustasta. Hän oli lapsuuden kodissaan omaksunut vahvan kansallisen aatemaailman, johon sisältyi ajatus ”krohninlaisen perinnön” jatkamisesta ja omasta roolista valistajana ja opettajana. Perheen perustaminen ja kodin luominen olivat myös kiinteässä yhteydessä kansallisiin kysymyksiin. Keskeisen kansallisuusmiehen, Setälän puolison rooli oli merkittävä konteksti Helmi Krohnin kirjoittamiselle; olihan *Valvoja* hänen kirjallisessa toiminnassaan olennainen koko 1900-luvun alun. Teoksillaan Helmi Krohn osallistui kansallisuuden rakentamiseen omalla tavallaan. Kirjallisen itseilmaisun etsimisen ja elämäkertojen kirjoittamisen voi siten nähdä keinona hakea sekä itselle että laajemmin naisille paikkaa kansallisessa projektissa, joka oli vahvasti sukupuolitunut.

Kansallisen aspektin rinnalle voi nostaa muitakin elementtejä. Eräänlaiseksi kaksoisstrategiaksi voisi kutsua sitä, että varsinaisten suurten elämäkertojensa kohteeksi Helmi Krohn valitsi naisia, useimmiten ohdettuja mutta eri taiteen alueilla merkittäviä naisia, joiden tarina ansaitsi Helmi Krohnin mukaan tulla kerrotuksi. Sukupuolinäkökulmasta nämä elämäkerrat asettuvatkin uudenlaisiin, kiehtoviin tulkintamahdollisuuksiin.

Elämäkerrat naisten historian kirjoittamisen keinona

”Meillä on suuri syy kiittää Helmi Krohn’ia tästä rikkaasta kirjasta, erityisesti meillä naisilla. Se on mitä arvokkain lisä niihin kirjoihin, joita luemme, ei vain yksin, mutta yhdessä, ei jo huomenna unohtaaksemme, vaan ajatuksinemme niihin eläytyen ja virkistystä ja rohkeutta niistä ammentaen.”⁴³

Tämä Hilja Riipisen kommentti *Siipirikko*-teoksen ilmestyttyä avaa naisnäkökulman Helmi Krohnin elämäkertojen analysoimiseen. Teos nousee esiin erityisesti naisille kollektiivisesti tärkeänä kirjana, rohkaisevana ja esikuvallisena. Useissa Helmi Krohnin elämäkertojen arvioissa korostui kiitollisuus siitä, että hän ”on ottanut tehtäväkseen kuvata niiden huomattavien naisten elämää ja työtä, jotka ovat uhranneet elämänsä suomalaisten sivistyksen hyväksi”.⁴⁴ Helmi Krohnin kohdalla onkin syytä pohdita, miten naiset kirjoittamalla elämäkertoja ovat luoneet omaa historiaansa ja traditioita sekä hakeneet esikuvia toiminnalleen.

1800-luvun loppupuolen naisliikkeen historian yhteydessä on usein viitattu elämäkertagenren keskeisyyteen. Naisasialliikkeen myötä kasvanut kiinnostus naisten historiaa ja naiskirjailijoita kohtaan näkyi heroisovien naiselämäkertojen kirjoittamisena.⁴⁵ Suuntaus oli samantapainen Suomessa. Tähän liittyy kysymys siitä, millaisia mahdollisuuksia naisilla ylipäätään oli kirjoittaa historiallisia tekstejä; naisten kirjoittaminen kun tapahtui 1800-luvun loppuun asti akateemisen maailman ulkopuolella. Olisikin tärkeää nostaa esiin niitä erilaisia, ohdettuja kirjallisia kentiä, joilla naisten on ollut mahdollista toimia ja luoda kirjoittamisen traditioita sekä osallistua yhteiskunnalliseen keskusteluun. Tärkeässä pioneeripuheenvuorossaan ensimmäisistä suomalaisista naishistorioitsijoista Elina Katainen onkin huomauttanut, kuinka meidän tulisi nähdä vaivaa kaivaaksemme esiin eri tavoin historiallisen kirjoittamisen alueella toimineita naisia. Pienoistutkimuksellaan hän osoittaa, kuinka naiset alkoivat ensin akateemisen maailman ulkopuolella kehittää

omia historiallisen tiedon tuottamisen tapojaan, tutkia tätä kautta naisten historiaa ja muuttaa siten historiakuva. ⁴⁶

Elämäkertojen kirjoittaminen on ollut yksi keskeinen naisten historiallisen kirjoittamisen alue. Se on antanut naisille mahdollisuuden tutkia historiaa ja löytää menneiden naisten ääniä. Tästä näkökulmasta myös Helmi Krohnin elämäkerturin rooli tulee erityisen kiinnostavaksi ja tärkeäksi. ⁴⁷ On merkityksellistä, kuinka täydellisesti tämä alue, joka oli naisten keskuudessa hyvin suosittu, on tutkimuksessa unohdettu. Naisten elämäkertatraditio ei ole tullut osaksi yleistä elämäkertagenrea. Lisbeth Larsson huomauttaakin, kuinka sama on tapahtunut myös myöhemmin: feministisen tutkimuksen sisällä syntyneet kokeilevat naiselämäkerrat, joita alettiin kirjoittaa 1900-luvun jälkipuoliskolla ja jotka saivat innostuneen vastaanoton, eivät millään lailla tulleet osaksi akateemista elämäkertakirjoittamisen traditiota. ⁴⁸ Samantapainen unohdus on nähtävissä suomalaisessa keskustelussa: esimerkiksi vuonna 1994 ilmestyneessä henkilöhistorian kirjoittamista problematisoivassa historioitsijoiden artikkelikokoelmassa *Yksilö ja yhteisö* ei viitata feministiseen tutkimukseen tai ylipäättään problematisoida sukupuolen merkitystä elämäkerran kirjoittamisessa. Peräti yksi kirjan viidestätoista kirjoittajasta on nainen. ⁴⁹ Tämä kertoo naistutkimuksen pitkään jatkuneesta marginaalisesta asemasta historian tutkimuksen sisällä.

Helmi Krohnin kirjoittamat elämäkerrat ovat tulkittavissa erityisenä naiskirjoituksena tai naishistoriaprojektina. Samalla kun hänen kuvaamansa naiset liittyivät kansalliseen historiaan heidän kauttaan oli mahdollista luoda naisten omaa historiaa. Helmi Krohnin teokset rakensivat kansallisen Suomen unohdettua historiaa, jossa naiset olivat merkityksellisiä toimijoita. Samansuuntaisesti hän toimi *Valvojassa*; Tellervo Krogerus on tulkinnut Krohnin roolia lehdessä naisten tilan tienraivaajana emansipatorisena tämän arvostellessa ja käsitellessä huomattavassa määrin juuri naisten kirjoittamaa kirjallisuutta. ⁵⁰ Helmi Krohn ei propagoinut naisasian puolesta tai ollut näkyvästi mukana naisliikkeessä, mutta toi-

minnallaan hän avarsi kirjoittavien naisten tiloja.

Kertomalla muiden naisten elämäntarinoita naiset näyttävät hakeneen ja luoneen roolimalleja omille (nais)aikalaisilleen; he rakensivat naisten genealogiaa. Samalla he kommentoivat omaa identiteettiään kirjoittajina ja naisina. Helmi Krohnille siirtymisen kaunokirjallisuudesta toisille kirjallisuuden alueille antoi mahdollisuuden yhdistää niin kirjailijan kuin journalistin kykyjään sekä luoda itselleen oma vahva kirjallisen toiminnan alue, jolla hän saattoi nauttia arvostusta. Aikana, jolloin kaunokirjallisuudessa esiintyi yhä enemmän lahjakkaita naiskirjailijoita olivat Helmi Krohnin valitsemat kirjoittamisen alat harvinaisempia. Kenties valinnan voisi siten nähdä hyvinkin tietoisena. Viimeisen romaaninsa ilmestyessä hän oli epätietoinen tulevasta suunnastaan. Hänestä tuntui ”ikään kuin tämä olisi minun testamenttini kaunokirjallisella alalla, kuin olisin pannut pisteen tuotantooni” ⁵¹, mutta samalla mielessä kalvoi toive uusien teosten tuottamisesta ja omien taiteellisten kykyjen kehittämistä. Jälkikäteen Helmi Krohn arvioi käännettään suoraviivaisemmin ja selkeämmin nähden elämäkertojen kirjoittamisen ”varsinaisena ja oikeana alanaan”:

42. Lea Rojola (1999) 'Vastakohtien sekasortoinen maailma', teoksessa Lea Rojola (toim.) *Suomen kirjallisuushistoria 2: Järkiuskosta vaistojen kapinaan*. Helsinki: SKS, 121–122; Kai Häggman (2001) *Piispankadulta Bulevardille. Werner Söderström Osakeyhtiö 1878–1939*, Helsinki: WSOY, 119–126 ja 367–368.

43. *Naisten ääni* 1915. Helmi Krohnin leikekokoelma 164, SKS KIA.

44. *Rovaniemi* 19.12.1927. Helmi Krohnin leikekokoelma 164, SKS KIA.

45. Nordenstam (2001) 16; Larsson (2001) 402 ja 410.

46. Katainen (2000) 'Naiset ja suomalainen historiankirjoitus ennen toista maailmansotaa', teoksessa Pauli Kettunen et. al. (toim.) *Jäljillä: kirjoituksia historian ongelmista*, Turku: Kirja-Aurora, 317–318 ja passim.

47. Helmi Krohnia ennen keskeisiä naisten elämäkertojen kirjoittajia Suomessa olivat mm. Lucina Hagman Minna Canth ja Fredrika Bremer -teoksillaan sekä Helena Westermark Adelaide Ehrnroothia, George Eliotia ja Rosina Heikelia käsittelevillä teoksillaan.

48. Larsson (2001) 402 ja 410.

49. Soikkanen & Koivunen (toim.) (1994), passim.

50. Krogerus (1992) 109.

51. Helmi Setälän kirje Jalmary Finnelle 14.4.1909. Jalmary Finnen kokoelma, PR 172, KA.

Todellinen, elävä elämä oli minusta paljoo rikkaampaa, ihmeellisempää ja yllättävää kuin kaikki ne kuvat, joita mielikuvitukseni saattoi loihkia esille. Ja minä päätin tehdä täyden käännöksen, jättää kaunokirjallinen kirjailminen ja antautua kokonaan elämäkerralliselle alalle.⁵²

Elämäkertakirjoittaminen tarjosi naisille toiminnan mahdollisuuden historian ja kirjallisuuden tutkimuksen kentällä, vaikkakin amatööreinä. Helmi Krohn loi naisten historiaa kansallisen historian sisään ja kehitti elämäkerrallisen kirjoittamisen muotoja esimerkiksi korostaessaan kohteen äänen kuulumista ja kirjeiden sekä muun aikalaismaterian autenttista käyttöä.

Tarkastelemalla Helmi Krohnia elämäkerturina olen joutunut peilaamaan uudesta näkökulmasta itseäni jo pidempään kiinnostaneita kysymyksiä, jotka koskevat toisen ihmisen historian kirjoittamista.⁵³ Varmaankin Helmi Krohn pohti hyvin samansuuntaisesti kuin minä 2000-luvun suomalaisessa akateemisessa kulttuurissa kysymyksiä

siitä, miten tavoittaa menneen ihmisen ääni tai miten välittää hänen kokemuksensa aikalaisille? Naishistorioitsijat tekevät yhä usein samaa työtä kuin Helmi Krohn ja hänen aikalaisensa. Kartoitamme ja teemme näkyviksi naistoimijoita ja luomme erilaisia traditioita, joihin koetamme istuttaa löytämiämme kiinnostavia henkilöitä ja tekstejä. Jos elämäkerrallisuus oli 1900-luvun alussa voimakas uusi alue kirjallisuuden kentällä, on se sitä nyt pitkältä aikaa myös akateemisen tutkimuksen sisällä. Tämä on samalla merkinnyt historian tutkimuksen etiikkaan liittyvien kysymysten nousemista pinnalle. Olemme valmiimpia pohtimaan myös omaa tutkijuuttamme uusista näkökulmista.

52. Krohn (1916) 110.

53. Ks. esim. Maarit Leskelä-Kärki (2001) 'Kerrottu elämä. Naishistorioitsija ja toisen ihmisen historian kirjoittamisen ongelmia', teoksessa Jorma Kalela & Ilari Lindroos (toim.) *Jokapäiväinen historia*. Helsinki: SKS, 98–120.

YKSILÖLLISTÄ KOULUTUSTA MASSOILLE?

TIINA KINNUNEN

toimii yliassistenttina Joensuun yliopiston historian laitoksella.

■ Yliopistolaitoksella on ollut suomalaisessa kulttuurissa keskeinen rooli eliitin tuottajana. Opetus oli ennen yliopistojen massoitumista 1970-luvulla mielenkiintoinen yhdistelmä toisaalta hierarkkista välimatkaa opiskelijan ja professorin välillä ja toisaalta hyvinkin yksilöllistä kohtaamista, mikä näkyi esimerkiksi suullisina kuulusteluina. Yhteiskunnan kiivas muutostahti toisen maailmansodan jälkeen on jättänyt jälkensä yliopistolaitokseenkin. Ennen toista maailmansotaa yliopisto-opiskelijoiden määrän kasvu sai asianosaiset huolestumaan ja ongelmaa ratkomaan perustettiin erityinen yliopistolaitoskomitea. Toisin on nyt, valtiovalta on sitoutunut järjestämään opiskelupaikan tiede- tai ammattikorkeakoulussa yli puolelle ikäluokasta. Yliopistoista on siis poliittisin päätöksin tullut massojen koulutusväylä, josta ainakin osa opiskelijoista puhuu "kouluna".

Näin ruohonjuuritasolta, eli käytännön opetustyötä tekevän näkökulmasta tarkasteltuna kehityksessä on kaksi toisiinsa kietoutuvaa ongelmaa. Ensinnäkin, opetusressit eivät ole nousseet määrällisesti sa-

maa tahtia opiskelijamäärien kanssa. Toiseksi, opetukselle ja ohjaukselle asetetaan kuitenkin aivan erilaisia sisällöllisiä vaatimuksia kuin muutama vuosikymmen sitten. Havainnollistan katastrofia opiskelijoiden ja opettajien välisessä määrällisessä suhteessa: vuodesta 1992 opiskelijoiden määrä on kasvanut 33 %:lla, kun taas opettajien määrä on samaan aikaan vähentynyt 3 %:lla.

Määrällisesti tarkastellen opetus ja ohjaus ovat siis rapautuneet, väheneviä voimia kun ei yksinkertaisesti voida määrättömästi jakaa yhä useampaan suuntaan. Onko opetus sitten myös sisällöllisesti taantunut? Paradoksaalista kyllä, ei välttämättä tai jopa päinvastoin. Yliopistopedagogiikka on alkanut kiinnostaa. Taustalla on joidenkin opettajien aito kiinnostus omien pedagogisten kykyjen kehittämiseen, mutta myös raadollisemmat syyt. Viimeistään tulostavastuun myötä eli ainelaitosten rahoituksen ollessa kytköksissä valmistuneisiin maistereihin ja tohtoreihin ainakin perusopetusta on ollut pakko ryhtyä kehittämään. Opiskelijamäärien kasvaessa opiskelijat ovat valmiuksiltaan ja oppimistavoiltaan entistä heterogeenisempiä, ja opetushenkilöstön on yritettävä vastata tähän haasteeseen.

Yliopistoissa yritetään siis antaa yksilöllistä opetusta ja ohjausta yhä suuremmille joukoille. Se ei kuitenkaan aina onnistu. Mielestäni on hurskastelua päivitellä opinnyytteiden alenevaa tasoa, kuten viime aikoina akateemisissa kahvipöytäkeskusteluissa ja virallisemmissäkin yhteyksissä on tehty. Niin makaa, kuin petaa, kuuluu vanha viisaus, joka kuvaa tilannetta hyvin. Kun ohjausta ei voida antaa riittävästi ja kun tuloista on kuitenkin tehtävä, kiusaus on suuri.

Toinen asia on se, että laitosten tavoitellessa mahdollisimman suurta läpäisyprosenttia saatetaan päästää läpi sellaisiakin opiskelijoita, joiden ei alunperinkään olisi pitänyt aloittaa yliopisto-opintoja. Erityisesti maakuntayliopistojen vähemmän seksikkäinä pidetyt oppiaineet joutuvat painiskelemaan tämän kysymyksen kanssa. Mielestäni ei ole elitististä tai epädemokraattista miettiä, onko mielekästä ohjata yli puolet ikäluokasta osin hyvinkin teoreettisiin opintoihin, jos tuloksena on esimerkiksi se, että käden taitoja vaativiin ammatteihin ei enää tahdo löytyä osaavaa väkeä. Poliittisesti epäkorrekteja nämä pohdinnat saattavat kyllä olla.

Kuuntelin syyslukukauden avajaisissa yliopistomme ylioppilaskunnan edustajaa, joka vetosi opettajiin: meidän tuli ottaa huomioon, että jokaisen opiskelijan kohdalla on kyse ainutkertaisesta aikuiseksi kasvamisen prosessista. Nyökyttelin liikuttuneena, mutta samalla hiipi epätoivo omasta jaksamisesta. 2000-luvun opiskelijat ovat ainakin oman sukupolveni eli 1980-luvun opiskelijoihin verrattuna selvästi tietoisempia omasta asemastaan – he mieltävät olevansa yliopistolisen palvelukulttuurin asiakkaita ja osaavat vaatia laadukasta opetusta ja paneutuvaa ohjausta. Pätkätyötä tekevän opettajan ja opiskelijan edut voivat olla eräänlaisella törmäyskurssilla: opettajan on julkaistava, opetuksen kustannuksellakin, turvatakseen uransa jatkuminen ja opiskelija odottaa yksilöllistä kohtelua. Ongelmana on, että virkoja täytettäessä opetusansioihin ei vieläkään kiinnitetä riittävästi huomiota.

Kuvaan käsitystäni opetuskulttuurin muutoksesta seuraavalla, ehkä hieman liioittelevalla kielikuvalla. Myönnän, että tulkintaani voi sisältyä yhteismitattomuutta, koska en työskentele samalla laitoksella, jolla aikanaan opiskelin. Lisensiaattityöni

valmistuessa 1990-luvun puolivälissä ilmaisin närkästykseni laitoksen esimiehelle siitä, ettei professori ollut lukenut työtä. Hänen mukaansa opiskelija oli ”jätettävä yksin myrskyväälle merelle”. Tällä hetkellä tilanne – tai ainakin toivottavana pidetty tilanne – on pikemminkin se, että kun opiskelija astuu laivaan, se on turvatarkastettu ja opiskelija ja opettaja varustettu kännyköin, jotta yhteys ei katkea. Etukäteen on jo hankittu sääennusteet. Merelläkään opiskelijaa ei haluta jättää yksin, vaan hänen purtensa ympärille pyritään järjestämään pelastusvene.

Kuvaamaani tilanteeseen eli yliopistolisen opetus- ja ohjauskulttuurin muutokseen sisältyy erilaisia vaaroja. Ensinnäkin, mikäli henkilöresursseja ei lisätä ja tutkimusvapajärjestelyjä kehitetä, opetushenkilökunta on vaarassa uuvuttaa itsensä yrittäessään ehtiä tehdä tutkimusta ja antaa samalla laadukasta opetusta ja yksilöllistä ohjausta yhä laajemmalle joukolle. Näköpiirissä ei ole sitä vaihtoehtoa, että opiskelijoiden tulos tavoitteita tarkistettaisiin alaspäin. Toiseksi, yliopistojen tavoitteena on ymmärtääkseni edelleen kouluttaa uusia, kriittisesti maailmaan suhtautuvia sukupolvia. Onko tämä mahdollista, jos opiskelijaa ei jätetä tekemään omia oivalluksiaan, toisinaan yrityksen ja erehdyksen kautta? Joensuun yliopistossa työskentelevä sosiologi Päivi Harinen kysyy aiheellisesti, ”kuinka itsenäisiä ovat (opinnäyte)työt, joiden itsenäinen tuottaminen on edellyttänyt ohjaajalta kymmeniä ja taas kymmeniä luku- ja ohjauskertoja.” (*Sanansaattaja* 7/2002) Yritykset ja erehdykset vievät kuitenkin aikaa, mikä tuntuu olevan opetushallinnon virkamiehille kirosana. Historioitsijana tekee kuitenkin mieli kysyä, että mihin meillä olikaan niin kova kiire?

MARKE AHONEN

Diogenes Laertios ja filosofit

Antiikin filosofit kiinnostivat yleisöä paitsi ajattelijoina, myös persoonina. Diogenes Laertioksen filosofielämäkerrat kertovat filosofien elämänvaiheiden kautta myös kreikkalaisen filosofin roolista yhteiskunnan jäsenenä sekä filosofeihin antiikissa kohdistuneista ennakkoluuloista, odotuksista ja uskomuksista. Teoksesta hahmottuva filosofin muotokuva tarjoaa yllätyksiäkin.

■ Biografi Diogenes Laertioksen filosofielämäkerrat ovat keskeisin lähde useimpien kreikkalaisten filosofien elämänvaiheisiin, toimintaan ja persoonallisuuteen. Kymmenen kirjaa käsittävä laaja elämäkertateos kattaa filosofian historian aina varhaisvaiheista hellenististen filosofikoulujen edustajiin saakka. Luultavimmin 200-luvulla jKr. vaikuttanut kirjoittaja on koonnut mosaiikkimaisten elämäkertojensa palaset monenkirjavista lähteistä, ja koska juoruilevat elämäkerrat muodostuvat paljolti anekdootinomaisista aineksista, on teoksen tietojen historiallisen luotettavuuden punnitseminen usein vaikeaa. Pääasiallinen menetelmä luotettavuuden ratkaisemisessa on katsoa, mistä lähteestä tieto on peräisin; vaikka Diogenes Laertioksen lähdekritiikki on lähestulkoon olematonta, lähdeviitteet ovat usein tunnontarkkoja.¹

Diogenes Laertiosta voidaan kuitenkin

lukea myös dokumenttina filosofiaan ja filosofeihin antiikissa liitetystä populaareista mielikuvista. Seuraavassa tarkoitukseni on hahmotella eräitä yleisiä linjoja Diogenes Laertioksen teoksesta muodostuvasta filosofikuvasta; en sen sijaan aio jatkossa puuttua siihen, missä määrin tämän kokonaiskuvan muodostavat tiedot yksittäisistä filosoifeista vastaavat historiallista totuutta.²

1. Diogenes Laertioksen nimeltä mainitsemia lähteitä on pitkälti toistasataa, eikä kirjoittajan oleteta tunteeneen niistä omakohtaisesti kuin murto-osan. Todennäköisimmin Diogenes Laertioksen suoraan käyttämät lähteet ovat olleet pääasiassa hänen oman teoksensa kaltaisia kompilaatioita varhaisemmista, usein hellenistisistä lähteistä. Tutkimuskirjallisuudessa ”luotettavuutta” näkee usein arvioitavan yksinomaan lähteen nimen perusteella (esimerkiksi Aristoteles on poikkeuksetta ”hyvä” lähde, kun taas juurukirjailija Antigonos Karystoslainen on lähtökohtaisesti epäluotettava), mutta huomioon tulisi ottaa myös informaation alkuperäinen konteksti sekä erilaisten väärinkäsitysten mahdollisuus. Diogenes Laertioksen lähdekritiikin puute näkyy erityisen selvästi silloin, kun väärin käytetty lähde tunnetaan: esimerkiksi Sokrateen elämäkerrassa (DL 2, 18–47) on Platonin kirjallisista dialogeista peräisin olevia kohtauksia esitetty elämäkerrallisina. Fiktiivisen materiaalin (ja erityisesti ensimmäistä persoonaa käyttävän fiktion) tulkitseminen historialliseksi on yksi antiikin biografisen tradition keskeisiä ongelmia.

2. Diogenes Laertiosta koskeva tutkimuskirjallisuus on keskittynyt perinteisesti pohtimaan Diogeneen lähteisiin liittyvää problematiikkaa. Käyttökelpoisin esitys aiheesta on edelleen J. Mejer (1978) *Diogenes Laertius and his Hellenistic Background*, *Hermes Einzelschriften* 40. Laajan bibliografian sisältää puolestaan tuoreempi B. A. Desbordes (1990) *Introduction à Diogène Laërce*, Utrecht. Sarjan *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt* (Berlin & New York: de Gruyter) niteissä II 36.5 (1992) ja II 36.6 (1992) on ilmestynyt joukko Diogenes Laertioksen teosta eri näkökulmista käsitteleviä artikkeleja. Antiikin biografista traditiota ja siihen liittyviä ongelmia käsittelevät yleisemmin Arnaldo Momigliano (1993) *The Development of Greek Biography*, Cambridge (Mass.) & London: Harvard

Kuinka filosofiksi tullaan?

Filosofiksi tultiin antiikissa yleensä hankkiutumalla filosofin oppiin. Useimmat filosofit ottivat mielellään oppilaita, mutta osa saattoi vaatia opetuksesta suurtakin palkkiota – suuren sofisti Protagoraan taksa kuuluu olleen huikeat sata *minaa* (DL 9, 52).³ Etäopetusta ei antiikin aikoina tunnettu, ja opiskelamaan piti lähteä usein kauas kotoa. Diogenes Laertiuksen kuvaamat filosofit ovat kotoisin kaikkialta kreikankielisestä maailmasta, joka käsitti laajoja alueita Aasiasta, Etelä-Italiasta ja Pohjois-Afrikasta. Edes kielitaidottomuus ei välttämättä ollut este filosofiksi ryhtymiselle; karthagolaisen Kleitomakhoksen kerrottiin oppineen kreikkaa vasta keski-ikässä opettajaltaan Karneadeelta (DL 4, 67).

Tulevien filosofien taustat ovat vaihtelevia. Isän ammatti ja yhteiskunnallinen asema on usein mainittu, ja joukosta löytyy jalokivikaivertaja, kivenhakkaaja, makkaran tekijä, arkkitehti, hovilääkäri, vanuttaja, orjaksi myyty suolakalakauppias sekä maanpakoon ajettu pankkiiri; filosofeja ei suurten filosofien isissä kuitenkaan ole. Kimmoke filosofian opiskeluun näyttää useimmiten syntyneen nuorukaisessa itsessään, ja tiedetään myös, ettei tällainen uravalinta ollut aina kotiväen mieleen. Akatemian skeptikko Arkesilaoksen holhooja olisi halunnut pojasta reettorin, mutta veljensä avulla Arkesilaos onnistui pääsemään filosofi Krantorin oppilaaksi (DL 4, 29).

Vaikka lahjakas nuorukainen usein saattoikin harjoittaa monenlaisia opintoja myös kotiseudullaan, filosofin tie johti yleensä jo nuorena Ateenaan, kreikkalaisen filosofian pääkaupunkiin. Ateenaan tultiin nuorena, useimmiten alle kaksikymmenvuotiaana. Jotkut olivat kuitenkin ehtineet jo kokeilla muutakin elämänuraa ennen kääntymistään filosofian puoleen; skeptikko Pyrrhon oli toiminut taidemaalarina, Timon Fleiuslainen tanssijana ja stoalainen Khrysippos puolestaan pitkänmatkanjuoksijana. Opettajan saattoi Ateenassa löytää monella tavalla. Yksinkertaisinta oli hakeutua jonkin vakiintuneen filosofikoulun luennoille. Kaikki eivät löytäneet sopivaa oppi-isää ensi yrittämällä, ja vanha opettaja sai usein jäädä, kun

tarjolle ilmaantui vakuuttavampi mestari. Zenon Stoalaisen ja Herakleides Pontoslaisen kaltaiset ajattelijat ammensivat filosofiaansa aineksia useammista lähteistä; Epikuros puolestaan korosti mielellään itseopineisuuttaan. Joskus viisautta oli lähettävä hakemaan vielä kauempaa. Platon ja Eudoksos kävivät opintomatalla viisauden perinnäisessä kotimaassa Egyptissä; Anaksarkhos ja Pyrrhon suuntasivat puolestaan Intiaan.

Oikean opettajan löytyminen saattoi olla lähes uskonnollisen herätyksen kaltainen kokemus. Akatemian Polemon oli nuorena kevytmielinen hurjastelija, mutta yksi ainoa filosofian luento muutti hänen luonteensa loppuiksi (DL 4, 16). Kun Theofrastoksen opissa ”turmeltunut” Metrokles kääntyi lopulta kyynikoksi, hän poltti aiemmista filosofianopinnoista muistuttavat paperinsa (DL 6, 95); samoin kävi Platonin runokokeiluille, kun tuleva filosofi tapasi Sokraateen. Lahjakkaan oppilaan kohtaaminen oli usein suuri hetki myös opettajalle. Sokrates oli ennen Platonin tapaamista nähnyt enneunen, jossa uusi oppilas näyttäytyi äkisti lentoon lähtevän joutsenenpoikasen hahmossa (DL 3, 5).

Ennemmin tai myöhemmin nuorella filosofilla oli edessä opettajasta itsenäistyminen. Joskus oppilas ja opettaja erosivat vihamielisissä merkeissä; erään tradition mukaan Aristoteles hylkäsi Platonin ”niin kuin varsat potkivat pois emänsä” (DL 5, 2).⁴ Toisinaan eron hetki koitti vasta opettajan kuollessa. Akatemian ja Peripatoksen kaltaisissa vakiintuneissa laitoksissa lahjakas nuori filosofi saattoi odottaa nousevansa aikanaan koulun johtajaksi. Nimitysasiossa edellisen johtajan tahdolla näyttää olleen suuri painoarvo, ja koulun tulevaisuuteen puututaan monissa peripateetikkojen säilyneissä testamentteissa.⁵ Jos urakehitys ei kuitenkaan ollut toivotunlainen tai koulun opit lakkasivat miellyttämästä, oli toisena vaihtoehtona kokonaan oman koulun perustaminen.

Kuinka filosofiaa tehdään?

Kuten tunnettua, sana ”filosofia” tarkoittaa viisauden rakastamista, eikä alkuperäinen

merkitys koskaan unohtunut kreikkalaisilta.⁶ Minkä tahansa viisauden tavoittelu ei kuitenkaan ollut filosofiaa. Viimeistään hellenistisenä aikana vakiintui malli, jossa filosofian kolme pääaluetta ovat logiikka, etiikka ja fysiikka; näin filosofia tuli tarkoitamaan näiden kolmen osa-alueen alaan kuuluvien kysymysten suullista tai kirjallista käsittelyä.⁷ Suullinen filosofointi tarkoitti opetuksen antamista ja väittelyihin osallistumista. Useimmat filosofit aina Anaksimandroksesta alkaen jättivät myös kirjallista tuotantoa, ja tuotteliaimmat täyttivät kirjoituksillaan jopa satoja kirjakääröjä. Etenkin Khrysispos ja Epikuros olivat kuuluisia ahkeruudestaan; erään todistuksen mukaan Khrysispos kirjoitti joka päivä viisisataa riviä (DL 7, 181). Osa filosofeista ei kuitenkaan kirjoittanut mitään; tähän joukkoon kuuluivat monet skeptikot, jotka kuitenkin antoivat suullista opetusta. Kolmas vaihtoehto oli tehdä filosofiaa elämäntavallaan.

Koska lähes kaikki Diogenes Laertioksen kuvaamat filosofit ovat linkejä filosofisissa ”perimysjärjestyksissä” (*diadokhai*), he luonnollisesti antavat opetusta. Oppilaiden ja opettajien suhteet ovat monimuotoisia. Usein filosofilla on selkeä tähtioppilas, joka jatkaa mestarinsa työtä. Täysin yksityinen opetus näyttää kuitenkin olleen harvinaista, ja usein filosofien luennot olivat avoimia kaikille. Theofrastoksen luennoilla kävi 2000 oppilasta, ja Pythagoraan yöaikaan pidetyille luennoille saapui tradition mukaan kerralla 600 ihmistä, heidän joukossaan monien Italian kaukaisten kansanheimojen edustajia. Luennoilla kuulijat näkyvät tehneen innolla muistiinpanoja; Kleantes, jolla ei ollut varaa ostaa paperia, raappusti muistiinpanonsa ”ruukunsirpaleille ja naudan lapaluihin” (DL 7, 174).

Anekdooteista päätellen myös vapaa-muotoiset julkiset väittelyt olivat filosofien keskeisiä esiintymisareenoita, ja sanavalmiutta, nopeaälyisyyttä ja kaunopuheisuutta arvostettiin suuresti. Dialogi olikin monille filosofeille myös luonteva kirjallinen esitysmuoto. Proosan ohella ainakin Kleantes ja Timon Fleiuslainen seppittivät filosofiaa runomittaan, ja kyynikko Diogeneen

sekä Empedokleen väitettiin kirjoittaneen näytelmiäkin. Runous ja kirjallisuus näyttävät olleen lukuisien antiikin filosofien lempiharrastuksia. Lisäksi monien filosofien teosluetteloista löytyy filosofista kirjeenvaihtoa. Filosofien jättämä kirjallinen tuotanto tuli yleensä julkiseen levitykseen; toinen vaihtoehto oli uskoa kirjoituksena yksinomaan valikoidun ystävä- ja oppilasjoukon haltuun.

Kun kyseessä on selkeän omaleimainen eettinen ajattelija tai tietyn selväpiirteisen eettisen koulukunnan edustaja, elää tällainen filosofi elämäkertatradition välittämissä anekdooteissa filosofiansa mukaisesti. Selvimmin tämä näkyy kyynisen filosofian kohdalla, joka lienee antiikissa eniten populaaria huomiota kerännyt eettinen suuntaus: kyynikoiden radikaalit kannanotot yhteiskuntaan, politiikkaan, ihmisen päämäärään, uskontoon, taiteeseen, tieteeseen, sukupuoleen, ruokaan ja seksuaalisuuteen kiteytyvät anekdooteissa, jotka kertovat kyynikoiden elämästä ja toiminnasta. Antiikissa keskusteltiinkin siitä, onko kyyninen filosofia varsinainen filosofinen suuntaus (*hairesis*) vai yksinomaan elämäntapa

University Press sekä Mary R. Lefkowitz (1981) *The Lives of the Greek Poets*, London: Duckworth. Kreikkalaisen filosofianhistorian kirjoituksen traditiota käsittelee Jaap Mansfeld (1990) *Studies in the History-ography of Greek Philosophy*, Assen: Van Gorcum.

3. Yksi *mina* on sata drakhmaa; drakhma oli puolestaan klassisen kauden ateenalaisen työmiehen tavanomainen päiväpalkka.

4. Aristoteleen elämänvaiheista on säilynyt poikkeuksellisesti useampiakin kattavia antiikinaikaisia lähteitä. Alkutekstit löytyvät kommentoituina teoksesta Ingegar Düring (1957) *Aristotle in the Ancient Biographical Tradition*, Göteborgs Universitets Årsskrift Vol. LXIII, Göteborg.

5. Diogenes Laertioksen teoksessa ovat säilyneet Platonin, Aristoteleen, Theofrastoksen, Stratonin, Lykonin ja Epikuroksen testamentit, joita kaikkia pidetään autenttisina.

6. Hyvä esimerkki sanan varsinaiseen merkitykseen vetoamisesta on kyynikko Diogeneesta kerrottu anekdootti (DL 6, 64), jossa kyynikko toteaa myös viisauden teeskentelyn olevan filosofiaa; onhan sekin viisauden tavoittelua.

7. Kolmijakomalli välähtää jo Aristoteleella (*Topiikka* I, 14, 105b20–1) ja Ksenokrateelle (fr. 1 Heinze), mutta vakiintuu varsinaisesti vasta stoalaisen filosofian myötä. Logiikka sisältää formaalilogiikan ohella tietoteorian sekä teorian kielestä. Epikurolaiset korvasivat logiikan ”kanoniikalla”, joka käsitteli yksinomaan tietoteoriaa.

(*enstasis biou*).⁸ Diogenes Laertios tietää kuitenkin kertoa, että suurin osa kynnikoista filosofi myös kirjoituksissaan. Sitkeä antiikkinen traditio tosin epäili, etteivät Diogenes Koiran teokset olisi hänen itsensä kirjoittamia; epäilysten takana oli kenties juuri mielikuva Diogeneesta anarkistisena sivistyksen vastustajana.

Filosofielämää

Vaikka elämäntapa ei välttämättä ollutkaan filosofia, filosofia oli useimmiten elämäntapa. Epikurolaiset elivät eräänlaisessa suljetussa luostariyhteisössä päivänpolitiikkaa ja väkijoukkoja vältellen. Myös Akademia oli sisäoppilaitos: Diogenes Laertios mainitsee itse rakennetut ”pienet majat”, joissa koulun oppilaat asuivat (DL 4, 19). Monien muiden filosofikoulujen tavoin Akademia sijaitsi kaupungin ulkopuolella, ja sen ytimen muodosti puutarha. Kynnisen filosofian anarkistiset ihanteet tekivät normaalielämän liki mahdottomaksi. Diogenes Koira asui saviruukussa ja hankki elantonsa kerjäämällä, mutta omien sanojensa mukaan hän toivoi kannattajiensa noudattavan mallisempaa linjaa (DL 6, 35).

Filosofi saattoi viettää huomattavasti sovinnaisempaa elämää. Avioliiton solmiminen ja jälkeläisten siittäminen olivat kreikkalaisen miehen traditionaalisia velvollisuuksia, joista kaikki filosofit eivät suinkaan laistaneet. Saamme kuitenkin tietoa vain harvojen filosofien perheoloista. Ainaakin Sokrates, Ksenofon, Stilpon, Menedemos Eretrialainen, Aristoteles ja Akatemian Polemon olivat sovinnaisesti naimisissa, joskin viimeainittu joutui oikeuteen, kun vaimo syytti nuorten poikien seurassa liian hyvin viihtyvää miestänsä laiminlyönnistä. Diogenes Laertios tuntee lisäksi kaksi filosofoivaa avioparia: Pythagoraan vaimo Theano muistettiin myös filosofina, ja elämäntapakynnin Krates ja Hipparkhia muodostivat epäsovinnaisen mutta sopuisan pariskunnan. Filosofipareja löytyy myös Akatemiasta, mutta täällä pariens molemmat osapuolet ovat miehiä. Akatemian opettajat ja oppilaat solmivat tradition mukaan keskinäisiä rakkaussuhteita, jotka eivät ehkä

olisi olleet mahdollisia maailmassa koulu-yhteisön ulkopuolella.

Anekdootit filosofien rakkauselämästä näyttävät olleen suosittuja; oletettavasti näiden juttujen oli tarkoitus osoittaa, että myös filosofit ovat alttiita inhimillisille heikkouksille. Monien filosofien kerrotaan käyttäneen mieluusti prostituoitujen palveluksia; hedonismiin taipuvaisia miellyttivät kuuluisat ja kallishintaiset *betairat*, kun taas kynnikoille kelpasivat kaikkein halpahintaisimmat maksulliset naiset. Naisfilosoifeja saatiin myös pahantahtoisesti leimata prostituoiduiksi.⁹ Filosofien jälkikasvusta kerrotaan vain harvoin. Pythagoraan poika kuuluu kuitenkin jatkaneen isänsä työtä; skeptikkorunoilija Timonin pojasta tuli taas huomattava lääkäri.¹⁰

Eräät filosofit muistettiin myös herkkusuina. Mässäilystä syytettiin etenkin Aristippos Kyreneläisen ja Epikuroksen kaltaisia julkihedonisteja, mutta muutkin saivat osansa. Peripateetikko Lykon kärsi kihtitaudista, herkkutelijoiden perinteisestä vitsauksesta (DL 5, 68). Myös Aristoteleen tuhlailuvia elämäntapoja arvosteltiin; Diogenes Laertios viittaa filosofin suurta närkästystä herättäneeseen pronssiastiastoon.¹¹ Toisaalta askeettisesti suuntautuneet filosofit noudattivat erityistä pidättyväisyyttä juuri ruoan suhteen. Platon oli kuuluisa mieltymyksestään oliiveihin, joita pidettiin köyhän kansan ruokana. Kynninot taas pyrkivät ruokavaliossaan luonnonmukaisuuteen; Krates esittämällä listalla on ”timjamia, sipulia, viikunoita ja leipää” (DL 6, 85). Osa kynnikoista oli kasvisruoan kannalla, ja eläinperäisestä ravinnosta pidättyivät perinteisesti myös Pythagoraan sielunvaellukseen uskovat seuraajat. Asketismiaan saattoi osoittaa myös suosimalla tavanomaisen viinin sijasta vettä; näin tekivät pythagoralaiset, kynninot ja myös epikurolaiset.

Filosofien rahantarve vaihteli elämäntavan mukaan, mutta jokaisen oli yhtä kaikki hankittava elantonsa. Opetuksesta saattoi pyytää suurtakin palkkaa, mutta kaikki eivät tätä tehneet eikä se aina ollut tarpeenkaan. Testamenteista ja kirjeistä näkyy, että filosofeilla saattoi olla perittyä maaomaisuutta ja erilaisia pääomatuloja, joista huo-

lehdittiin tarkoin. Myös Krates kuuluu olleen rikasta sukua, mutta kyynikoksi kään-tyessään hän jakoi pois kaiken omaisuutensa. Kuten jo todettu, Krateen opettaja Diogenes Koira elätti itsensä kerjäämällä. Kaikki eivät tyytyneet kyynikoiden vaatimattomuuteen, ja sivutulojen hankkimiseen oli monta keinoa. Zenon Stoalainen harjoitti eräiden tietojen mukaan sijoitustoimintaa (DL 7, 13). Zenonin oppilas Kleantes puolestaan ansaitsi taskurahoja kastelemalla puutarhoja yöaikaan, ja Zenon vaati näistäkin tuloista osan itselleen (DL 7, 169).

Kirjan kirjoittaminen oli antiikissa harvoin taloudellinen menestys. Demokritoksen teos *Suuri maailmanjärjestys* teki kuitenkin yleisöön niin suuren vaikutuksen, että filosofi sai kiitokseksi valtaisan viidensadan talentin palkkion (DL 9, 39). Suosittu ja perinteikäs tapa kohentaa elintasoja oli pestautua jonkun mahtimiehen hovijattelijaksi; tällöin filosofia kuitenkin odottivat syytökset rahanahneudesta ja orjamaisesta nöyryydestä. Platon, Aristippos, Aiskhines, Speusippos ja Ksenokrates viihtyivät kaikki Syrakusan tyranni Dionysioksen vieraina, ja myöhemmin hellenistiset hallitsijat eri puolilla kreikkalaista maailmaa keräsivät kernaasti ympärilleen sanavalmiita ajattelijaita. Monille filosofeille kiertelevä elämäntapa oli luonnollinen valinta.

Filosofi yhteiskunnassa

Mahtimiesten suosikkina filosofilla saattoi olla huomattavaakin vaikutusvaltaa, ja yllättävän monet Diogenes Laertiuksen kuvaamista filosofeista olivat sekaantuneet politiikkaan. Jo Thaleen kerrotaan osallistuneen tarmolla kotikaupunkinsa Miletoksen valtioelämään (DL 1, 25). Vahva traditio yhdisti pythagoralaisien vainot Italiassa liikkeen poliittisiin ambitiioihin, ja erään tiedon mukaan Zenon Elealainen teloitettiin hänen uhmattuaan paikallista tyrannia (DL 9, 26–7). Myös Empedokles muistettiin demokration kannattajana; Platon puolestaan haaveili aristokraattisen kokeiluvaltion perustamisesta Sisiliaan. Ksenofon, Menedemos Eretrialainen ja Demetrios Faleronlainen olivat pikemminkin poliitikkoja kuin filo-

sofeja, ja pythagoralainen Arkhytas sekä elealaista filosofiaa harjoittanut Melissos saavuttivat suurta menestystä sotapäällikköinä. Myös kunnianhimottomammin politiikkaan suhtautuneet filosofit ryhtyivät tarvittaessa lähettiläänhtehtäviin ja muihin luottamustoimiin. Akatemian Ksenokrateen kerrottiin olleen peräti ainoa, joka ei lähettiläänntoimessa ottanut lahjuksia Aleksanteri Suuren avokätiseltä isältä Filippokselta (DL 4, 9).

Filosofien joukossa oli sekä ulospäin suuntautuneita maailmanmiehiä että syrjäänvetäytyviksi mainittuja hahmoja. Kukaan ei kuitenkaan näytä jättäytyneen suorastaan yhteisöllisen elämän ulkopuolelle, ja kenties ihmisvihaajana tunnettua Herakleitosta lukuun ottamatta kaikki pyrkivät etsimään yleisöä filosofialleen ja vaikuttamaan aidosti kanssaihmistensä arvoihin ja toimintaan. Lukuisat anekdootit sijoittavat filosofit tyypillisiin antiikin sosiaalisen elämän tilanteisiin: toreille, kylpylöihin, teatterinäytöksiin, suuriin urheilukisoihin, sotaretkille sekä ennen muuta pitoihin, joissa keskustelun ei useinkaan ollut tarkoitus olla erityisen syvällistä. Monien filosofien kerrottiin myös osallistuneen niihin erilaisiin hyväntekeväisyyden muotoihin, jotka antiikissa kuuluivat varakkaiden kansalaisten velvollisuuksiin.

8. Tästä keskustelusta ks. DL 6, 103–105. Filosofinen *hairesis* on määritelty kohdassa DL 1, 20: "Sanomme koulukunnaksi (*hairesis*) sellaista, joka seuraa tai näyttää seuraavan jotakin periaatetta suhteessaan ilmenevään (*to fainomenon*)." Tämä huolellisin sanankään-tein muotoilu määritelmä on luotu siinä tarkoituksessa, että myös ei-dogmatistinen skeptinen filosofia voidaan sisällyttää määritelmän alaan.

9. Diogenes Laertiuksen mukaan Epikuroksen lahjakas naisoppilas Leontion oli prostituoitu (esim. DL 10, 4). Samaa kerrottiin Platonin oppilaasta Lastheneias- ta, mutta Diogenes Laertios ei mainitse tätä juorua suoraan; ks. sen sijaan Athenaios, *Viisaat päivällisillä* 7, 279e–f. Naisfilosofit olivat kautta antiikin harvinaisia, ja Diogenes Laertios tuntee vain muutamia tapauksia; näistä ainoastaan kyynikko Hipparkhia käsitellään erillisessä lyhyessä elämäkerrassa (DL 6, 96–99).

10. DL 9, 109–110. Skeptisellä liikkeellä oli huomattava vaikutusta ns. empiristisen lääkärikoulun syntymiseen; ks. tarkemmin R. J. Hankinson (1995) *The Sceptics*, London: Routledge, 225–236.

11. DL 5, 16; tarkemmin Aristoteleen astiastosta kertoo Eusebios (*Praeparatio evangelica* 15, 2, 52).

Filosofin yhteisössä nauttima arvostus vaihteli. Huomattavan epäsovinnainen käytös herätti yleisössä pilkkaa; tästä saivat kärsiä muiden muassa Sokrates ja kyynikot, jotka joutuivat usein myös komediarunoilijoiden hampaisiin. Toisaalta monet anekdootit kertovat, että kansa myös rakasti lempeitä ja vaatimattomia kyynikkofilosofeja. Anaksagoraalle ja Sokrateelle langetetut kuolemantuomiot osoittavat, että filosofia saatettiin kokea vakavana uhkana yhteisön arvoille. Molemmat tapaukset sijoittuvat huomiota herättävästi klassisen kauden Ateenaan, josta karkotettiin ateismiepäilyjen vuoksi myös abderalainen sofisti Protagoras (DL 9, 52). Diogenes Laertios kertoo lisäksi Theofrastoksen aikana tapahtuneesta filosofien joukkopaosta Ateenasta; syynä oli lakiehdotus, joka olisi kuolemanrangaistuksen uhalla edellyttänyt kansankokouksen hyväksyntää filosofikoulujen johtajanimityksille (DL 5, 38).¹²

Suurin osa filosofeista oli kuitenkin kaupunkivaltionsa arvostettuja kansalaisia. Filosofien osaksi tulleista kunnianosoituksista on lukuisia mainintoja; tällainen saattoi olla esimerkiksi kunniapiirtokirjoitus,¹³ kuvapatsas, kultaseppele, pappisvirka, verovapaus tai julkisin varoin toimitettu hautaus. Toisinaan mikään maallinen kunnia ei tyydyttänyt filosofia, ja joukko anekdootteja kuvaa filosofien yrityksiä tavoitella itselleen paikkaa jumalien joukossa. Empedokles ja Herakleides Pontoslainen yrittivät kumpikin järjestää ruumiinsa katoamisen, jotta ihmiset uskoisivat heidän siirtyneen jumalten pariin. Molempiin suhtauduttiin traditiossa lähinnä ivallisesti, mutta puolimyyttiseksi hahmoksi muuttuneen Pythagoraan väitteet hänen jumalallisesta syntyperästään otettiin toisinaan vakavammin. Vaatimattomampiakin jumalallisia attributteja filosofeihin liitettiin; Akatemian Polemon ja Krates olivat erään oppilaansa sanojen mukaan ”kuin jumalia tai kultaisen sukupolven viimeisiä rippeitä” (DL 4, 22). Timon vertasi runoissaan opettajansa Pyrrhonin saavuttamaa mielenrauhaa jumalien huolettomaan olotilaan; sama ajatus toistuu eri muodoissa kyynisessä, stoalaisessa, epikurolaisessa ja platonisessa etiikassa.¹⁴

Filosofin persoonallisuus

Vaikka anekdootit tuntuivat olevan ilmeisen käyttökelpoinen lähde filosofien persoonallisuuden tavoittamiseen, ne ovat usein vain välähdyksiä filosofisesta etiikasta arkielämän tilanteisiin sovellettuna. Kun filosofi on anekdootin sankari, sankaruus tarkoittaa oman filosofian ihanteiden toteuttamista; mikäli filosofi taas on anekdootin antisankari, hän on sitä nimenomaan siksi, että epäonnistuu itse asettamiensa odotusten täyttämässä. Epäonnistumisen syynä näyttää tällöin olevan pikemminkin lajityypillinen inhimillinen heikkous, jota filosofi ei ole onnistunut ylittämään, ei niinkään jokin yksilöllinen erityispiirre. Eloisat kuvaukset filosofien luonteesta ovatkin yllättävän harvinaisia. Saamme kuitenkin tietää, että Platon oli vakava ja aina ehdottoman hillitty, kun taas hänen oppilaansa Speusippos oli rahanahne, äkkipikainen ja nautintojen vietävissä. Speusipposta seurannut Ksenokrates oli puolestaan yrmeä ja hidasluontoinen, mutta ehdottoman luotettava mies. Myös Zenon Stoalaisen oppilas Kleantes muistettiin suorastaan hidasälyisenä ja epäfilosofisena henkilönä; Zenon vertasikin häntä kirjoitustauluun, jonka kovaan vahaan on vaikea kirjoittaa mutta jossa kirjoitus säilyy hyvin (DL 7, 37).

Diogenes Laertios luonnehtii filosofeja usein lempeiksi, hyväntahtoisiksi ja seuralisiksi ihmisiksi. Lukuisat anekdootit kuvaavat filosofien ystävyysuhteissaan osoittamaa uskollisuutta. Toisaalta filosofit myös nahistelevat keskenään, ja riidan aiheena näyttää olevan useimmiten jokin opillinen erimielisyys. Platonin kerrotaan olleen vihamielisissä väleissä jotakuinkin kaikkien oman aikansa ajattelijoiden kanssa. Myös Herakleitosta ja Empedoklesta moititaan ylimielisyydestä; Bion Borystheneslainen muistettiin puolestaan itsekeskeisenä ja moraalittomana huijarina, mutta hänen henkilökuvasa näyttääkin olevan suurelta osin fiktiivinen.¹⁵ Filosofin tavallisin ammatillinen määre on pikemminkin ahkeruus kuin lahjakkuus. Filosofia vaatii kovaa työntekoa, mutta erakoitumista tai yli-inhimillisiä ponnisteluja se ei edellytä. Vain Karneadeen kerrotaan olleen siinä määrin omistautunut

tietoteoreettisille pohdinnoille, ettei muistanut leikata kynsiänsä tai hiuksiaan (DL 4, 62). Myös Demokritoksen omistautuminen filosofialle häiritsi toisinaan hänen tarkkaavaisuuttaan; lisäksi Demokritos tuhlasi koko perintönsä opintomatkoihin pitkin ja poikin tuonaikaista sivistynyttä maailmaa. Monet Demokritoksen tutkimuksen kohteista olivat kuitenkin sellaisia, etteivät ne kuuluneet filosofian alaan edes sanan antiikin-aikaisessa merkityksessä.

Nykyään suosittu stereotypia filosofista eksentrisenä poikkeusyksilönä ei ole Diogenes Laertiuksen elämäkerroissa kovinkaan vahvasti edustettuna. Omintakeinen ihmisvihaaja Herakleitos oli toki puolimyyttinen hahmo, jonka mielenterveyttä epäiltiin antiikissa vahvasti,¹⁶ ja samoin kyynikot oli helppo kuitata mielipuolina. Demokritos puolestaan vieraili yksinään haudoilla (DL 9, 38), ja aistihavainnon pettävyyydestä vakuuttunut skeptikko Pyrrhon kieltäytyi varomasta sen enempää koiria, kuoppia kuin tiellä liikkuvia vaunujakaan (DL 9, 62). Populaarista otteestaan huolimatta Diogenes Laertios on kuitenkin kaikkein yksinkertaisimpien mielikuvien yläpuolella. Asenne filosofeihin on ymmärtävä. Jos filosofi käyttäytyy oudosti, sille on hyvä syy, joka useimmiten on parempi kuin tavallisen kansan syy sovinnaiseen käytökseen. Anekdootteja, joissa filosofin poikkeuksellinen käytös jäisi täysin selittämättömäksi, ei käytännössä ole lainkaan. Anekdoottitraditiiossa filosofia onkin ennen muuta eettistä sankaruutta, jonka keskeisimpiä muotoja ovat ehdoton johdonmukaisuus, itsehillintä ja kurinalaisuus. Näin tärkeimmäksi filosofin tavallisista ihmisistä erottavaksi tekijäksi nousee tietty moraalinen paremmuus.¹⁷

Ulkoiset ominaisuudet

Vaikka antiikin kuvanveistäjät käyttivät filosofeja mieluusti malleinaan, kirjalliset kuvaukset filosofien ulkonäöstä ovat yleensä niukanpuoleisia.¹⁸ Diogenes Laertios kuvaa yksityiskohtaisemmin ainoastaan kahta filosofia. Aristoteles oli hänen mukaansa ”hinteläsäärinen ja pienisilmäinen”; lisäksi Aristoteleella oli puhevika sekä huomiota herättävät vaatteet, sormukset ja kampa

(DL 5, 1). Zenon Stoalainen oli puolestaan kenokaulainen, pitkä ja laiha, tummahipiäinen, paksupohkeinen ja heiveröinen (DL 7, 1). Muutoin filosofeja luonnehtivat lähinnä sellaiset ympäröivät ja eettisesti värityt

12. Tarina tuo mieleen myöhemmät filosofien vainot Roomassa, mutta sitä pidetään historiallisena; muiden antiikin lähteiden mukaan lain tarkoituksena oli Demetrios Faleronlaisen valtakauden päätyttyä hajottaa makedonialaissympatioistaan tunnettu Peripatos. Ks. Michael G. Sollenberger (1992) 'The Lives of the Peripatetics: An Analysis of the Contents and Structure of Diogenes Laertius' 'Vitea philosophorum' Book 5', *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt* II 36.6, 3820–22.

13. DL 7, 10–12 esittää Zenon Stoalaisen kunniapiirtokirjoituksen tekstin. Tämän piirtokirjoituksen autenttisuus on osin kyseenalainen, mutta huomiota herättävästi Zenonia kiitetään siinä nimenomaan nuorison kasvattamisesta ja paremmaksi tekemisestä; yksi keskeinen syyte Sokratesta vastaan oli juuri nuorison turmeleminen.

14. Keskiplatonismissa eettinen *telos* oli jumalan kaltaiseksi tuleminen; ajatus periytyy ainakin osaksi Platonilta itseltään (vrt. *Theaitetos* 176b), mutta on varmasti saanut vaikutteita myös stoalaisilta, joiden ”viisaalle” kuului monenlaisia jumalallisia määreitä. Tällainen on esimerkiksi stoalaisten ihannoima *apatheia*, tunteettomuus; myös jumala on *apatheis*, koska jumalaan ei voida vaikuttaa ulkopuolelta. Kyynisessä etiikassa jumalankaltaisuus seuraa Sokrateen hengessä tarpeiden vähydestä, skeptisessä ja epikurolaisessa etiikassa puolestaan mielenrauhasta (*ataraksia*).

15. Kyynisesti suuntautunut eklektikko Bion Borystheneslainen kirjoitti ilmeisesti lähinnä ensimmäisessä persoonassa värikkäitä ja liioittelevia satiireja, joita siten luettiin omaelämäkerrallisia lähteinä; samoin näyttää käyneen kyynikko Menippokselle.

16. Vrt. DL 9, 6, jossa kerrotaan Theofrastoksen selittäneen Herakleitoksen teoksen keskeneräisyyttä filosofin ”melankolialla”. Peripateettisen koulun piirissä tällaista tulkintaa harrastettiin ilmeisesti laajemminkin; ks. Helmut Flashar (1966) *Melancholie und Melancholiker in den medizinischen Theorien der Antike*, Berlin: de Gruyter, 60–72.

17. Vrt. DL 2, 69: ”Aristippokselta kysyttiin, mitä sellaista filosofeilla oli, mitä muilla ei ollut. Jos kaikki lait lakkautettaisiin, me eläisimme yhä samalla tavalla”, hän vastasi. ”Samaa tarinaa kerrotaan myös Aristoteleesta (DL 5, 20). Aristippoksen hedonismi herätti antiikissa pahennusta, mutta monissa Diogenes Laertiuksen kertomissa anekdooteissa Aristippoksen itsenkuri ylittää suorastaan kyyniselle tasolle; Aristippos osaa tilaisuuden tullen nauttia elämästä, mutta ei koskaan jää riippuvaiseksi nautinnoistaan.

18. Joukko filosofien muotokuvia antiikista on säilynyt; näistä ks. Lucia A. Scatizza Hörich (1986) *Il volto dei filosofi antichi*, Napoli: Bibliopolis sekä Gisela M. Richter (1965) *The Portraits of the Greeks*, London: Phaidon. Erityisesti kyynikoiden esittämistä kuvataiteessa käsittelee Diskin Clay (1996) 'Picturing Diogenes', teoksessa R. Bracht Branham & Marie-Odile Goulet-Cazé (toim.) *The Cynics*, Berkeley & Los Angeles & London: University of California Press, 366–387.

neet määreet kuin ”komea” tai ”arvokas”. Suosittuja ovat sen sijaan kuvaukset filosofien ruumiinkulttuurista; filosofin suhde ruumiiseensa ja ulkonäköönsä kertoo aina myös hänen laadustaan ajattelijana.

Urheilua arvostettiin kreikkalaisessa maailmassa laajalti, ja kaupungin urheilupaikka (*gymnasion*) oli monelle filosofille tuttu. Urheilukentän laidalla saattoi osallistua filosofiseen väittelyyn ja kalastella paikallisen nuorison joukosta lupaavia oppilaita, mutta eräät filosofit harjoittivat siellä myös ruumistaan. Platon oli nuorena lahjakas painija (DL 3, 4); kyynikko Krateen kuntoilu herätti puolestaan katsojissa pilkkaa, mutta filosofi uskoi liikunnan takaavan hänelle vaivattoman vanhuuden (DL 6, 91–2). Suuri urheilija näyttää olleen peripateetikko Lykon, jonka lihaksikas, ruskettunut vartalo ja kukkakaalikorvat saivat osakseen ihailua; Lykon oli kuitenkin erikoistunut erääseen pallopeleihin (DL 5, 67). Menedemos Eretrialainen oli samoin muhkeaksi harjoitettu ja päivettynyt (DL 2, 132). Kyynikkojen suosimat aurinkokylvyt olivat syynä myös Zenon Stoaalaisen tummaan hiipään; auringossa istuminen tulkittiin antiikissa nähtävästi pikemminkin askeesiharjoitukseksi kuin mukavuudenhalun osoitukseksi. Muutoin Zenon samoin kuin hänen työnjakajansa Khrysispos kuuluvat olleen vartaloltaan heiveröisiä.

Filosofit kertoivat arvoistaan myös pukeutumisellaan. Kreikkalaisen miehen normaaliasuun kuului viitta (*himation*) ja sen alla pidettävä paita (*khitôn*); jalassa oli kaupunkioiloissa yleensä sandaalit. Tätä varustusta ryhtyi pelkistämään jo Sokrates, joka viihtyi tunnetusti paljain jaloin. Sokratesta ihailleet kyynikot jättivät paidan kokonaan pois, ja heidän viittansa oli *tribôn*, karhea ja kulunut ”käyttövaate”. Reiät vaatteissa olivat kyynikoille peräti ylpeyden aihe, ja Krates kuuluu paikanneen viittaansa lampaanjalalla lopputuloksen ulkonäöstä piittaamatta (DL 6, 91). Sokrates kuitenkin moitti oppilastaan Antishenesta huomionkipeydestä, kun tämä tarkoituksella käänsi viittansa reiät näkyville (DL 2, 36). Osa stoaalaisista seuraili puolestaan kyynikoiden asketismia, ja Kleantes sai aplodit atena-

laiselta juhlayleisöltä, kun tuulenpuuska paljasti, ettei hän käyttänyt viittansa alla lainkaan paitaa (DL 7, 169). Myös pythagoralaiset suosivat yksinkertaista vaatetusta, mutta ainakin komediarunoilijoissa heidän ”riepunsa ja likaisuutensa” herättivät yksinomaan inhoa (DL 9, 38).

Toiset filosofit pyrkivät erottautumaan tavallista hienostuneemmalla asulla. Edellä on jo mainittu Aristoteleen ”huomiota herättävä” vaatetus ja kampaus. Peripateettisen koulun kaunopuhuja Lykon ja Herakleides Pontoslainen olivat kumpikin tunnettuja hienoista ja pehmeistä kankaista valmistetuista vaatteistaan. Pythagoras puolestaan haki pyhän miehen statusta puhtaan valkoisesta puvusta. Teatraalisuuden ehdoton huippu oli Empedokles; hänen asunsa kuului purppuraviitta, kultainen vyö, laakeriseppelä tuuheiden kiharoiden peittämässä päässä sekä pronssiset sandaalit (DL 8, 73). Toinen näistä sandaaleista kavalsi lopulta hänen itsemurhansa, kun pronssi ei sulanut Etnan syvyyksissä ja tulivuori sylkäisi jalkineen ulos.

Filosofin kuolema

Filosofien kuolemaa koskevat tarinat kiinnostavat Diogenes Laertiosta aivan erityisesti, ja useimmat elämäkertojen lomaan sirotelluista kirjailijan elegiamittaisista epigrammeista kertovat juuri filosofien viimeisistä sanoista ja teoista. Nämä epigrammit eivät ole millään muotoa suurta runoutta, mutta niiden kömpelyydessä on oma viehätyksensä. Suurin osa filosofeista kuuluu eläneen huomattavan vanhoiksi, monet yli 90-vuotiaiksi. Demokritos saavutti peräti 109 vuoden iän (DL 9, 43). Ainoastaan Akatemian Krantor kuoli ennen aikojaan eikä siten koskaan noussut koulun johtajaksi (DL 4, 25). Vanhuus ja sen mukanaan tuomat vaivat näyttävätkin olevan filosofin tavanomaisin kuolinsyy.

Yllättävän tavallisia ovat kuitenkin myös tapaukset, joissa filosofi surmaa itse itsensä. Jo Anaksagoraan kerrottiin päättäneen päivänsä omasta tahdostaan, koska oikeudenkäynnin nöyryytykset olivat hänelle liikaa (DL 2, 13). Megaralaisen koulun Diodoros Kronos puolestaan päätyy samaan

ratkaisuun, kun ei selviydy eräästä loogisesta ongelmasta kuningas Ptolemaioksen edessä (DL 2, 112). Kenties myös Demetrios Faleronlaisen kuolemaan johtava käärmeenpurema on ymmärrettävä itse aiheutetuksi; filosofi-poliitikko kuolee Egyptissä, missä Kleopatra myöhemmin surmasi itsensä juuri käärmeenmyrkyllä (DL 5, 78).

Erityisen suosittu ratkaisu itsemurha oli kyynis-stoalaisen tradition piirissä. Diogenes Koira, kyynikko Metrokles ja Zenon Stoalainen kuolevat hyvin eleettömästi, ”itsensä tukehduuttamalla”; emme tiedä, miten tämä toimenpide käytännössä toteutettiin. Kyynikko Menippos hirttää itsensä jouduttuaan konkurssiin; Kleanthes ja kerettiläis-stoalainen Dionysios Luopio puolestaan lopettavat elämänsä paastoamalla itsensä kuoliaaksi. Stoalaisessa etiikassa itsemurha hyväksyttiin, mikäli sille oli järjenumukaiset perusteet; tämä ei sen sijaan miellyttänyt epikurolaisia, ja Epikuros itse odotteli tyynesti elämänsä päättymistä, vaikka kärsikin erittäin tuskallisesta sairaudesta (DL 10, 22).¹⁹ Diogenes Laertioksen oma asenne itsemurhaan ei näy teoksesta suoraan; joka tapauksessa hän katsoo asiakseen moittia Akatemian Karneadesta, joka raihnaisuudestaan huolimatta ei rohkene pyytää palvelijoiltaan myrkkypikaria (DL 4, 65–66). Peräti neljästä filosofista kerrotaan tarinaa, jossa kuolemaa jouduttaa reipas viinin nauttiminen; tätäkin voidaan kaiketi pitää eräänlaisena kuolinavun muotona.²⁰

Kuten olemme jo nähneet, filosofit joutuivat toisinaan suoranaisten vainon kohteeksi, ja joukko filosofeja saikin kokea väkivaltaisen kuoleman. Pythagoras, Zenon Elealainen ja skeptikko Anaksarkhos surmattiin poliittisista syistä, ja myös Sokrateen kuolemantuomioon johtaneita syitä on pidettävä ennen kaikkea poliittisina. Hyvin toisenlaisia ovat sen sijaan tarinat, joissa filosofin pitkän elämän päättää kaikin puolin ihanteellinen ja tuskaton kuolema; tällaisia tarinoita kerrottiin etenkin Kreikan seitsemästä viisaasta, mutta myös Platonin tiedettiin menehtyneen kesken hääaterian (DL 3, 2). Kuolemasta kertovien anekdoottien joukosta löytyy myös erikoisuuksia: kaisla pistää uintiretkellä olevaa loogikko Aleksis-

nosta kuolettavasti (DL 2, 109), Akatemian Ksenokrates kompastuu yöllä pronssiseen astiaan (DL 4, 14), ja kaljupäinen Ariston Khioslainen menehtyy puolestaan kohtalokkaaseen auringonpistokseen (DL 7, 164).

Meidän näkökulmastamme monet varhaiset kreikkalaiset ajattelijat ovat pikemmin kuin luonnontieteilijöitä kuin filosofeja, ja vaikka filosofian ja muiden tieteiden välisiä rajoja yritettiin myöhemmin antiikissa määritellä, tietty päällekkäisyys etenkin filosofisen fysiikan ja ei-filosofisten luonnontieteiden välillä säilyi aina.²¹ Filosofien joukossa oli henkilöitä, jotka olivat syvällisesti perehtyneet matematiikkaan, tähtitieteeseen tai lääketieteeseen; pätevytyminen jollakin tällaisella alalla ei kuitenkaan tehnyt kenestäkään filosofia. Diogenes Laertioksen filosofielämäkerroissa filosofian ja ei-filosofian erottaminen ei muodostu ongelmaksi. Elämäkertansa pitkiksi kehityslinjoiksi jäsentävälle kirjoittajalle filosofia on yksinkertaisesti filosofiseen traditioon osallistumista. Nuori filosofi haluaa tietää, ymmärtää ja tulla vakuutetuksi; vanha filosofi haluaa vastata tähän tarpeeseen. Samat kysymykset ja keskustelut säilyvät traditiossa vuosisadasta toiseen. Filosofiasa tapahtuu myös jonkinlaista kehitystä. Diogenes Laertioksen seuraamassa mallissa etiikka on filosofian kolmesta osa-alueesta nuorin, ja se näyttää edustavan myös tiettyä filosofian täydellistymistä. Kovin optimistisena Diogenes Laertioksen kuvaa filosofian kehityksestä voi tuskin kuitenkaan pitää; syystä tai toisesta Diogenes Laertios ei osoita minikäänlaista mielenkiintoa oman aikansa filosofista toimintaa kohtaan, vaan päättää ”perimysjärjestyksensä” jo hellenistiselle ajalle.

19. Epikuroksen kuolemaan liittyy kuuluisa pieni kirje, jonka tekstin Diogenes Laertios on säilyttänyt; vrt. myös Cicero, *De finibus* 2, 30, 96.

20. Nämä filosofit ovat Stilpon, Arkesilaos, Lakydes ja Khrysippos. Huomiota herättävästi kaksi keskimäistä edustavat skeptistä Akatemiaa ja myös Khrysipoksen elämän loppuvaiheen Akatemian-kausi liitettiin nimenomaan näihin kahteen filosofiin (DL 7, 183).

21. Eräitä tätä rajanvetoa valaisevia kommentteja löytyy kohdasta DL 7, 132–133.

PEKKA AHTIAINEN –
JUKKA TERVONEN

Historiaa *Historia nyt*lle

Tutkijat Pekka Ahtiainen ja Jukka Tervonen selostavat *Historia nyt* -teoksen taustaa, syntä ja tavoitteita.

■ Luimme kiinnostuneina ja mielihyvää tuntien *Historiallisesta Aikakauskirjasta* 2 ja 3/2002 kirjoitukset, jotka liittyivät historian valtakunnallisen tutkijakoulun Tampereella keväällä pitämään konferenssiin aiheesta ”Edistyykö tutkimus”. Konferenssin päätteeksi käyty yleiskeskustelu ”Historia nyt – taas” viittasi otsikoltaan ja teemoiltaan vuonna 1990 ilmestyneeseen, tuolloin nuorehkojen tutkijoiden laatimaan kokoomateokseen *Historia nyt. Näkemyksiä suomalaisesta historiantutkimuksesta*.

Kuuluimme ”Nytiin” toimituskuntaan. Näimme ja koimme sen vaiheet ensi pohdinnoista siihen hetkeen, jolloin saimme sen painotuoreena käsiimme. Haluammekin hiukan valaista teoksen taustaa ja syntyä sekä niitä tunteja ja tavoitteita, jotka kirjan toimittajia ja kirjoittajia elähdyttivät – jos tämä vanhakantainen ilmaus sallitaan.

Teoksen välittömänä pontimena oli vuonna 1890 perustetun Historiallisen Yhdistyksen lähenevä 100-vuotisjuhla, jonka viettämistä johtokunta oli pitkään pähkäillyt. Pohdintojen tuloksena päädyttiin jokseenkin mielikuvituksettomaan ratkaisuun, uudella

laajahkolla johdannolla varustetun uusintapainoksen ottamiseen vuonna 1965 ilmestyneestä, professori Päiviö Tommilan toimittamasta teoksesta *Suomalaisia historiantutkijoita*. Ajatus tuntui hyvältä, olihan Historiallinen Yhdistys aikanaan ollut artikkelikokoelman kättilönä.

Kustantajaksi teokselle Yhdistys valitsi WSOY:n, mutta WSOY ei valinnut teosta kustannettavien julkaisujensa joukkoon. Hämmennyksestä toivuttuaan ja sisuuntu-neena johtokunta päätti tehdä ihka oman kirjan, jossa nouseva tutkijapolvi voisi esittää mielipiteensä historiantutkimuksen nykytilasta ja linjaviitat tieteenalansa vastaisista kehitystarpeista. Ehkäpä johtokunnan jäsenten mielten pohjalla kummitteli myös Jaakko Suolahden, antiikin historian professorin, hieman ennen kuolemaansa eräässä Historiallisen Yhdistyksen tilaisuudessa lausumat sanat: jos henkitoraisiin joutuneella Yhdistyksellä ei ollut mielenkiintoa herättävää, historiankirjoitusta uudistavaa ja väkeä puoleensa vetävää sanottavaa, yhdistys jouti kuopattavaksi.

Yhdistys ei lopulta menehtynyt vaan lähti 1980-luvun lopulla nousuun. Nousu manifestoitui teoshankkeeseen, jolle annettiin työnimeksi *Historia nyt*. Työn kuluessa otakkeeseen kiinnytettiin niin, että siitä ei hennottu sittemmin luopua. Nyt myös WSOY saatiin lämpenemään projektille, joka ravistelisi silloisten opettajiemme, ”akateemisen establishmentin”, käsityksiä siitä mikä historiassa oli tähdellistä ja tutkimisen arvoista.

Arvostusta vaille *Historia nyt* ei aivan jäänyt, sillä Tieteellisten seurain valtuuskunta valitsi sen yhdeksi vuoden tiedekirjoista. Perusteluissa mainittiin teoksen ”osoittavan

mainiosti, miten tieteen tuloksista ja lähestymistavoista voidaan kirjoittaa hyvin ja ymmärrettävästi”. Teos löysi tiensä nopeasti yliopistojen kurssivaatimuksiin, ja se poiki lukuisia esiintymisiä ja alustuksia eri foorumeilla. Historia nyt ei siis vaipunut unohduksen kaiken peittävään harmauteen.

Jokin jäi silti kaiheartamaan mieltä. Todellista keskustelua ei tuolloin syntynyt, ja ani harvassa julkaisussa kirja arvosteltiin ja arvioitiin. ”Nyt” on nyt herätetty henkiin Tampereen konferenssissa ja *Historiallisen Aikakauskirjan* palstoilla – kiitos kahdentoista vuoden odottelun jälkeen.

Mikä sitten oli teoksen ja tekijöiden sanoma? Toimitus- ja kirjoittajakunta eivät luonnollisesti muodostaneet jakamatonta kollektiivista tahtoa. Eräitä yhteisiä juonteita olimme silti havaitsevinamme kuten historian tutkimusalueiden moniarvoisuuden tunnustamisen. Aatteiden, kulttuurivirtausten, poliittisten instituutioiden sekä perinteisten talous- ja sosiaalihistoriallisten aihepiirien rinnalla täysivaltaisina esiintyivät nyt

esimerkiksi vähälle huomiolle jäänyt teknologian historia, samoin naishistoria ja aliarvostettu paikallishistoria. Ennen vähäisinä pidetyt ilmiöt ja ihmisryhmät olivatkin ehkä johtolankoja aiemmin tuntemattomiin ”totuuksiin”, joiden kautta myös kokonaiskuva menneisyydestä saattoi hahmottua uudesta näkökulmasta.

Kaikkein tärkeimmäksi asiaksi nousi kuitenkin kenties se henki, jolla eri oppiaineiden, laitosten ja yliopistojen rajat ylitettiin. Kyse ei ollut akateemisten aivoihmisten mielipiteiden vaihdosta vaan inhimillisestä, työn lopputulokselle tärkeästä vuorovaikutuksesta. Vuorovaikutus ilmeni monin tavoin ja monissa yhteyksissä, esimerkiksi silloin kun toimituskunta *Nyt-seminaarissaan* suoritti Urajärven kartanon maisemissa antiikin jumalille ja eurooppalaisuuden alkulähteille omistetun viiniuhrin – alla roomalaisen kaaren, jonka suomalainen käsityöläinen oli aikoinaan taivuttanut puusta kulttuuritietoisien kartanonherran käskystä. 🌿

TIMO SOIKKANEN

Kun poliittinen historia politisoituu – tapaus Lasse Lehtinen

Suomen lähihistoriaa koskeva keskustelu on ollut erittäin vilkasta 1990-luvun alusta lähtien. Viime vuosina kiinnostus on kuitenkin ollut laantumaan päin. Debatti leimahti jälleen ilmiliekkiin tänä syksynä, kun toimittaja- ja poliittikostaustainen Lasse Lehtinen tunkeutui tutkijoiden pyhimille alueille. Vastaväittäjänä ja palomiehenä toiminut professori Timo Soikkanen arvioi käytyä debattia, väitöskirjaa ja väittelyinstituution toimivuutta.

■ Tuskinpa mikään väitöskirja on herättänyt yhtä paljon keskustelua ja vastustusta kuin Lasse Lehtisen teos Sdp:n ja Kekkonen suhteista. Keskustelupuheenvuoroja on kertynyt pitkälle kolmatta sataa. Mukana on monia professoreita ja poliitikkoja pääministeriä myöten. Viimeisenä vaiheena on eduskuntakysely. Aikamoinen saavutus yhdelle väitöskirjalle.¹

Keskustelun aloitti Lasse Lehtinen itse väitöskirjassaan käsittelemällä varsin suorasukaisesti erityisesti Juhani Suomea. Ulkoministeriön nettisivulla Suomi totesi Lehtisen väitöskirjan pelkäksi nollaksi ja katsoi sen nousevan korkeintaan proseminaaritasolle. Lehtinen sai arvovaltaista tukea pääministeri Lipposelta, joka katsoi puoles-

taan Suomen tehneen ”lähtökohdiltaan syvän kaunaisesti sosialidemokraattisiin henkilöihin suuntautuvaa Kekkos-tutkimusta”. Suomen antama kuva oli pääministerin mukaan ”todella väärä”. Suomi vaati pääministeriltä anteeksipyyntöä.

Max Jakobson totesi Lehtisen väitöskirjan olevan politiikasta kiinnostuneille ”lukuelämys”. Seppo Hentilä ja Jukka Tarkka käsittelivät laajasti ja kriittisesti Lehtisen väitteitä. Hentilän mukaan Lehtisen tulkinta Kekkosesta oli ”yksioikoinen” eikä Lehtinen ollut tarkistanut kaikkien tarinoidensa todenperäisyyttä. Hentilä työnsi – kuten oikein onkin – työn lopullisen arvioinnin akateemisena opinnäytteenä vastaväittäjälle. Tarkan tuomio liikkui arvoasteikon alimmalla tasolla.

Jyrkintä linjaa edusti historian dosentti Lasse Kangas, jonka mukaan Lehtisen tutkimustulokset eivät olleet perinteistä historian tutkimusta eivätkä kestäneet lähdekriittistä tarkastelua. Kangas totesi Lehtisen väitöskirjan historialliseksi: se muutti Suomen historian väitöskirjojen kriteerejä. Professori J. P. Roos tiesi puolestaan väitöskirjojen hyväksymiskriteerien romahtaneen jo aikaisemmin yliopistojen tulosvastuujärjestelmän vuoksi. Lehtisen tapaus oli vain ”erityisen törkeä” esimerkki. Roos vertasi sitä Utele-ajatukseen (Universaali teoria elämän energioista maassa), joka oli herättänyt hälyä Oulun yliopistossa – kummassakin kun oli Roosin mukaan kyse ”spekulatiivisista väitteistä”. ”Kukaan itseään kunnioittava professori” ei olisi aikaisemmin hyväksynyt edes Lehtisen väitöskirjan ”idea”.

Sosiologian professori saattoi siis todistaa, että Suomen pitkäaikaisimman presi-

dentin suhde maan tärkeimpään puolueeseen oli "idea", jota kukaan itseään kunioittava professori ei olisi hyväksynyt. Toisessa yhteydessä Roos tunnusti että oli tuskin lukenut teosta; hän luotti Suomen ja Kankaan arvioihin.

Vastaväittäjänä saatoin vain hämmästelä keskustelun etäänymistä yhä kauemmas aiheesta. Siinä missä Suomen, Hentilän ja Tarkan jyrkätkin puheenvuorot perustuivat vielä pitkälle konkreettisiin argumentteihin, myöhemmät puheenvuorot perustuivat yhä selkeämmin ei-tieteellisiin argumentteihin. Lehtiselle laskettiin synniksi mm. se, että hänellä oli nimissään firma. Puheenvuorot eivät myöskään tuoneet varteenotettavaa uutta siihen, mitä esitarkastajat ja vastaväittäjä olivat jo esittäneet. Ainoastaan varmuusaste tuntui lisääntyneen. Eduskunnassa saammekin varmaan kuulla lopullisen totuuden!

Toinen piirre oli keskustelun politisoituminen ja puoluepolitisoituminen. Yleisenä havaintona voi todeta, että ne puheenvuorojen käyttäjät, joilla on vanhoja kytkentöjä maalaisliitto/keskustaan tai vasemmistososialidemokraateista vasempaan aina taistolaisuuteen asti, ovat tuominneet väitöskirjan. Ne taas, joilla on vanhoja kontakteja oikeistososiaalidemokraatteihin ja kokoomukseen ovat olleet ymmärtäväisempiä. Eräänlaisena saranana näyttää toimivan vuosikymmeniä vanha Sdp:n hajaannuksen ja koviiva ja käännös. Toki poikkeuksiakin oli.

Keskustelun lähtökohdista ja syistä

Mitkä tekijät sitten aiheuttivat jyrkät mielipiteet ja mistä Lehtisen väitöskirjassa on viime kädessä kyse?

"Kukin aika kirjoittaa oman historiansa!" on vanha totuus, joka pätee myös Lehtisen tapauksessa. Kyse on historiantutkimukselle tyypillisestä tavasta nähdä ja kirjoittaa menneisyyttä omasta ajastaan käsin.

Siinä missä asevelisocialismi ja tannerilaisuus vielä 80-luvulla nähtiin jääräpäisyytenä ja Sorsan linja järkevänä yhteistyölinjana, voidaan 2000-luvun alun näkökulmasta tulkita asevelisocialismi ja tannerilaisuus itsenäisyyden ja suvereenisuuden puolustamisena ja Sorsan politiikka taipumise-

na suomettumiseen. Lähihistorian tutkimuksessa on tietystä mielessä aina kyse tulkinnoista. Se, että uudet tulkinnat ärsyttävät ja nostattavat vastustusta, on luonnollista! Mitä enemmän uudet tulkinnat haastavat tämän päivän toimijoita, sitä jyrkempää on vastustus.

Toinen keskustelua synnyttänyt tekijä on Lehtisen tapa tietoisesti ärsyttää: onhan teos jo omistettu niille, jotka äänestivät Fagerholmia vuonna 1956. Kansanomaisesti sanoen Lehtinen "kaivoi verta nenästään". Sama pätee hänen näkökulman valintaansa. Lehtinen painottaa hyvin voimakkaasti olevansa hävinneen asialla ja tähän asti laiminlyödyn näkökulman edustaja:

Historian silmissä hävinnyttä osapuolta, etenkin tannerilaisia sosialidemokraatteja, on lähihistorian tutkimuksessa käsitelty kuin potilaskertomuksen kiusallista tulehdusta, joka onnistuttiin karvailla lääkkeillä kukistamaan ennen kuin tauti ehti tehdä pahempaa vabinkoa.

Vähän myöhemmin hän toteaa avoimesti:

Lähtökobtani on tarkoituksellinen siitä edellä mainitusta syystä, että 'virallisessa' historiankirjoituksessa sosialidemokraatit on saatu näyttämään ...

Lähellä onkin ajatus, että koska Lehtisen tulkinnan mukaan oikeistososiaalidemokraatteja on sorrettu menneisyydessä, se antaa oikeuden nyt kirjoittaa tarkoituksenmukaista tekstiä! Välillä tuntuu, että Lehtinen nousee suorastaan "kostona Kullervon". Voi kysyä olisikohan sittenkin tiedemies-Lehtinen puhutellut lukijaa objektiivisuudessaan paremmin kuin "Kullervo" Lehtinen?

Kolmas epäilemättä ärtymystä herättänyt tekijä on Lehtisen lähdekritiikkiin liittyvät ajatukset ja käytännön toteutus:

Aktiivivuoteni politiikassa ja senkin jälkeen jatkunut politiikan harrastus ja sen tarkkai-

1. Lasse Lehtinen *Aatosta, jaloa ja albaista mieltä. Urho Kekkosen ja SDP:n subteet 1944–1981*. WSOY 2002. 720 s.

lu tekevät minusta nk. osallistujahavainnoitsijan. Kokemuksista on mielestäni erityistä apua, kun eri lähteille ruvetaan antamaan merkityksiä. Oman osallistumiseni ansiosta luulen ymmärtäväni erilaisia motiiveja keskimääräistä tutkijaa paremmin.

Lehtisen ”osallistujahavainnoitsijan” metodista voi todeta: tuttu menetelmä mutta väärä tieteenala! Vaikka menetelmä toimii hyvin käyttäytymistieteissä ja sosiologiassa, historiatieteessä jäljet lähinnä pelottavat. Siksi onnettomia ovat sen tähänastiset sovellutukset historian puolella.

Lehtisen eduksi on todettava, ettei hän väitäkään osallistujahavainnoitsijan menetelmänsä korvaavan lähteitä tai lähdekritiikkiä kuten menetelmän soveltajilla yleensä on tapana väittää. Lehtisen mukaan metodi auttaa häntä politiikan tekijöiden julkilausumattomien motiivien jäljittämässä ja analysoimisessa. Tässäkin rajatussa muodossa menetelmään sisältyy ilmeisiä ongelmia: jos/kun poliitikko-Lehtinen on politiikassa kokenut juonitteluja, on vaarana, että tutkija-Lehtinen näkee juonia kaikkialla. Lehtisen analyyseissa agentit ja juonet ovatkin merkittävässä osassa.

Lehtinen tuo voimakkaasti esiin myös ihmiskuvansa. Se toimii jopa eräänlaisena teoreettisena viitekehystenä: politiikassa ovat ratkaisevia tavoitteet ja henkilösuhteet. Ideologiset tavoitteet keksitään selityksiksi jälkikäteen. Tästä näkökulmasta Lehtisen teksti muotoutuu korostetun valtopoliittiseksi ja machiavellistiseksi. Sdp:n eri osapuolten, kuten myös Kekkonen yhteiskunnalliset tavoitteet ja aatteelliset painotukset rajautuvat ulkopuolelle. Vuosiin 1944–81 mahtuu kuitenkin vaiheita, joissa yhteiskunnalliset näkemykset ovat kiistatta olleet antamassa panoksensa sosiaalidemokraattien ja maalaisliiton/Kekkonen yhteistyölle kuten vastakkainasettelullekin.

Näistä edellytyksistä tekijän lähdeajattelmat tuntuvat lähes uhittelulta hänen todetessaan:

Kirjeenvaihto, lehtipolemiikki tai vaikkapa omana aikanaan syntynyt juoru tai anek-

dootti selvittää jälkipolville asiat ja asenteet usein tarkemmin kuin pitkät pöytäkirjat ...

Voikin kysyä, onko tekijän tarkoitus korvata pöytäkirjat ja asiakirjat juoruilla ja anekdooteilla? Ehkäpä osallistujahavainnoitsija-metodi merkityksenantoineen sittenkin mahdollistaa Lehtisen ajattelussa tällaisen? Tosin myönnettäköön, että Lehtisen kommentti näistä lähteistä ei välttämättä perustu juurujen ja anekdoottien paikkansapitävyyteen sinänsä, vaan siihen, että aikanaan tehtiin päätöksiä niidenkin vaikutuksesta, sekä näiden juurujen ja anekdoottien kykyyn tiivistää ilmiöiden ja suhtautumistapojen oleelliset piirteet.

Narraatio ja juoni

Lehtinen on loistava kertoja ja hänen kertomuksensa on mielenkiintoinen: heti jatkosodan päätyttyä Kekkonen hakeutui ensimmäisten joukossa Suomessa olleiden KGB-residenttien suosioon saaden heiltä vastasuorituksena lupauksen poliittisesta tuesta. Suhteet Tanneriin katkesivat sotasyyllisyyskysymyksen yhteydessä.

Kilpailtaessa poliittisesta vallasta vanhenevan Paasikiven alaisuudessa varteenotettavia vastapeluja Kekkoselle olivat vain Sdp:n nuoret asevelisocialistit, jotka olivat saaneet puoluekoneiston haltuunsa. Heidän johdollaan pantiin sulku kommunistien pyrkimyksille ensimmäisen kerran vuonna 1948. Kekkosesta ja porvareista ei siihen olisi ollut. Asevelisocialistit myös lykkäsivät Lehtisen mukaan suomettumista kahdellakymmenellä vuodella. Lehtisen sankareita ovatkin Unto Varjonen, Väinö Leskinen ja Penna Tervo.

Kekkonen voitettua vuonna 1956 äärimmäisen täpäristi presidentinvaalit alkoi asevelisocialistien rintama rakoilla. Aseveljet ja toverit kääntyivät yksi toisensa jälkeen Kekkonen taakse, viimeisenä Väinö Leskinen. Kunniansa – siten kuin Lehtisen tekstissä termin merkitys näyttää – säilyttivät vain vanhan polven Väinö Tanner ja varhain kuollut Unto Varjonen.

Sdp:n hajaannuksessa Lehtinen näkee – päinvastoin kuin Juhani Suomi – Kekkosella aktiivisen hajottajan roolin. Murtaessaan

asevelisocialistien rintaman ja laajemminkin suomalaisten vastustusta Kekkosella oli käytössään ehdoton ase: Kremlin lupa liioitella idän uhkaa.

Lehtisen tulkinnassa Kekkoson rooli yöpakkasissa ja noottikriisissä muodostuu kuitenkin armollisemmaksi kuin esimerkiksi Hannu Rautkallion tulkinnoissa. Lehtinen tulee tavallaan antaneeksi uuden kokonaistulkinnan Kekkos-galleriaan. Siinä missä Rautkallion Kekkonen suhteessa Neuvostoliittoon on ”primus motor”, Lehtisen Kekkonen sallii asioiden tapahtua. Lehtinen esittelee Kekkoson lähinnä sielunsa myyneenä Faustina tai suorastaan panttivankina.

Kekkoselle itselleenkin asia valkeni Lehtisen mukaan vasta yöpakkasissa 1958:

Kekkonen oli maalannut itsensä nurkkaan, josta ulospääsy oli kaikkien seuraavien vuosien ponnistus. Toisin kuin Paastikivi, Kekkonen oli jättänyt käyttämättä perustustailliseen jarrutukseen ja parlamentaariseen menoon perustuvat passiivisen vastarinnan keinot. Miksi? Kekkonen joutui käyttämään loppuelämänsä sen selittämiseen, että kansallisen liikkumavaran supistuminen oli itse asiassa ”menestys” ja antoi Suomelle liikkumavaraa länteen päin.

Vuoden 1966 vaalivoiton jälkeen Sdp nousi Rafael Paasion johdolla hallituksen pääpuolueeksi. Paasio pystyi Lehtisen mukaan säilyttämään osan Sdp:n itsenäisyydestä viidessä puolueen Kekkoson taakse.

K.-A. Fagerholm, Rafael Paasio ja Mauno Koivisto säilyttivät Lehtisen mukaan itsenäisyytensä Kekkoson suhteen ja saattoivat jopa haastaa hänet. Vuonna 1969 puoluesihteeriksi tullut Kalevi Sorsa edustaa Lehtiselle Sdp:n ehdotonta antautumista.

Sdp:n varhainen Kekkos-vastaisuus ei Lehtisen tulkinnan mukaan ollut johtanut siihen, mihin sen arvostelijoiden mukaan olisi pitänyt johtaa – Neuvostoliiton voimakkaaseen puuttumiseen Suomen sisäisiin asioihin. Sen sijaan Neuvostoliiton vaikutusvalta Suomessa kasvoi nimenomaan 1970-luvulla Sorsan myötä ja sen jälkeen, kun Sdp oli taipunut Kekkoson ja Neuvostoliit-

ton edessä. Vastalahjaksi puolue sai vaikutusvaltaa ja siitä kasvoi valtionhoitajapuolue.

Lehtinen turvautuu usein kontrafaktuaalisiin väitteisiin, joita ei voida todistaa sen enempiä tosiksi kuin epätosiksi. Eräissä tapauksissa jossittelu saattaa auttaa ymmärtämään toteutunutta ratkaisua. Se saattaa myös tarjota pohjaa tulevan tutkimuksen kysymyksenasettelulle ja näkökulman valinnalle. Jossittelulla on oma merkityksensä kunhan se ei mene liian pitkälle. Kieltää sitä ei voi kokonaan, kuten esimerkiksi Lasse Kangas vaati puheenvuorossaan.

Rajauksen ja lähteiden ongelma

Lehtisen käsittelemä ajanjakso – vuodet 1944–81 – on väitöskirjaksi poikkeuksellisen pitkä. Katkaisukohtia, kuten vuosi 1968, jolloin Sdp taipui asettumaan Kekkoson taakse presidentinvaaleissa, olisi ollut helposti löydettävissä. Periaatteessa en kuitenkaan näe ongelmaa ajan pituudessa, päinvastoin. Suomen poliittisessa historiassa kaivataan pitkittäisleikkauksia. Aivan liian usein tekniset rajaukset ovat johtaneet lyhyisiin poikkitaaleikkauksiin, jotka kärsivät narraation ja selitysten lyhyydestä. Juuri aika ja kokemukset antavat selittävyttä Kekkoson ja Sdp:n suhteelle.

Lehtinen katsoo Sdp:n ja Kekkoson suhteen sisältävän jokseenkin kaiken mahdollisen. Rajaus tai pikemminkin rajaamattomuus on tältäkin osin kuitenkin onnistunut. Rajaaminen esimerkiksi vain ulkopoliittikkaan, talouspolitiikkaan tai hallituspolitiikkaan olisi epäilemättä ollut vaikeaa ja vienyt huonompaan lopputulokseen. Taisteltaessa poliittisesta vallasta on useimmiten mahdotonta löytää edes sitä kuuluisaa ”veteen piirrettyä viivaa” asioiden välillä.

Ongelmaksi nousee, että poikkeuksellisen *pitkä aikaväli* ja ”suhteiden” *laaja rajaus* vaativat rajauksen tekemistä kautta koko tutkimuksen. Kirjoittajan olisi koko ajan heilutettava rajauskirvestä.

Rajauskirveen jatkuva heiluttaminen ei kuitenkaan näytä soveltuvan Lehtisen savolaiselle kertojan- ja tutkijanprofiilille. Käytännössä mukaan tulee kokonaisuuksia ja teemoja, jotka on historiankirjoituksessa jo

selvitetty – jopa Kekkonen ja Sdp:n suhteiden kannalta – ja joiden kohdalla pelkkä viittaus olisi riittänyt. Välillä tuntuukin, että Lehtisen aiheena on ”Suomen poliittinen historia 1950-luvulta 1980-luvulle”. Läpi tunkee tekijän oma löytämisen ja oppimisen prosessi. Viittausten varaan soveltuvien osien vastapainona tekijä ei erota niitä teemoja ja kokonaisuuksia, joita ei olisi tullut rakentaa olemassa olevan kirjallisuuden varaan, vaan olisi tullut ehdottomasti hakeutua arkistoihin ja alkuperäislähteisiin.

Lehtisen ote säilyy tasaisena 1960-luvun loppupuolelle. Sen jälkeen perustutkimus vähenee ja kun 70-luvulla alkuperäisaineistokin jää asiakirjojen salassapitosääntöjen jalkoihin, Lehtisen ote ohenee. Ainoaksi varteenotettavaksi lähteeksi muodostuu – ironista kyllä – Juhani Suomi. Lehtisen teos onkin lähdekriittisesti mielenkiintoinen siksi, että harvoin tekijä joutuu siinä määrin nojaamaan toiseen tutkijaan, samalla kun hän kirjoittaa tälle lähes 180 astetta vastakaista tulkintaa.

Lähteisiin ja niiden käyttöön kytkeytyvät työn suurimmat ongelmat. Pitkä aikaväli on pakottanut tekijän turvautumaan suuressa määrin tutkimuskirjallisuuteen. Alkuperäisaineisto on eräiden keskeisten lähderyhmiensä osalta laiminlyöty. Näyttävien esimerkki tästä on maalaisliitto/keskustapuolueen pöytäkirjojen puuttuminen lähdeluettelosta. Kuitenkin ongelmanasettelussaan tekijä toteaa peilaavansa suomalaista yhteiskuntaa ”kahteen puolueeseen, sosialidemokraatteihin ja maalaisliittoon”.

Toimiiko systeemi?

Hätäisimmät kriitikot ovat soittaneet hälytyskelloja jo koko väitöskirjojen arvioinnin suhteen. Juhani Suomi katsoo Lehtisen väitöskirjan hyväksymisen olevan vääryys vuosikausia uutterasti ahertavia tutkijoita kohtaan. Lasse Kangas vaatii professorien konklaavia kokoon ja minimivaatimuksista sopimista. Samoin Roos katsoo, ettei nykyinen systeemi toimi. Huolestumisen motiivina on mainittu nimenomaan tulosjohtamiseen liittyvä raha.

Voin vastata vain omasta, vastaväittäjän näkökulmastani: tuskin mikään voi vähem-

män kiinnostaa kuin Oulun yliopiston talous. Mikään tai kukaan ei myöskään voi painostaa minua hyväksymään väitöskirjaa, jota en pidä hyväksymisen arvoisena. Tunnen myös painatuslupaa suositelleen professori Vesa Vareksen vuosien takaa. Itsenäisempää ja itsepäisempää miestä saa hakea. Toinen esitarkastaja Hannu Soikkanen on puolestaan Sdp:n historian parhaita, jos ei paras asiantuntija.

Huolestuneiden puheenvuorojen takana saattaakin olla aistittavissa halu estää epämiellyttävän tulkinnan esittäminen. Tähän viittaa arvostelijoiden uskollinen jakautuminen puoluepoliittisia linjoja pitkin. Jos niin on miltä näyttää, voin vain siteerata vapaasti Voltairea: niiltä osin kuin olin vastaväittäjänä eri mieltä väittelijän kanssa, olen valmis kuolemaan hänen oikeutensa puolesta väittää niin kuin väittää. Vaatimuksena voi olla vain lähteiden oikea käyttö ja perustelujen loogisuus.

Väitöskirjaa hyväksymässä on paitsi ohjaava professori myös kaksi esitarkastajaa – useimmiten eri yliopistoista. Vasta tämän jälkeen tulee vastaväittäjä. Usein heitäkin on kaksi, yleensä eri yliopistoista ja monesti jopa ulkomailta. Lehtisen tapauksessa tekstiä lukivat neljän eri yliopiston professorit – varmasti konklaavia kerrakseen. Lopullinen päätös kuuluu tiedekuntaneuvostolle, jossa on edustettuna paitsi ko. tieteenala myös lähitieteet.

Väitöstilaisuudessa suorastaan pyydetään ylimääräisiä vastaväittäjiä astumaan esiin ja tuomaan julki argumenttinsa. Väitöskirja on julkinen ja jokainen sen käsittelyyn osallistuva on mukana prosessissa omalla nimellään ja maineellaan. Kun vertaa väitösprosessia moniin muihin yhteiskunnan päätöksentekoprosesseihin – esimerkiksi virkanimityksiin tai palkitsemisiin – on väitöskirjan hyväksyminen sittenkin korostetusti objektiivisuutta painottavaa.

Kun Lehtinen toimitti minulle käsikirjoituksen luettavaksi, muistan kommentoineeni sitä lyhyesti ja ennustaneeni melkoista ryöpytystä. Vastakeinoina ehdotin sanontojen ja johtopäätösten maltillistamista ja alkuperäislähteille menemistä. Ensimmäisen neuvon Lehtinen laiminlöi totaalisesti – lie-

nee ollut savolaisverbaalikolle henkisesti liian vaikeaa – ja jälkimmäisessäkin hän olisi voinut tehdä paljon enemmän.

Kyse ei kuitenkaan ole vuoden historia-teoksen valinnasta, vaan väitöskirjan kriteerien täyttämistä, missä Lehtinen onnistuu. Arvosana-asteikko on laaja ja toimii erinomaisesti.

Eräs keskustelun teemoista ja vaatimuksista oli, että yliopistollinen systeemi ei toimi koska julkkikset pääsevät muita helpomalla. Tuskinpa ainakaan Lehtisen tarvitsee näin kokea käsittelyn jälkeen, pikemmin päinvastoin. Harva on läpikäynyt Lehtisen saamaa akateemista ja julkista myllytystä. Sitä paitsi olen lukenut monia huonompiakin väitöskirjoja. Niistä vain ei ole puhuttu, koska tekijä ei ole julkkis eikä aihe poliittisesti yhtä arkaluontoinen.

Keskustelua tapaus Lehtisestä on nyt käyty kuukausi ja se tulee varmasti jatkumaan. Kokonaisuutena keskustelu on suomalaisen historian tutkimuksen kannalta tärkeä ja muodostaa jo itsessään mielenkiintoisen tutkimuskohteen. Vallankäytön kriittinen tutkimus on ja tuleekin olla poliittisen historian keskiössä. Se, että konjunktuurit heittelevät tulkintoja ja tutkijoita vallan suhteen kammarista toiseen tekee asian mielenkiintoiseksi.

Postscriptum. Tämän puheenvuoron jälkeen keskustelu on edelleen jatkunut. Prof. Tauno Tiusanen on esittänyt erittäin myönteisen arvion Seurassa ja ulkoministeri Erkki Tuomioja on esittänyt Suomen Kuvalehdessä laajan, analyttisen katsauksen Lehtisen väitöskirjasta. ❀

Lukijan palvelulipuke

Tällä lipukkeella voi hoitaa Historiallisen Aikakauskirjan tilausasioita. Merkitse rasti ao. kohtaan ja täytä osoitetiedot.

- Tilaan Historiallisen Aikakauskirjan liittymällä Historian Ystävain Liittoon
 Tilausosoitteeni on muuttunut, alla uusi osoite

Nimi

Lähiosoite

Postitoimipaikka

Muita tiedotuksia lehdelle

**Lipuke lähetetään kirjekuussa osoitteella:
 Historiallinen Aikakauskirja/Jaakko Pöyhönen**

Heureka

PL 166

01301 Vantaa

Lähettäjä maksaa normaalin postimaksun.

Vieraan kohtaaminen

Antti Ruotsala: Europeans and Mongols in the Middle of the Thirteenth Century, Encountering the Other. Annales Academiae Scientiarum Fennicae, ser. Humaniora, tom. 314. Helsinki 2001. 169 s.

■ Mongoli-imperiumin ekspansiota käsittelevää tutkimusta on ilmestynyt kuluneen puolen vuosisadan aikana siinä määrin runsaasti, ettei ole mieltä ryhtyä kirjoittamaan yleisen historian väitöskirjaa kalutusta aihepiiristä. Tutkijan on löydettävä tutkimukselleen tuorempi näkökulma. Muuan tällainen uusi on toisen eli vieraan kohtaaminen, ja tämän Ruotsala kajauttaa ilmoille jo työnsä alaotsikossa.

Ratkaisun seuraamukset näkyvät hyvin tutkimuksen rakenteessa: asetettuaan ensin johdannossa tutkimustehtävän ja tehtyään tämän jälkeen rakennetta ja menetelmää koskevia täsmennyksiä tekijä pääsee pystyttämään toisessa pääluvussa itse kohtaamisen kulis-

seja. Siinä missä näihin tutkimuksen esivalmisteluihin tekijä käyttää yhden kolmasosan, itse toiseuden kohtaamisen analyysille jää näin kaksi kolmannesta koko työn sivumäärästä.

Maailmankatsomusten valintataloissa harhailevaa post-modernia ihmistä on säälimättä muistutettava siitä, ettei keskiajan ihmiselle uskonto ollut mikään vapaavalintainen aine, vaan äidinmaidossa imetty elämänmuoto, jolle ei ollut olemassa vaihtoehtoja. Uskonto ei ollut keskiajan ihmiselle vain yksi muiden rinnalla esiintyvä ja niitä täydentävä maailmaseily; sitä vastoin se oli *ainoa* selitys, joka teki niin mongoliyhteisöön kuin myös kristilliseen yhteisöön kuuluvalla yksilöllä tiettäväksi sen, miksi kaikkeus oli sellainen kuin se oli ja mikä asema yhteisöllä ja yksilöllä olevaisen kokonaisuudessa oli. Tästä ehdottomuudesta johtui myös selityksen herkkyyks ja haavoittuvuus – siitä ei voinut ottaa mitään pois eikä siihen mitään lisätä vaarantamatta sen tehoa ja sisäistä integriteettiä. Uskonto, kulttuuri ja politiikka muodostivat yhden orgaanisen kokonaisuuden, ja mikäli jokin ulkopuolinen tekijä uhkasi tai järjitytti mitä tahansa siihen kuuluvaa komponenttia, hyök-

käys miellettiin kohdistuvaksi koko järjestelmään.

Jo yksistään edellä sanottu riittää osoittamaan, miksi kahden uskomusjärjestelmän kohtaamisen problematiikkaan perehtyvä tutkija joutuu täydentämään historiantutkijan perinteistä työkalupakkia kulttuuri-antropologisilla ja uskontotieteellisillä työvälineillä. Edelleen tämä tekee ymmärrettäväksi sen, miksi kohtaamisen edellytyksiä valottavassa taustaluvussa tekijä johdattaa lukijansa keski-aasialaisilla aroilla eläneiden nomaadikansojen samanistiseen uskomusmaailmaan. Eikä tämä uskonnon ja politiikan välisen kytkennän tarkastelu rajoitu koskemaan ainoastaan mongoliosapuolta, vaan samaisessa taustaluvussa hahmotellaan myös 1200-luvun puolivälin tienoilla vaikuttaneen paavi Innocentius IV:n uskontopolitiikan suuntaviivat.

Määrätty lähetystehtävä eli missio sisältyi kummankin absoluuttisen uskomusjärjestelmän itseymmärrykseen. Kuten Ruotsala *Mongolien salaisen historian* pohjalta osoittaa, Keski-Aasian nomaadiheimojen yhdistäjä Tsinggis-kaani uskoi vakaasti, että alistaessaan vieraita kansoja mongolihallinnon alaisuuteen, hän toteutti vain kuuliaisesti sitä lä-

hetystehtävää, jonka yllä kaartuva Taivas (*Tenggeri*) oli hänen harteilleen säilyttänyt. Ja jokainen joka uskalsi vastustaa tätä jumalallisen vallan promotiota, todisti omalla toiminnallaan vain kuuluvansa kosmista järjestystä vastustavan kaoottisen vastavoiman valta-piiriin (esim. s. 27 ja 103–104). Vastaavanlainen yhden totuuden logiikka siivitti myös paavillista uskontopolitiikkaa. ”Menkää siis ja tehkää kaikki kansat minun opetuslapsikseni” lausuu julki sen strategian, jota paavillinen kuuria pyrki kaikenlaisen vieraan ja toisen kohtaamisessa noudattamaan.

Kun molemmat kohtaamisen osapuolet, niin suurkaani Güyük kuin myös Innocentius IV, ymmärsivät saaneensa valtansa ja lähetyksensä suoraan taivaiden Hallitsijalta, joutui toinen aina vastavuoroisesti toisen toiminnan kohteeksi, objektiksi. Pattitilanne oli näin sisäänrakennettu jo itse osapuolten jakamaan missionaariin asenteeseen. Tästä näkökulmasta arvioiden ei olekaan yllättävää, ettei vuoropuhelussa saavutettu korkealla diplomaattisella tasolla mainittavia tuloksia.

Kolmannen pääluvun viides, suurkaani Güyükin ja paavi Innocentius IV:n välistä kirjeenvaihtoa tarkasteleva luku tarjoaa tästä vakuuttavan todistuksen. Bolognan oikeustieteellisessä opiskelleen ja myöhemmin samaisen tiedekunnan professorina toimineen Innocentiuksen luonnolliseen moraalilakiin ja luonnonoikeuteen perustuvat opetukset kaikuivat kuuroille korville: ”emme ymmärrä” – suurkaani vastasi ja jatkoi: ”ellette usko oikeaan

Jumalaan ja ellette noudata käskyämme saapua luoksemme, silloin tiedämme teidän haluavan kanssamme sotaa”.

Siinä missä vuoropuhelu polki valtpyramidin huipulla paikallaan, siinä ruohonjuuritason otettiin lyhyitä, mutta huomattavia edistysaskeleita. Innocentius IV:n tarkkanäköisestä diplomaattisesta silmästä kertoo omaa kieltään se, että hän valitsi mongolien kanssa käytävään diplomaattiseen työhön vastaperustettujen kerjäläisveljestöjen miehiä, joilla oli luontainen kyky ylittää sosiaalisia rajoja pikemminkin alakautta kuin harppomalla arrogantisti rajojen yli yläkautta.

Koska tilkka aron kansojen verta virtaa myös meidän suomalaisten suonissa, on meilläkin luontaisia valmiuksia hypätä näiden dominikaani- ja fransiskaanelveljen seurueeseen ja matkata heidän opastuksellaan läpi Keski-Aasian arojen aina mongolivaltakunnan pääkaupunkiin Karakorumiin asti. Vaeltaessamme veljien kanssa kohti ennen kokemattonta ja tuntemattonta ja jakaessamme heidän kanssaan niin matkan fyysiset rasitukset kuin myös vieraan kohtaamiseen liittyvät haasteet sekä keskinäisessä kanssakäymisessä saavutetut pienet voitot, me saamme käsin kosketeltavan tunnun väitöskirjan varsinaisesta aiheesta, toiseuden kohtaamisesta.

Kolmannen pääluvun toinen ja kolmas luku tempaavat lukijansa mukaan sellaisella voimalla, että lukija saattaa paikoin tuntea olevansa ikään kuin yksi matkaseurueen jäsen. Mielestäni tällainen eläytyvän ymmärtämisen metodinen ote on työlle eduksi, kos-

ka sen myötä lukija pääsee itse aavistamaan jotakin siitä esikielellisestä elekielestä, jolla osapuolet toisensa kohtasivat. Johannes de Plato Carpinin ja etenkin Willelmus Rubrukin seurassa – käyttäökseni Martin Buberin tunnettua erottelua – vieras ja esineellistettävä se muuttuu askel askelelta *sinäksi*, persoonalliseksi olennoksi, jolla on ihmisen kasvot. Tällaista ruohonjuuritason kohtamista käsittelevät jaksot kuuluvat väitöskirjan antoisimpaan aineistoon eikä tunnukaan kaukaa haetulta asettaa – kuten tekijä on toisessa yhteydessä tehnyt – väitöskirjan päälähteinä käytettyjä keskiaikaisia matkakertomuksia ja G. J. Ramstedtin *Seitsemän retkeä itään* hedelmällisesti rinnakkain.

Yleisen historian oppiaineesta ei ole pitkään aikaan tullut yhtä kohtikäyvää ja ajan-kohtaista opinnäytettä kuin tohtori Ruotsalan väitöskirja. Vaikka kirjan teemankehittäely ja analyysi pysyvätkin hyvän akateemisen esitystavan uomissa, etenkin kansainvälisen politiikan sekä kulttuurien ja uskontojen väliseen vuoropuheluun perehtynyt lukija joutuu teoksen äärellä myöntämään, miten järjestyttävän samankaltaisia ovat ne ongelmat ja lainalaisuudet, jotka säätelevät kahden toisilleen ennestään tuntemattoman kulttuurin välistä kohtamista ja miten vähän ihmiskunta on tässä suhteessa menneisyydestä oppinut. Ruotsalan teos avaa seitsemän ja puolen vuosisadan takaisen horisontin juuri näihin kysymyksiin, ja tällä perusteella pidän teosta lähes pakollisena ainakin niille, jotka haluavat saada kunnon historiallisen

oiteen ja perspektiivin kulttuurien ja uskontojen välisen vuoropuhelun problematiikkaan.

Pauli Annala

Modernin Euroopan eliitit

Richard Lachmann: Capitalists in spite of themselves. Elite conflict and economic transitions in early modern Europe. New York 2000. 282 s.

■ Richard Lachmann on ottanut kunnianhimoisesti tehtäväkseen selvittää ”varhaisen modernin (uuden ajan) Euroopan” (n. 1300/1400–1800) piirissä syntyneitä eliittiryhmien välisiä konflikteja ja niistä johtuvia muutoksia valtiotakenteissa ja talouden tuotantosuhhteissa. Mukana on runsaasti tutkittua aineistoa niin Englannin, Ranskan, Firenzen, Espanjan kuin Alankomaidenkin eliiteistä ja talouksista.

Tutkimuksen perusajatus kulkee suurin piirtein näin: sekä Karl Marx että Max Weber ovat olleet tahollaan väärässä oletettuaan, että eurooppalaisia yhteiskuntia muovasivat ennen 1800-lukua nimenomaan muutokset luokkasuhhteissa (Marx) tai vastaavasti, että aikakauden politiikka ja eliittirakenteet olisivat olleet ensisijaisesti seurausta yhteiskuntien taloudellisista muutok-

sista (Weber). Kyseisen tutkimuksen tekijän teesi on puolestaan, että yhteiskuntien laajemmat historialliset muutokset ovat olleet ennen kaikkea seurausta eri eliittiryhmien voimasuhteiden muutoksista.

Lachmann tuo väittämänsä tueksi esiin kirjassa punaisena lankana kulkevan ajatuksen/oivalluksen: juuri 1500-luvulla alkoi ja voimistui Euroopassa kehitys, jonka olennaisia piirteitä olivat sodankäynnin laajeneminen ja kallistuminen sekä kaupan keskittymisen seurauksena ollut yhteiskunnallisten resurssien kasaantuminen erityisesti maata omistaville ja sodankäyntiin erikoistuneille eliiteille: aristokratialle, maa-aatelille ja kuninkaalle. Kyseiset valteryhmät olivat uuden keskitetyn valtion herroja ja nimenomaan nämä tahot panivat Lachmannin mukaan käyntiin historiallisen prosessin, jonka tuloksia olivat paitsi ”nykyaikainen” byrokraattinen kansallisvaltio myös viime kädessä kapitalistinen maailmantalous.

Tutkijan toinen tärkeä havainto on, että vaikka eliittien sisäiset konfliktit eivät olisikaan ”luokkasidonnaisia” (Marx), niin kuitenkin tietyn eliittiryhmän voitto toisista jää lyhytaikaiseksi, jos voittavan ryhmän aseman perustana ei ole myös muutos yhteiskunnan tuotantosuhhteissa. Lachmann korostaa myös sitä, että hallitut luokat (eli ei-eliitit) eivät pysty ratkaisevasti vaikuttamaan kulloistenkin eliittien sisäisiin voimasuhteisiin; muutokset tapahtuvat ensin eliittien sisällä, vasta *sen jälkeen* vaikutukset ulottuvat yhteiskunnallisiin luokkasuhteisiin.

Tekijä on kerännyt väitteidensä tueksi runsaan todistusaineiston monesta eri kohteesta ja varsin pitkältä aikajanelta. Tutkimus on yksi esimerkki uudelleen virinneestä mielenkiinnosta tarkastella historiallisia muutoksia nimenomaan osana eliittien konflikteja. Suuntaus toisin sanoen korostaa hyvin organisoitujen ja sosiaalisesti kiinteiden ja verkostuneiden eliittiryhmien osuutta historiallisina toimijoina yksilöiden (esim. hallitsijat, kuninkaat ym.) ja eri yhteiskuntaluokkien kustannuksella.

Lachmannin kritiikki esim. marxilaista ja weberiläistä historianäkemyistä vastaan lepää mielestäni pääosin uskottavalla pohjalla. Tutkimuksen yksi ansio onkin, että se panee ajattelemaan uudelleen historiallisten ilmiöiden välisiä syy- ja seuraussuhhteita; se mikä saattaa/saattoi näyttää ilmiön syytä ei välttämättä sitä olekaan, vaan pikemminkin seurausta ilmiön syyn ollessa muualla. Tosin joskus on vaikeaa erottaa syitä ja seurauksia toisistaan ja tähän kuoppaan näyttää myös Lachmannin paikoin lankeavan. Tutkijalta näyttää itseltäänkin menevän toisinaan ”puurot ja vellit” sekaisin hänen yrittäessä esimerkiksi selittää yhteiskunnallisia ja taloudellisia menestystekijöitä milloin tietyn eliittiryhmän ylivertaisella asemalla (kilpailun puuttuminen), milloin taas kyseiset menestystekijät ovat olleet seurausta nimenomaan valteryhmien (tasapäisestä) kilpailusta. Asioiden ja olosuhteiden taustoja olisi voinut paikoin perustella vähän tarkemmin ja kriittisemmin, niin että lukija voisi tulla aina samalla

tavalla vakuuttuneeksi kuin tekijä itse. Olisiko syy paikoin havaittavaan epäjohtomukaisuuteen siinä, että tutkimusta näyttäisi olleen tekemässä (vähintäänkin aineistoa hankkimassa) mieluummin tiimi kuin yksi (kaikkietävä) asiantuntija.

Joka tapauksessa Lachmannin teoksen anti on niin mielenkiintoinen, että puutteet tässäkin tapauksessa joutuu hyväksymään elämään ja tutkimukseen kuuluvina tosiasioina. Varsinkin tekijän selitys porvariston ja kaupunkauppunkien (poliittisesta) heikkoudesta läntisessä Euroopassa keskiajalla ja uuden ajan alussa sopii hyvin yhteen sen havainnon kanssa, että eurooppalaisten rahakeskusten ja kauppahuoneiden varakkaat pankkiirit olivat menestyksestään sitenkin enemmän riippuvaisia hallitsijoiden ja mahtavien aristokraattien poliittisesta suosioista kuin puhtaasta kyvystä kerätä suuria pääomia.

Vielä huomattavasti pitemmälle vie Lachmannin uskalias väite – ja jota varmasti täytyy eri tahoilla vielä pureskella – että loppujen lopuksi kapitalistisen talousmuodon vähittäinen voitto olisi sekään ollut enemmän seurausta Englannin maa-aatelin (*gentry*) vauraudesta ja kyvystä sopeutua markkinoihin, kuin varsinaisesti uuden kauppaa ja teollisuutta harjoittavan suurporvariston esiinmarssista; nimenomaan maa-aatelilla oli resursseja harjoittaa laajamittaista agraarikapitalismia, joka edelleen mahdollisti kertyneen taloudellisen ylijäämän sijoittamisen uusiin kohteisiin kuten siirtomaakauppaan, manufak-

tuureihin ja teollisuuteen. Kehitystä tuki ja kiihdytti maatalouden rationalisoinnin seurauksena maaseudulta asutuskeskukseen alkanut ”liikaväestön” muutto, ja näin kasvava teollisuus sai jatkuvasti paitsi uusia pääomia niin myös uutta työvoimaa.

Jukka Lund

Heraldiikalla viestitettiin merkittäviä asioita

Peter Coss ja Maurice Keen (toim.), *Heraldry, Pageantry and Social Display in Medieval England*. The Boydell Press. Woodbridge 2002. 278 s.

■ ”Heraldiikka on nykyään lähinnä harrastus, mutta ennen se oli vakava asia”, presidentti Mauno Koivisto toteaa kirjassaan *Venäjän idea*. Paitsi harrastus, heraldiikka eli vaakunaoppi, vaakunatiede ja -taide on myös historian aputiede, mutta kaiken kaikkiaan akateeminen mielenkiinto heraldiikkaan on kuitenkin ollut vähäistä. Viime aikoina heraldiikan asema on pyritty nostamaan uudelleen arvioitavaksi sen perinteisestä aputieteen roolista. Esimerkiksi ranskalainen heraldikko ja taidehistorioitsija Michel Pastoureau on katsonut heraldiikan tiettyine piirteineen muodostuvan yhä

enemmän itsenäiseksi tieteenalaksi.

Kahden englantilaisen keskiajan historioitsijan professori Peter Cossin ja Maurice Keenin toimittamassa teoksessa *Heraldry, Pageantry and Social Display in Medieval England* heraldiikkaa lähestytään sen erilaisten käyttömuotojen kautta. Kaikkiaan kahdeksatoista esseessä eri tutkijat tarkastelevat heraldiikan roolia yhteiskunnallisessa hierarkioiden esilletuomisessa ja korostamisessa sekä seremonioissa keskiajan voimakkaasti visuaalisessa kulttuurissa. Teos pyrkii, annalistien käsitettä käyttäen, ”totaalihistoriallisempaan” kokonaisnäkemykseen heraldiikan käytöstä aiempien hajanaisen erityistutkimusten sijaan. Kirjan aikarajaus asetuu noin vuosiin 1200–1500.

Professori David Crouch käsittelee artikkelissaan heraldiikan syntyvaiheiden ajoittamisen problematiikka. Nykyinen konsensus ajoittaa sen noin 1100-luvun puoliväliin. Erilaisia esiheraldisia tunnuksia oli tietysti käytössä, mutta heraldiikkaa vaakunoista muodostui niiden täyttävissä tunnusmerkit: henkilöihin liittyvä, vaakunakilvelle kuvattu, yleensä perinnöllisten tunnusten symbolijärjestelmä. Crouch tarkastelee heraldiikan syntyvaiheita suhteessa perhe- ja sukukäsitteiden muotoutumiseen. Esimerkkitaapauksena, joka on ensimmäinen tiettyyn sukuun heijastuva heraldinen evidenssi, hän käsittelee vuonna 1093 kuolleen normanniparoni Roger de Beaumontin jälkeläisten angloranskalaista sinettiryhmää, joka ajoittuu 1120–1130-luvuille. Crouch esittää osittain

heraldiseen aineistoon nojautuen tuon perhe- ja sukukäsitusten olleen monimutkaisempia kuin esimerkiksi tunnettu ranskalainen historioitsija Georges Duby on teeseissään esittänyt. Asenteet mahdollistivat tarpeen mukaan erilaisia esimerkiksi naislinjaisia painotuksia, jotka voitiin pukea myös heraldiikan kielelle. Crouch katsookin, ettei 1000–1100-luvuilla tapahtunut erityistä käännettä kohti mieskantaista perhemallia.

Myöhäiskeskiajalla heraldiikka oli elävää todellisuutta ja läsnä aikansa kaikissa medioissa. Heraldikkaa oli joka paikassa. Edvardiaanaisessa Englannissa se ilmaisi samalla yläluokan kulttuurisen hegemonian ja toimi ritariuden, avio liittoallianssien ja yhteiskunnallisen statuksen, ja samalla pois-sulkemisen, symbolisena ja ideologisena ilmentäjänä. Tendenssinä oli projisoida sukutausta esiheraldiseen aikaan apokryfisin vaakunoin. Heraldikan tutkimuksen haasteena onkin yrittää lukea vaakunoiden visuaalisia viestejä kuten aikalaiset niitä lukivat – ja toisaalta välttää ylitulkinnat. Kyt-kentä kirjalliseen kulttuuriin syntyi luonnostaan, vaakunoiden maininnoista kirjoissa sekä niiden visuaalisen esityksen tueksi laadituista symbolisista selityksistä. Erityinen vaakunaselityskieli (*blason*) kehittyi vuoden 1300 paikkeilla, jonka jälkeen vaakunan ensisijainen malli ei ollut kuva vaan kirjallinen selitys.

Heraldikassa esiintyy leopardiksi nimetty tunnus, joka itse asiassa on, sen suomenkielisen termin mukaisesti, kohti katsova kävelevä leijona, rans-

kalaisittain *passant gardant*. Englannin kuningas Edvard III:n hautamuistomerkissä Westminster Abbeyssa on kirjoitus *invictus pardus* (voittamaton leopardi). Se viittaa kuninkaan käyttämään henkilökohtaiseen symboliin, joka on paljolti jäänyt hänen perustamansa Sukkanauharitarikunnan (*Order of the Garter*) varjoon.

Englannin kuninkaallisessa vaakunassa, joka on sekä kuninkaan henkilökohtainen että koko kuningaskunnan tunnus, on punaisella kilvellä kolme kultaista leopardia. Crécy:n taistelun 1346 jälkeisessä retoriikassa Edvardiin alettiin viitata leopardina, arvatenkin siitä syystä että leopardi esiintyi kuninkaan taistelukentällä käyttämässä lipussa. Englantilaisten retoriikassa ranskalaiset viholliset olivat puolestaan paitsi raakoja myös kyykäärmeitä, kettuja, susia ja seireenejä.

Luonnolliseen leopardiin keskiajalla liitetyt mielikuvat olivat lähinnä negatiivisia. Leijona taas nähtiin eläinten kuninkaana, Kristuksen symbolina, rohkeana ja voimakkaana eläimenä. Edvard omisti sekä oikeita eläviä leijonia että leopardieja, jotka oli ilmeisesti tarkoitettu sotaretkillä käytettäväksi maskoteiksi. Tämä vahvisti kuninkaan assosioitumista vahvaan eläimeen, eläinten kuninkaaseen. Eräissä turnajaisissa Edvard esiintyi salanimellä "Monsieur Lionel", jolloin ritarin todellinen henkilöllisyys ei varmasti jäänyt kenellekään epäselväksi. Nimi Lionel viittasi lisäksi yhteen kuningas Arturin ritareista. Kaiken tämän huipentumaksi yksi Edvardin pojista sai nimekseen Lionel. Ja kun Edvard kuoli, kuoli

"voittamaton leopardi", vaikka varsinaisena tunnuksena se olikin hänen käytössään lyhytaikainen.

Keskiajan maallinen yhteiskunta oli pitkälti lukutaidoton. Selkeinä visuaalisina tunnuksina vaakunat edustivat auktoriteetin ja hallintokoneiston läsnäoloa, kontrollia ja poliittisia aikeita. Kasvava byrokraatia lisäsi heraldisten sinettien käyttöä. Heraldisilla tunnuksilla oli merkitystä myös kansallistunteen edistämisessä. Toisin kuin Ranskassa Englannissa kuninkaallisen vaakunan tunnusten leopardien ei esitetty olevan jumalallista alkuperää, vaikka esimerkiksi eräissä piirroksessa esitetäänkin Edvardin saavan Englannin vaakunan itseltään Pyhäältä Yrjöltä.

Ranskassa tilanne oli toisenlainen. Myöhäiskeskiajan Ranskan osalta vastaavia symbolien ja myyttien käyttöön liittyviä kysymyksiä – esimerkiksi Ranskan liljaa ja pyhimyskultteja – sekä erityisesti niiden vaikutusta kansallistunteen muodostumiseen on käsitelty professori Colette Beaune englanniksikin käännettyssä teoksessaan *Naissance de la nation France* (1985); *The Birth of an Ideology. Myths and Symbols in Late-Medieval France* (1991).

Osana Englannin ja Ranskan satavuotiseen sotaan liittyviä vihamielisyyksiä Englannin kuningas Edvard III otti vuonna 1340 käyttöön Ranskan kuninkaan tittelin ja vaakunan. Se viestitti selkeästi hänen itse julistettua asemaansa sekä ilmensi dynastiset ambitiot ja sodanaikheet. Huomioitavaa on, että Englannin kuningas sijoitti Ranskan liljat vaakunassaan etusijalle ennen

englantilaisia leopardia. Kansan keskuuteen viesti kuninkaan hankkeesta levisi esimerkiksi rahoihin kuvatun vaakunan välityksellä. Ranskalaiset kokivat liljojensa varastamisen olevan raskas rikos ei vaan kuninkaansa henkilöä vaan ennen kaikkea myös tämän asemaa kohtaan.

Ehkä eräänlaisena vastavertona Englannin kuninkaan teolle, Ranskan kuningas Kaarle V vähensi vuonna 1365 Ranskan vaakunan liljojen määrän kolmeen, jolloin ne voitiin yhdistää Pyhään Kolminaisuuteen. Dynastisten väitteiden tueksi Englannissa laadittiin Ranskan kuninkaallinen sukupuuh, jossa Pyhä Ludvig ja Ranskan liljat ovat keskeisessä asemassa, ja joka tietysti osoitti Edvard III:n Ranskan kruunun lailliseksi perijäksi. Kun englantilaisten Ranskan sotaretki alkoi kääntyä tappiolliseksi, vähensivät he Ranskan liljojen käyttöä ja turvautuivat niiden sijasta kansallispyhimykseensä Pyhään Yrjöö, joka nostettiin entistäkin keskeisempään asemaan. Tämä eräänlainen symbolitason ”liljojen 461-vuotien sota” päättyi lopulta vasta osana Pariisin rauhaa vuonna 1801, jolloin Englanti luopui vaakunassaan olevista Ranskan liljoista ja kuningas Yrjö III Ranskan kuninkaan tittelistä.

Kaikki tuntevat ruusujen sodan, jossa Yorkin suku tunnuksenaan valkoinen ruusu ja Lancasterin suku tunnuksenaan punainen ruusu taistelivat keskenään. Onnellisena loppuna Henrik VII yhdisti sodan päätyttyä vuonna 1486 valkoisen ja punaisen ruusun toisiinsa ja loi näin Tudor-ruusun.

Yorkin suku käytti valkoista ruusua tunnuksenaan ruusujen sodissa, mutta ”Lancasterien punainen ruusu” ei lie ne tosiasiallisesti ollut kovin yleinen vielä sodan aikana. Sen kuuluisuus perustuu lähinnä vain siihen Henrik VII:n nerokkaaseen eleeseen, joka noudatti periaatetta ”merkit ja symbolit puhuvat sanoja äänekämmmin”. Vastineeksi olemassa olevalle Yorkin valkoiselle ruusulle luotiin ns. Lancasterin punainen ruusu, jotka voitiin sitten onnellisen rauhan ja harmonian symboliksi yhdistää Tudor-ruusuksi. Yksinkertaista heraldista propagandaa parhaimmillaan! Propaganda-käsitettä on kuitenkin käytettävä varoen. Monet symboleihin liittyvät ilmiöt, jotka nykynäkökulmasta tulkittuna näyttävät propagandistisilta olivat useasti aikalaisille uskonnollisine yhteyksineen totisinta totta.

Hautamuistomerkit olivat keskiajalla paitsi vainajan myös perheen kunnian pysyviä muistomerkkejä. Ne muodostivat eräänlaisen linkin elävien ja kuolleiden välille ja olivat samalla keskeisiä sukujen legitimaatiostrategioissa, joilla pyrittiin varmistamaan asema eliitissä. Uskonnollinen aspekti oli myös vahva: *orate pro anima* (rukoile sielun puolesta) alkoivat monien epitafien tekstit. Englannille ominaisin muistomerkkityyppi oli pronssiin kaiverrettu levymäinen hautamuistomerkki (*brass*), joita on säilynyt 7 000 kappaletta. Mahdollisesti niitä oli alun perin jopa 50 000. Ne olivat suhteellisen huokeita hankkia ja ne olivatkin suosittuja myös aateliston ulkopuolella. Niitä hankkivat niin lakimiehet, porvarit

kuin yliopistomiehetkin. Osa tilasi brassin itselleen jo eläessään, toiset tyytyivät jättämään testamenttinsa toimeenpanijoille yksityiskohtaiset ohjeet muistomerkin heraldisesta kuvaohjelmasta. Tärkeää ei ollut niinkään kuvattavan hahmon näköisyys vaan vainajan aseman osoittaminen heraldisilla ja muilla tunnuksilla.

Keskiaikaisia kylpyritareita (*the Knights of the Bath*) käsittelevä artikkeli valottaa kuninkaan ja ritarisäädyn suhdetta sekä visuaalisen seremonian merkitystä ja voimaa. Tämän erityisen ritarin arvon lisäämääre ”kylpy” viittaa ritariksi lyöntiä edeltäneenä iltana toimitettuun rituaalikalpyyn. Kyseessä oli leimallisesti kuninkaallinen suosionosoitus, symbolinen tunnustus, jonka tarkoitus oli eräällä tavalla sitoa aristokraattista eliittiä. Sen täyttämä palkitseminen tehtävä oli kuitenkin laajempi – kylpyritarien määrää ei rajoitettu – kuin esimerkiksi vielä tuolloin puhtaasti sotilaallisella Sukkanauhariarikunnalla. Jostain syystä tästä keskiaikaisesta kylpyritariuden traditiosta juurensa juontava, vuonna 1725 perustettu ritarikunta *The Most Honourable Order of the Bath* on Suomen valtiokalenterissa suomenmennettu omituiseen muotoon ”Bathin ritarikunta”, vaikka sen nimi ei mitenkään viittaa Bathin kaupunkiin vaan juuri rituaalikalpyyn.

Ritariudesta muodostui yleinen kunnian ideologia. Eräs teoksen artikkeleista tarkastelee ritariuden ja ritarikulttuurin roolia keskiaikaisessa lontoalaisessa porvariskulttuurissa. Se oli merkittävä jo kaupungin taloudellisen hyvinvoinnin

kannalta. Ritarius tuli esiin seremonioissa pormestarin miekkoineen ja kaupungin vaakunassakin, joka koostuu Pyhän Yrjön vaakunasta ja Lontoon suojeluspyhimyksen Pyhän Paavalin miekasta.

Vaakunoilla oli tärkeä tehtävän vallan oikeuttamisessa ja näkyvyydessä, hallinnon visuaalisessa kulttuurissa. Kaiken kaikkiaan heraldiikalla oli oma viestittävä ja hallinnon läsnäolosta kertova roolinsa sen muodostumisessa mitä me kutsumme nykyään valtioksi. Ilmenemismuotoina olivat niin rakennukset, seremoniat, virkamiesten tunnukset kuin rahat, sinetit ja merkit. Kuninkaallinen ikonografia johti vallan symbolit joko regaaleista – yksinkertaisimmillaan ja yleisimmillään kruunusta – tai vaihtoehtoisesti ritarillisesta sotalaillisuudesta, ja korosti kuninkaan henkilökohtaista hyveellisyttä. Kaikki tämä tavoitettiin, ehkä rahoja lukuun ottamatta, kuitenkin vain hyvien ohuen kerroksen kansasta. Kuninkuuden henkilökohtainen leima oli vahva eikä ”valtio” ollut vielä mikään valtio.

Asian ydin on joka tapauksessa kuten Mauno Koivistokin sen tiivistää: ”Symboleita, joilla valtakunnat ja hallitsijat esiintyivät, ei ollut valittu vain niiden koristeellisuuden vuoksi. Heraldiiikan avulla viestitettiin merkittäviä asioita. Symboleilla lueteltiin saavutuksia ja viitattiin tuleviin pyrkimyksiin.” Näitä asioita Peter Cossin ja Maurice Keenin toimittama teos nostaa kiitettävästi esille tuoreen historian tutkimuksen uusien näkökulmien värittämänä.

Antti Matikkala

Naisten maailmassa vuosisadasta toiseen

Kirsi Vainio-Korhonen: Ruokaa, vaatteita, hoivaa. Naiset ja yrittäjyys paikallisena ja yleisenä ilmiönä 1700-luvulta nykypäivään. Historiallisia tutkimuksia 213. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2002 Helsinki. 177 s.

■ Vastoin arkiarjetteluamme ja kaikkea puhetta muutoksesta nykyinen vapaan markkinatalouden yrittäjänainen muistuttaa monin tavoin kahden vuosisadan takaista merkantilismin kahlitsemaa edeltäjänsä. Kirsi Vainio-Korhonen kiteyttää tämän tutkimustuloksensa kirjan viimeisen luvun otsakkeeseen: ”Ruokaa, vaatteita ja hoivaa vuosisadasta toiseen eli miksi mikään ei muutu?” Salapoliiisimaista otetta vaatinut tietojen kerääminen kertoo naispuolisten yrittäjien kuvan keskeisestä piirteestä. Yrittäjän ominaisuudessa naiset katsovat meitä harvoin museoiden seiniltä sellaisista komeista muotokuvista, joita menestyneistä miehistä maalattiin. Naisten kuva yrittäjänä muodostuu niistä nimettömistä hahmoista, jotka elävöittävät maisemamaalauksia ja kaupunkinäkyelmiä.

Vainio-Korhosen teoreettiset lähtökohdat ovat naishistoriassa ja yleisemminkin naistutkimuksessa – kuten tietysti sopeutuminen maassa, jossa jako mies-

ten ja naisten töihin on Euroopan työelämän tiukimpia. Sukupuolieroa käytetään analyttisenä välineenä, mutta mistään diskurssianalyysistä ei ole kyse, vaan tekijä tarkastelee naisia ”empiirisenä tutkimuskohteena”. Hän kysyy, ”mikä merkitys yrittäjän naiseudella on ollut hänen valinnoilleen, uralleen ja elämälleen”, ja pohdii ”naiseutta ja mieheyttä sosiaalisena ja taloudellisena konstruktiona”.

Jo aiemmissa tutkimuksissaan Vainio-Korhonen on osoittanut kykynsä löytää lähteitä silloinkin, kun mitään lähteitä ei näytä olevan. Tämä tutkimus on jälleen oiva esimerkki siitä, että sinnikäs lähteiden etsiminen ja niiden huolellinen lukeminen tuottavat tuloksia. Mistään helposti saatavissa olevista lähteistä ei olisi voinut päätellä, kuinka vähän naisten yrittäjyyden kuva on muuttunut kahden vuosisadan aikana. Naispuolisten yrittäjien löytäminen sadan ja kahdensadan vuoden takaisesta lähdeaineistosta ei ole yksinkertaista, mutta aivan tuoreissakin lähteissä naisten pienet yritykset jäävät yllättävän usein piiloon.

En tiedä, onko Giovanni Levin *Aineeton perintö* ollut Vainio-Korhosen innoittaja, mutta jotain samantapaista heidän tutkimusotteessaan on. Vainio-Korhonen on Levin tavoin kerännyt ja yhdistänyt toisiinsa suuret määrät pieniä numeroita, yksityiskohtia ja tiedonmurusia – ja nähnyt vaivaa saadaakseen ne kaikki elämään lukijan mielessä. Näistä kaikista satunnaisilta ja jopa vähäpätöisiltä vaikuttavista tiedoista hän onnistuu piirtämään selvän kuvan naisten yrittäjätöiminnan

ehdoista ja ominaispiirteistä Turussa kolmena ajankohtana, 1700-luvun jälkipuolella, 1910-luvulla ja 1990-luvulla. Kun hän sitten vertaa eri ajankoh- tien kuvia toisiinsa, osoittautuu, että ”itsensä työllistämisen ja yrittämisen piirissä naisten toiminta suuntautui kaik- kina tutkittuina ajankohtina hyvin samankaltaisille alueille ... *ruoan, vaateiden ja hoivan* kolmioon ...” (s. 145). Lisäksi naisten elinkeinotoiminta oli mittasuhteiltaan pientä, he ”toi- mivat joko yksinäisyrittäjinä tai työllistivät korkeintaan muu- tamia henkilöitä” (s. 146). Tekijän johtopäätöksensä on, että ”sukupuolella on ollut ja on suuri merkitys yrittäjän valin- noille ja että monet yritystoi- minnassa havaittavat erot voi- daan johtaa sukupuolesta” (s. 147). Kun argumentit per- rustuvat huolelliseen tutkimus- työhön, taiten käytettyihin läh- teisiin ja johdonmukaiseen päättelyyn, niitä on vaikea kiis- tää.

Argumentointi ontuu vasta aivan viimeisillä sivuilla, jois- sa siirrytään historiantutkimuk- sesta yhteiskuntapolitiikkaan. Kun tekijä valittaa, etteivät isät käytä vanhempainlomaa (”Vain pari prosenttia vanhempainra- hoista maksetaan isille, vaikka 158 arkipäivän pituisen van- hempainrahakauden voi pitää joko isä tai äiti”), lukija on ymmällään. Ovatko imeväis- ikäiset pikkuvauvat olleet jo- tenkin osasyllisiä havaittuihin ilmiöihin? Mutta tämä tutki- mushan nimenomaa osoittaa, etteivät naisten yritykset olleet nykyistä suurempia tai ’mies- mäisempiä’ aiempinakaan vuo- sisatoina, jolloin äitiyslomaa ei ollut joko lainkaan tai sitä oli

vain pari kuukautta – eihän sii- tä ole kuin kolmisenkymmen- tä vuotta, kun äidit palasivat töihin kaksi kuukautta synny- tyksen jälkeen. Paria sivua myöhemmin tekijä pohtii, onko työ- ja perhe-elämässä havai- tun naisten ja miesten elinpiirien ”eron häivyttäminen edes tavoiteltavaa?” (s. 153). Tuskin näin pysyväksi osoittautuneen ja lähes yleismaailmallisen eron häivyttäminen on meidän val- lassamme. Nähdäkseni tekijän muodonmuutos historiantutki- jasta yhteiskuntapolitiikoksi kertoo yleisemminkin histo- riantutkimuksen nykyisistä eh- doista. Jos tutkimuksen tulosten odotetaan olevan hyödyn- nettävissä tai jos tutkimuksen johtopäätöksistä etsitään per- rustelua toimenpiteille, hämär- tyy ero perustutkimukseen, jossa tutkijalla on oikeus ja vapaus nähdä ihmiset ja maail- ma toisin kuin suuri yleisö, ra- hoittaja, yhteiskunta tai mark- kinat kulloinkin edellyttävät.

Kuten kaikki hyvät kirjat, tämäkin virittää lukijassa jatko- kysymyksiä. Huomasin mielti- väni usein, miten mahtoi olla vastaavassa asemassa olleiden miesten laita. Kätkivätkö mies- ten toimintaa kuvaavat tunnus- luvut asteikon alapäässä sa- manlaisia hengenpitimiä per- rustettuja kääpiöyrityksiä kuin naisten tapauksessa? Varmaan myös miespuolisten yksinäis- yrittäjien joukossa oli kädessä suuhun eläneitä? Jorma Vallin- koski luetteli pikku kirjoitel- massa (1964) kolmen Ison- kyrön talvikäräjillä 1847 syyte- tyn laukkuryssän kauppatava- rat. Kovin olivat vaatimattomia, tuskin paljon kummempia kuin turkulaisten naiskaupustelijoi- den myyntiartikkelit. Tarvittai-

siin ’miestutkijaa’, joka jaksai- si jäljittää niitä miespuolisia yrittäjiä, joiden tulot jäivät alle verotettavan tulon alarajan.

Muiden naisten yrittäjyyttä tutkineiden tavoin Vainio-Kor- honen korostaa, ettei klassisen yrittäjätutkimuksen miehinen malli näytä soveltuvan naisten yrittäjyyden tutkimukseen. Kos- ka naisten yrittäjyydessä on ollut pääsääntöisesti kyse itsensä elättämisestä, hän käyt- tää käsitteitä itsensä työllistä- nyt, itsenäinen ammatinharjoit- taja ja yrittäjä toistensa syno- nyymeinä. Tästä ratkaisusta käytiin vilkasta keskustelua puolesta ja vastaan, kun Vai- nio-Korhonen esitteli tutkimus- tuloksiaan EBHA:n (*European Business History Association*) konferenssissa elokuussa 2002. Joka tapauksessa naistutkimus mitä ilmeisemmin haastaa ta- loustieteen perinteisen yrittäjä- kuvan.

Minusta näyttää siltä, että sukupuoleen liittyvien erojen lisäksi Vainio-Korhonen on toi- senkin suuren yrittäjyyteen liit- tyvän kysymyksen jäljillä. Mil- tä osin hänen havainnoissaan naisten yrittäjyydestä on kyse juuri naisten yrityksille, miltä osin yleensä kääpiöyrityksille ominaisista piirteistä? Sen mu- kaan, mitä nykyään tiedetään vastaperustetuista pienyrityk- sistä, niin suurinta osaa niistä odottaa kuolema nuorena ja niistäkin, jotka pysyvät hengis- sä, vain aniharvat kasvavat suuryrityksiksi. Vainio-Korho- nen huomauttaa, että naisten yrittäjyyttä koskevat piirteet ovat hyvin kaukana ”Joseph Schumpeterin maailmasta, jos- sa vain taloudellisia voittoja tavoitteleva sankarillinen yrit- täjätyyppi, yrittäjä-entrepren-

nööri on merkittävä taloudellinen muutosvoima”. Voimme-ko naisten yrittäjyyden perusteella päätellä, että taloushistorian klassikko aliarvioi lukemattomien uuraitten yksinäis- ja pienyrittäjien merkityksen?

Kaiken kaikkiaan vakuuttavasti Kirsi Vainio-Korhonen osoittaa, että yrittäjyyden kuvassa sukupuolella on merkitystä, että naisyrittäjät ovat vähintäänkin kolmisen vuosis- taata elättäneet itsensä tuottamalla ”ruokaa, vaateita ja hoi- vaa”, että naisyrittäjillä on heikommat taloudelliset resurssit kuin miehillä ja että ”miesval- taisilla aloilla toimivat naisyrit- täjät kohtaavat vielä nykyään- kin vaikeita uskottavuusongel- mia”. Toivoisin historiantutki- joiden nyt tarttuvan kirjan tar- joamiin jatkokysymyksiin: Mil- laisin ehdoin ja millä aloilla vastaavanlaiset itsensä elättä- neet miesyrittäjät toimivat? Eikö schumpeterilaista yrittäjä- teoriaa olisi täydennettävä kää- piöyritysten elinkaaren ja mer- kityksen osalta? Ja taloushisto- rian tutkijoiden soisin jatkavan siitä, mihin Vainio-Korhonen päätyy naisten historian tutki- jana: Miksi naisten yrittäjäku- vassa mikään ei muutu?

Marjatta Rabikainen

Historian- tutkijoista ”sinänsä”

**Juhani Mylly: Kansallinen
projekti – Historiankirjoitus
ja politiikka autonomisessa
Suomessa. Kirja-Aurora
2002. 356 s.**

■ Juhani Myllyn teos *Kansal-
linen projekti – Historiankirjoit-
us ja politiikka autonomises-
sa Suomessa* päättyy sanoihin:
”Nationalistinen historiankirjoit-
us luo sankareita ja myyttejä,
joista on hyvin vaikea luopua.
Poliittisuus taas pysyy historian
matkakumppanina niin ihmis-
ten arjessa ja vallan saleissa
kuin historiankirjoituksessa-
kin.” Tämä on tanakka loppu-
lause tutkijalta, jonka kirjassa
historiantutkimuksen ja politiik-
kan välinen suhde piti alunpe-
rin olla vain ”lisähöyste”.

Mylly keskittyy suomalaisen
autonomian ajan historiankir-
joituksen ja politiikan välisiin
suhteisiin. Kirjoittaja osoittaa
taitavasti kerta toisensa perään,
kuinka totuus Suomesta raken-
nettiin aina suhteessa kulloi-
sinkiin poliittisiin oloihin. His-
toriankirjoittajat palvelivat ja
muokkasivat politiikkaa siinä
missä politiikan toimijat vaikut-
tivat historiankirjoittajien nä-
kemyksiin siitä, mitä kulloin-
kin oli viisasta sanoa.

Kirjan loppulauseeseen ki-
teytyy kirjan sanoman lisäksi
sen sisältö. Vaikka Mylly ei tee
historiankirjoittajista myyttisiä
sankareita, nämä näyttävät
kirjassa yksittäisinä toimijoina
suhteessa yhteiskunnan ylära-

kenteisiin, kuten 1800-luvun
valtiollis-poliittisiin tapahtu-
miin tai suomalais-venäläisiin
suhteisiin. Kirjoittaessaan po-
litiikasta Mylly käyttää laajoja
yläkäsitteitä kuten ”keisarilli-
nen hallitusvalta” ja ”venäläi-
nen kansallisuusajattelu”. His-
toriankirjoituksen kohdalla
tämä taas keskittyy yksittäisten
ihmisten toimintaan ja tuotan-
toon, välillä jopa luettelon-
omaisesti. Eräs kirjan ongelma
onkin tasojen kohtaamatto-
muus. Puutetta ei juurikaan
paikkaa esimerkiksi Aleksante-
rin yliopiston hallintojärjestely-
jen kuvailu tai toteamus siitä,
että Suomen ja Venäjän yhteyk-
siä tiivistä juhlinta yliopiston
riemuvuotena. Ideologiat näyt-
täytyvät elämää suurempina
kokonaisuuksina, kun kansal-
linen herääminen etenee ”kuin
luonnonvoima temmaten jou-
kot väkevästi mukaansa”.

Myllyn loppulauseeseen totea-
mus poliittisuudesta historian
matkakumppanina taas viittaa
siihen, että historiankirjoituk-
sen poliittisuus on seurausta
tutkijoiden tekemistä tietoisista
valinnoista. Poliittikan värjää-
mä historiankirjoitus tulee Myl-
lyn mukaan erottaa ”ammatti-
maisesta” eli ”tieteellisestä” his-
toriankirjoituksesta; ”vakava
ammattillinen ambitio” kun pis-
tää historioitsijan kirjoittamaan
mahdollisimman todenmukais-
ta historiaa vallanpitäjistä huo-
limatta. Samaan asiaan Mylly
viittaa myöhemmin todetes-
saan, että kun Suomen Histo-
riallisen Seuran kansallinen
innostus laimentui, seura ”am-
matillistui korkeatieteelliseksi”.
Tällaisesta tieteenteosta Mylly
käyttää myös sanoja ”historian-
kirjoitus sinänsä”. Historiankir-
joittajat voivat siis tapauskoh-

taisesti itse valita haluamansa yhteiskunnalliset sidokset?

En ole lukenut Myllyä kuin piru raamattua, ja siksi perustelen tarkemmin yllä olevaa. Mylly kertoo esipuheessa kaaavailleensa kirjalleen ”perinteisen oppihistorian tieteensisaista näkökulmaa”, joka kohdentaisi tutkimuksen ”alan suuriin päihin”. Poliitiikan korostuminen siirsi kuitenkin painopisteen historiankirjoituksen kontekstuaalisuuteen sekä historia-yhteisön ja poliittisten toimijoiden keskinäisiin suhteisiin jopa siinä määrin, että aikomus kirjoittaa oppihistoriaa ”alkoi maistua puulle”. Kirjan perustana oleva periaatteellinen jako politiikan värittämään historiankirjoitukseen ja suurten päiden harjoittamaan itsenäiseen historiankirjoitukseen ei ole vain saatesanojen retoriikkaa vaan *Kansallisen projektin* tarjoaman historiakuvaan ydin.

Koska tiedeyhteisö ja poliitikka esiintyvät kirjassa erillisinä kokonaisuuksina, ei ole yllättävää, että tieteellisyyden Myllyn mukaan määrittää parhaiten tiedeyhteisö itse. 1800-luvulla ”tieteellinen totuus oli toissijaista”, kun historiankirjoittajat puolustivat Suomen kansallisia etuja.

Nähdäkseni jaon takana on ajatus historian tietoisesta muokkaamisesta kulloisenkin yhteiskunnallisen tilanteen mukaan, jolloin tutkija kirjoittaa ”tahallaan” historiasta toisella tavalla kuin minkä näkisi oikeaksi. Tämä lienee kuitenkin vain ääriesimerkki siitä jokapäiväisestä asiointilasta, että historiankirjoitukseen vaikuttavat lukuisat tekijät alkaen siitä, että historioitsijan ”ammattillinen koulutus” on aina ta-

valla tai toisella osa ”muun” yhteiskunnan valtarakennetta.

Myyttiä puhtaasta ja itsenäisestä tieteestä on pyrkinyt purkamaan angloamerikkalaisissa maissa syntynyt tieteen- ja teknologiantutkimus. Sen eräs lähtökohta on, ettei ole olemassa (yhteiskunnasta) erillisiä tieteensisaisiä asioita, vaan tiedemiehet operoivat samoilla kalkkiviivoilla kuin muutkin ammattinharjoittajat. Koska tiede on saumaton osa yhteiskuntaa, se ei voi olla autonomista, eikä ”tieteensisaisiä lähtökohtia” voi erottaa muusta älyllisestä toiminnasta. Myös historiatieto rakentuu aina suhteessa muuhun yhteiskuntaan. Suomen 1800-luvun historiankirjoituksen ja hallinnon yhteyksiä heijastanee parhaiten tiedemiesten toimiminen yhtä aikaa useilla eri foorumeilla kuten yliopistolla ja valtionhallinnossa. Jako politiikan ohjailemaan historiankirjoitukseen ja tutkijoiden omista lähtökohdista etenevään itsenäiseen historiankirjoitukseen on yksinkertaisesti kestämaton.

Kansallinen projekti sisältää hyviä yksittäisiä oivalluksia, joita olisi saanut korostaa enemmänkin. Eräs tällainen on Myllyn toteamus siitä, että vaikka 1820-luvun nuoret venäläiset historioitsijat kritisoivat johtavaa historioitsijaa Nikolai Mihailovitsh Karamzina tämän hallitsijakeskeisestä historianäkemyksestä, he eivät päässeet eroon tämän vaikutuksesta. Tilanne lienee tuttu jokaiselle edeltäjiään vastaan kapinoinneelle tutkijalle, joka on myöhemmin havahtunut huomaamaan, että edeltäjien tulkinnat vaikuttavat jatkuvasti omaan työhön – jos ei muuten niin

omien näkemysten antiteeseinä.

Kiitosta ansaitsee myös historian kouluopetuksen käsitteily etenkin sen kannalta, että opetus on muutakin kuin oppikirjat. Yhtä vaikeaa kuin historioitsijalle on 150 vuotta myöhemmin tietää, mitä opettajat todellisuudessa sanoivat oppilailleen luokkahuoneen seinien sisällä, saattoi olla saman asian selvittäminen keisarin neuvonantajille. *Kansallisen projektin* niin ikään kiehtova sivujuonne on kulloiseenkin (kansalliseen) kehikkoon sopimattoman ”epähistorian” kohtalo konsensusta tavoittelevassa historyayhteisössä.

Usein toivon, että tutkimusten esipuheissa esiintyvä ”minä” jatkaisi kulkuaan myös itse tutkimuksessa, eikä narraatio lipeäisi johdannon jälkeen kokonaan passiiviin. Kun koko kirja on kuitenkin juuri sen saman minän aikaansaannos.

Katja Huumo

Rahaa, rahaa, rahaa – hyvää, pahaa

Morten Thing (toim.): Guldet fra Moskva. Finansieringen af de nordiske kommunistpartier 1917–1990. Forum 2001 Denmark. 335 s.

■ Kenellekään ei liene yllätys, että kommunistiset puolueet saivat lokakuun vallankumouksesta lähtien Moskovan tove-

ritukea toimintansa rahoittamiseen. Neuvostoliiton hajoamiseen saakka jatkuneen rahoituksen muotojen, suuruuden ja puoluekohtaisen jakautumisen arviointi on toistaiseksi perustunut kommunismin vastustajien ounasteluihin tai tekijämiesten vähätteleviin todistuksiin. *Guldet fra Moskva* on pohjoismaisten kommunismin tutkijoiden panos tähän keskusteluun.

Vain tanskaksi ilmestynyt teos ei Suomessa ole herättänyt huomiota, vaikka aihepiiri on mitä mielenkiintoisin. Kirja koostuu johdannosta ja kuudesta maakohtaisesta artikkelista. Teoksen lopussa on valikoima venäläisiä dokumentteja näköiskopiona sekä muistioiden tarkat tanskannokset. Kun paperilla seisoo päivämäärä, vastaanottajan nimi sekä luovutettu summa, ei rahallista tukea luulisi kenenkään enää kiistävän. Asianosaiset voivat toki sijoittaa mustan valkoisella siihen historialliseen ja ideologiseen viitekehykseen, jonka he aikanaan oikeaksi näkivät.

Kommunistien taloussalaisuuksiin vihitty piiri pysyi todella pienenä. Marxin talousoppeihin vannovat rivikommunistit tiesivät oman toimintansa perusteista hämmästyttävän vähän. Ilman neuvostorahoitusta kapitalistimaissa toimivat organisaatiot ja varsinkin lehdet olisivat kuihtuneet äkkiä. Ruokkivaa kättä ei haluttu purra, ja kommunistien keskuudessa vallitsi hiljainen hyväksyntä neuvostotuesta. Kun Suomi ja Islanti solmivat toisen maailmansodan jälkeen edulliset kauppasuhteet Neuvostoliiton kanssa, kanssakäymisen moraalinen kyseenalaisuus laaje-

ni koskemaan näiden maiden poliittista kulttuuria. Presidentti Kekkonen tiesi 1950-luvun lopun valuuttavirrasta Suomen kommunisteille, mutta Viktor Vladimirovin kaltaisia Helsingin KGB-residenttejä ei YYA-Suomessa ollut varaa paljastaa.

Ruotsissa ja Norjassa puolueloiminnan rahoittaminen ulkomaisin varoin kiellettiin laila 1950-luvulle tultaessa. Tästä syystä muutamat avainhenkilöt ovat Norjassa systemaattisesti kiistäneet suoran rahallisen tuen vastaanoton syyttäen kyselijöitä vanhaan malliin provokaattoreiksi. Suomessa neuvostosuhteiden luottomies Ville Pessi vaikenä visusti loppuun saakka, eikä mantelinerijä, hiljan edesmennyt Taisto Sinisalo, osallistunut 1990-luvun keskusteluihin kieltämistä kummemmin. Suomessa ulkomainen raha ei muillekaan haissut: neuvostotukea anoivat ja vastaanottivat kommunistien lisäksi K-linjan maalaisliittolaiset sekä skogilaiset.

Viime kädessä kysymys rahoituksesta kietoutuu kommunistisen toiminnan oikeutukseen kapitalistisissa maissa. Lähtökohta oli vallankumouksellinen: Pohjoismaissakin vasemmistopuolueet hajosivat tai muuttivat nimensä kommunistisiksi hyväksyessään maailmanvallankumousta vuonna 1919 tukemaan perustetun Kominternin ehdot. Bolshevikit eivät epäröineet Venäjän ylimystön rikkauksien kanavoinnista Kominternin ja sitä kautta veljespuolueidensa tueksi. Alkuvaiheessa hämääriä kanavia pitkin liikkuneiden rikkauksien hävikki oli suurta. Skp:n jalokivikauppiaksi Tukholmaan valitsema kommunisti ka-

tosi myytävineen kuukauden kauppaa pyöritettyään. Sinisilmäinen kuriiri Allan Vallenius antoi Englantiin matkalla olleen rahalähetyksen luotettavan tuntukselle lämmittäjälle, eikä rahoista sen koommin kuultu.

Siirretyt summat olivat suuria, mutta vastaanottajat valittivat jatkuvaa rahapulaa. Mikään kommunistinen puolue ei Pohjoismaissa nauttinut joukkokannatusta, jolla toimintaa olisi kyetty rahoittamaan itsenäisesti. Kun ”Moskovan kultaan” kerran oli päästy kiinni, napanuoraa ei yksinkertaisesti ollut varaa katkaista. Kominternin lakkauttamisen jälkeenkin ulkomaisten puolueitten rahoitus jatkui niin kauan, kuin ne eivät avoimesti nousseet Moskovaa vastaan. Kuukausittaisen puoluetuen lisäksi jaettiin korvamerkittyä tukea varsinkin lehtien perustamiseen ja pelastamiseen sekä vaalikampanjoihin. Rahoitus lisäsi puolueiden riippuvuutta Moskovasta ja mahdollisti neuvostomyönteisen poliittisen vaihtoehdon näkyvyyden pohjoismaisissa demokratioissa. Rahalla ei kuitenkaan kyetty luomaan ylimääräistä poliittista nostetta ainakaan Norjaan, Tanskaan ja Islantiin, joissa kommunismin luonnollinen kannatus pysyi marginaalisena.

Kommunistipuolueiden kautta kanavoitiin myös epäsuoraa tukea, jollaiseksi voidaan lukea loma-, terveys- ja opiskelumatkat sosialistisiin maihin sekä harmaan sektorin taloudelliset järjestelyt (alihinnoiteltu tuonti, velkojen mitätöinti jne). Materiaalisena tukena saatettiin saada esimerkiksi painokoneet ja ilmainen pa-

peri puoluelehtien painoille. Sodanjälkeisistä kansandemokratioista etenkin DDR osallistui pohjoismaisten veljespuolueitten tukemiseen. Suomen tapauksessa taloussuhteiden monimuotoisuudesta sai varsin vakuuttavan kuvan jo vuonna 1992 julkaistusta dokumenttikokoelmasta NKP ja Suomi (toim. V. N. Tshernous ja Hanu Rautkallio).

Sirpaleisesta lähdetilanteesta johtuen *Guldet fra Moskva* painottuu kausiin, joista on käytössä neuvostodokumentteja. Kattavimmin on käsitelty 1920-luku sekä 1930-luvun puoliväli, josta on saatavilla brittien avaamia Kominternin salasähkeitä. Sota-aika jää useimmilta kirjoittajilta kokonaan huomiotta. 1950-luvun alusta lähtien on tiedossa Kansainvälisen ammattiyhdistysrahaston vuosittain jakaman tuen määrä. Nkp:n kansainvälinen osasto ohjasi aina hajoamiensa saakka veljespuolueiden tuen tämän, Romaniaan sijoitetun paperiorganisaation kautta. Suoran rahallisen tuen tähtitieteellistä kokonaismäärää on mahdotonta arvioida vielä näillä lähteillä – epäsuorasta puhumattakaan. Nyrkissäntönä voidaan pitää, että länsimaisista puolueista Skp kuittasi vuosien varrella jäsenmääräänsä suhteutettuna eniten tukea. Se sai määrällisesti saman verran kuin muut pohjoismaiset toverit yhteensä. Vielä vuonna 1990 Moskova tuki veljespuolueita 22 miljoonalla dollarilla.

Yksittäisten kirjoittajien panokset *Guldet fra Moskva* -kirjan toteutukseen eivät ole kovin hyvin tasapainossa, mikä on artikkelikirjojen helmasyn-

tejä. Lars Björlin on tehnyt eniten pohjatyötä ruotsalaisia käsittelevän artikkelinsa eteen ja päässyt ainoana käsiksi Kominternin budjettikomission papereihin. Rima on korkeimmalla, artikkeli pisin (86/194 sivua artikkeliteksteistä poislukien viitteet) ja yksityiskohdaisiin, mutta Björlinin toistuva vetoaminen siihen, mitä ei lähteiden uupuessa vielä voida tarkkaan selostaa, saa aikaan epävarman vaikutelman. Pätevän johdannon teokseen kirjoittanut Sven G. Holtsmark vastaa norjalaisista ja nostaa mielestäni ansiokkaimmin esiin kommunismin romahduksen jälkeistä keskustelua. Jón Ólafsson kirjoittaa Islannista, jonka piskuinen sosialistipuolue nousi saarelle tärkeän neuvostokaupan vanavedessä avainasemaan ja 1950-luvulla jopa Nato-maan hallitukseen. Omalaatuinen sekoitus nationalismia ja kulttuurista vaikutusvaltaa erottaa puolueen dogmaattisesta neuvostovetoisesta kommunismista. Koko kirjan kasaaminen ja tyylikäs ulkoasu on tanskalaisen Morten Thingin ansiota.

Skp olisi bolshevikkien ja skandinaavisten puolueiden välikätenä ansainnut kirjassa enemmänkin tilaa. Tauno Saarelan aiemmin suomeksi julkaistu artikkeli käsittelee yksinomaan suomalaisia ja 1920-lukua. Saarela pystyy muita kirjoittajia tarkemmin selvittämään, miten Suomen toimintaan ohjatut rahat todella käytettiin. Kolme neljäsosaa kului maanalaisen organisaation ylläpitoon, puolueytöntekijöiden palkkoihin ja matkakuluihin, mikä kuvaa Skp:n uskoa salaisen toiminnan tärkeyteen. Lail-

linen laitavasemmisto sai lehti- ja vaalikampanjatukea lukuun ottamatta pärjätä omillaan. Lisäksi Skp ohjasi rahaa poliittisten vankien perheille sekä punavankien tukiorganisaation palkkolisille.

Kimmo Rentola kattaa osuudessaan kehityksen 1930-luvulta punapäätöiden romahdukseen ja mahdollistaa mukaan kirjan mehukkaimmat yksityiskohdat. 1930-luvullakin Suomeen pumpatut rahat käytettiin maanalaisen organisaation ylläpitoon, kunnes terrorin kausi katkaisi valuuttavirran. Arvo Poika Tuominen saatiin vielä turvaan Tukholmaan, jossa hän talvisodan jälkeen julkaisi kuuluisan kelkankääntökirjeensä ”suomalaiselle työläistoverille ja Georg Dimitroville” – ja maksoi propagandaiskansa painokulut Moskovan rahoilla.

Sodan jälkeen Skdl saavutti kaikkien aikojen vaalituloksen ilman Moskovan taloudellista tukea. Kun otollisin noste hiipui alta, Ville Pessi ja Hertta Kuusinen aloittivat säännölliset raportointi- ja rahanhakumatkansa Moskovaan. Moskovan panostus oli poikkeuksellisen painava vuonna 1951, jolloin Skp sai lähes kuusinkertaisesti sen mitä muut pohjoismaiset puolueet yhteensä. Suomeen virtasi yli puolet ammattiyhdistysrahaston 1,5 miljoonan dollarin kokonaispotista. Suomen sosialidemokraattien kohuttu länsirahoitus oli tästä kymmenen prosentin luokkaa. Perusasetelma muuttui vasta vuonna 1967, kun Suomessa otettiin käyttöön puoluetuki. Kommunistien rahoista noin puolet tuli yhä Moskovasta, mutta kansanedustajien mää-

rästä riippuva valtiollinen tuki meni Skd:lle eikä Pessin tasakuun.

Skp:n puoluehajaannuksessa Moskova painosti enemmistön ja vähemmistön muodollisesti yhtenäiseksi kalliilla hinnalla. Satsaus pelasti puolueen talouden ja mahdollisti kaksoisorganisaatioiden pyörittämisen mutta käytännössä sementoi hajaannuksen ja hyödytti altavastaajaksi jäänyttä vähemmistöä. Moskovan papeissa Taisto Sinisalonen nimi ilmaantui 80-vuotiaan Pessin rinnalle 1980-luvun alkupuolella, jolloin enemmistöosa-puoli pyrki pikkuhiljaa vapautumaan taloudellisesta itäriippuvuudestaan. Vuoden 1983 Skp:n ylimääräisessä edustajakokouksessa vähemmistöläiset erotettiin, ja samalla katkesi myös Moskovan taloudellinen napanuora. Sinisalonen nimi löytyy Moskovan rahojen vastaanottajien listasta vuoteen 1991 asti. Skp sijoitti Koiton talon myynnistä saadut tulot ja muun pääomansa nousukauden huomassa surkeasti, ja markkinatalous teki kriitikoilleen tepposet.

Guldet fra Moskva kertoo vakuuttavasti, kuinka Neuvostoliiton vuosina Moskovasta virtasi rahaa, jos sitä kehtasi vastaanottaa. Hintana oli solidaarisuus Moskovan linjalle ja vaikeneminen Neuvostoliiton todellisista ongelmista, joita kovin harva muutenkaan tohti Kekkonen Suomessa ääneen ruotia. Moraalisesti Moskovan rahan vastaanottaminen oli arveluttavaa, jos ajatellaan, että miljoonat olivat pois neuvostokansalaisten elintasosta. Vaikka näin olisi, on vaikea syyttää vakaumuksellisia länsimai-

sia kommunisteja moraalien lipsumisesta. Paljon kyynisempää oli ottaa rahaa poliittisilta vastustajilta. Samaan tapaan kuin suomettumissyöttöksissä, rivikommunistit olivat tavallaan syyntakeettomia – ja samanlaisesti heidän johtajansa pahimpia konnia, ruplakommunisteja.

Joni Krekola

Vesiensuojelua Helsingissä

Simo Laakkonen: Vesiensuojelun synty. Helsingin ja sen merialueen ympäristöhistoriaa 1878–1928. Gaudeamus, Helsinki 2001. 309 s.

■ Viime vuosina Helsingin ympäristöhistoria on noussut suurelta osin Simo Laakkosen ja hänen kokoamansa tutkijaverkoston kautta arvoon arvaamattomaan. Tutkimusten sarjan aloitti Laakkosen yhdessä Sari Laurilan ja Marjatta Rahikaisen kanssa toimittama teos *Nokea ja pilvenbattaroita* (1999), joka tarjoaa kosolti tuoreita näkemyksiä Helsingin 1900-luvun vaihteen ympäristöhistoriaan. Kolmikko jatkoi toimittamalla perään teoksen *Harmaat aallot* (1999). Siihen on koottu vesiensuojelun historiaa useissa muissakin Suomen kaupungeissa tarkastelevia artikkeleita. Vuoden 2001 lopulla ilmestyneessä *Näkökulmia Helsingin ympäristöhistoriaan* jatketaan samalla artik-

kelikokoelmien formaatilla. Siinä Laakkonen on ollut yhtenä toimituskunnan jäsenenä Sari Laurilan, Pekka Kansasen ja Harry Schulmanin kanssa.

Myöhemmin Laakkonen on laajentanut tutkimusverkkojaan myös Itämeren ympäristöhistoriaan ja toimittanut aiheesta muun muassa arvovaltaisessa aikakauskirjassa *Amibiossa* erikoisnumeron *Man and the Baltic Sea* (2001). Erikoisnumero on julkaistu myös kiinaksi!

Laakkonen pyrkii väitöskirjassa *Vesiensuojelun synty. Helsingin ja sen merialueen ympäristöhistoriaa 1878–1928* selvittämään, miten pääkaupunki oppi, vaivalloisesti, suurin kustannuksin ja kantapäähän kautta, ”ekologisille tavoille” eli puhdistamaan asutusjärjensä. Työstä saa kuvan siitä miten Helsingin vesiensuojeluongelma syntyi, miten se rakentui sosiaalisesti ongelmaksi, millaisten eri vaiheiden kautta ilmiötä koskeva tutkimustietoa kehittyi ja miten se lopulta nousi kaupungin poliittiselle agendalle. Tätä monita- hoista tapahtumasarjaa tarkastellaan epälineaarisina, katkeilevina jatkumoina, joihin sisältyi yrityksiä, erehdyksiä ja lopulta toteutuneita ratkaisumalleja. Teollisuuden vaikutus Helsingin merialueen saastumiseen on rajattu tietoisesti pois, joten painopiste on asumisjärjesteiden vaikutuksessa Helsingin vesien tilaan.

Tutkimus jakaantuu kolmeen osaan. Johdannon jälkeisessä ensimmäisessä osassa perehdytään Alppilan jätevesipuhdistamon rakentamisen taustakeskusteluun 1878–1904. Toisessa osassa on pääosassa

Helsingin merialueen tieteellisen tutkimuksen kehitys, Töölönlahden pilaantumisongelma ja sen ratkaisuvaihtoehdot sekä jätevedenpuhdistamojen rakennuttamispäätökseen johtaneet tapahtumasarjat lähinnä vuosina 1904–09. Kolmannessa osassa selvitetään vesien pilaantumisesta lähtenyttä kansalaistoimintaa ja Helsingin vesisuojeiluohjelman kehitystä 1910–28. Tarkastelu huipentuu ensimmäisen jätevesipuhdistamon rakentamiseen Alppilaan vuonna 1910 sekä vuoden 1928 puhdistamo-ohjelmaan, jossa asetettiin tavoitteeksi 100 %:n puhdistusteho ja esitettiin suunnitelma rakentaa seuraavalla vuosikymmenellä seitsemän jätevesipuhdistamoa. Johtopäätöksissä pyritään vastaamaan pääkysymykseen, miksi Helsinki rakennutti ensimmäisen jätevesipuhdistamon ja minkälaisia seurauksia päätöksellä oli yhteiskunnassa ja ympäristössä.

Työ kuuluu lähestymistavaltaan ympäristöhistorian piiriin. Se on uusi ja institutionaalisesti marginaalinen tutkimusala varsinkin Euroopassa. Alan pioneerit ovat Yhdysvalloissa, josta akateeminen ympäristöhistoria on alkanut vähitellen leviätä myös Eurooppaan. Suomesakin on viime vuosina virinnyt laajempaa kiinnostusta ympäristöhistoriaan, vaikka alalla ei ole yhtään professuuria eikä muutakaan opetusvirkaa.

Ympäristöhistorian on kuitenkin erittäin tärkeä ja varteenotettava ehdokas jopa historiantutkimuksen keskeiseksi alaksi. Voidaan jo nyt sanoa, että ilman ympäristöhistorian näkökulmaa käsitys teollistumisen historiasta on pahasti aukkokainen ja puutteellinen.

Kaupunkiympäristöhistoria, jota Laakkosen työ ennen kaikkea on, on tullut ympäristöhistoriaan jälkijunassa, vaikka kaupungeilla on ollut hyvin keskeinen rooli siinä miten luontoa ja luonnonvaroja on käytetty. Muutamissa Euroopan suurissa kaupungeissa, kuten Lontoossa, ilman saastumisella ja vesien pilaantumisella on jo vuosisatoja kestänyt historia takanaan. Heikki Warruksen tunnettuun teokseen *Työläisyhteiskunnan syntyminen Helsingin Pitkäsillan pohjoispuolelle* (1934) sisältyy kuvauksia 1800-luvun Helsingin vesi- ja viemärlaitoksen takapajuisuudesta ja hygienian puutteesta johtuvien sairauksien, kuten lavantaudin leviämistä. Nämä lopulta pakottivat rakentamaan kaupunkiin vesi- ja viemärlaitoksen, joka – kuten Laakkonen osoittaa – puolestaan johti muun muassa Töölönlahden ja merenrantojen saastumiseen.

Työn laajahko teoreettinen johdanto sisältää paljon ansio-kasta keskustelua, jollaiseen ei kovin usein törmää historian alan väitöskirjoissa. Työssä on pyritty hyödyntämään perinteisen sosiaali- ja ympäristöhistorian näkökulmien lisäksi aineksia myös yhteiskuntatieteistä laajemminkin. Mukaan on otettu sosiologiasta verkosto- ja sosiaalisen toimintateorian käsitteistöä, sosiologista keskustelua ongelmien sosiaalisesta rakentumisesta, politiikan tutkimuksesta poliittisen päätöksenteon tietämystä ja biotieteistä luonnon mekanismeja koskevaa ymmärrystä.

Työtä koossa pitäväksi malliksi tarkoitettu rakenteellis-toiminnallinen kiertokulkumalli

jää hivenen yleiselle tasolle, eikä sen yhteys empiiriseen osaan toteudu parhaalla mahdollisella tavalla. Kiertokulkumallin kehittämistä ohjannut ajatus päästä irti sektorikohtaisista tarkasteluista ja rakentaa teoreettisia lähtökohtia monitieteiselle ympäristöhistorialle on kuitenkin tärkeä tavoite. Arvelen että Laakkosen pyrkimys herättää vastakaikua myös muiden alojen ympäristötutkijoiden parissa.

Tutkimuskysymykset ovat hiukan hajallaan eikä tutkimuksen päätehtävä erotu aivan niin kristallinkirkkaasti kuin toivoisi. Arkistolähteiden merkinnöissä on siellä täällä huolimattomuuksia. Induktiivinen lähteiden tulkinta on kannustanut väittelijää melko reippaisiin tulkintoihin, jotka ruokkivat mielikuvitusta, mutta herättävät samalla vastaväitteitä.

Teoksen ensimmäisessä osassa osoitetaan, miten moderni vesi- ja jätehuolto kehittyi Helsingissä monien ristiriitaisten vaiheiden kautta. Teknisesti tarjolla oli tuolloin vesi- ja jätehuollon ”markkinatori”, eikä varmuutta parhaasta mahdollisesta menetelmästä ollut olemassa. Luonnontieteellinen tutkimus keskittyi 1800-luvun lopullakin vielä suurimmaksi osaksi puhtaan, koskemattoman luonnon tutkimukseen. ”Häiriintyneitä” vesiä koskeva luonnontieteellinen tutkimus oli silloin vasta luomapuilla, eikä kunnollista tietoa esimerkiksi jätteiden ja saasteiden terveyshaitoista ollut saatavilla. ”Hyväosaisten röyhkeys” vesikäymälöiden käyttöönottosa on mielenkiintoinen yksityiskohta. Tämä keskustelu tuo myös esille, että ympäristöhiss-

toria on parhaimmillaan kun se nähdään muun yhteiskuntahistorian yhteydessä. Kaupungin ja maaseudun aineenvaihdunnasta Laakkonen tarjoaa kiintoisia ideoita, mutta niiden kehittäminen jää odottamaan jatkotutkimuksia.

Töölönlahden pilaantumisen historiasta saa hyvän kokonaiskuvan toisessa osassa, joka on myös ympäristötutkimuksen aatehistorian kannalta kiinnostava. Tuon ajan tutkimuskulttuuria olisi tosin voinut esitellä kootummin. J. A. Palménin merkitys Suomen luonnontieteen kehittäjänä on esimerkiksi keskeisempi kuin teoksessa tuodaan esille. Joidenkin suomalaisten luonnontieteilijäpioneerien profiili tuntuu piirtyvän turhankin korkeaksi. Toisaalla Laakkonen nimittäin itsekin kirjoittaa, että heidän tutkimuksillaan ei ollut mitään kansainvälistä merkitystä. Heidän tehtävänään oli siis välittää ympäristötutkimuksen saavutuksia Suomeen, joka sinänsä tietysti on kunniakas tehtävä.

Kolmas osa vesiensuojeluohjelman synnystä on kuvaus Helsingin vuonna 1928 laaditusta vesisuojeluohjelmasta. Helsingiläisten reaktioita seu-

rataan kolmen tapauksen – Venäjän laivasto, uimaseurat, pyykinpesijät – kautta. Näissä pienoistutkimuksissa avautuu vuosisadan vaihteen Helsinkiin kiinnostavia uusia näkökulmia. Kaupunki pyrki ensin selviytymään pilaantumisesta säätelemällä rantojen käyttöä ihmisten vastalauseista huolimatta. Lopulta kaupunki kypsyy laatimaan seitsemää jätevesipuhdistamo koskevan suunnitelman, jota ryhdyttiin toteuttamaan 1930-luvun alussa.

Johtopäätöksissä tarkastelu pyritään mikrohistorian perinteiden mukaan nostamaan makrohistorian tasolle. Kiinnostavaa on esimerkiksi tieto siitä miten helsinkiläiset tavallaan käänsivät selkänään saastuneille vesistöille, kuten Töölönlahdelle ja siirtyivät käyttämään hyväksi puhtaana säilyneitä merenrantoja. Sen sijaan palaaminen rakenteellisesti-toiminnalliseen kiertokulkumalliin ei tunnu tuovan kovin paljoa lisäarvoa tutkimukseen. 1980-luvulta peräisin olevan ekologinen modernisaatio -käsitteen siirtäminen 1800-luvulle ei ole mahdollon, mutta mielestäni kuitenkin anakronistinen yleistys. Ainakin sen käyttöä olisi pitänyt laajemmin pe-

rustella. Ilman tuota käsitettäkin ympäristöpolitiikan varhaisten juurten löytäminen on iso saavutus.

Vesiensuojelun synty on urbaanin ympäristöhistorian pioneerityö Suomessa. Työn merkittävin vahvuus on sen rikas, moniulotteinen empiirinen osa. Se on täynnä eri lähteistä poimittuja yksityiskohtia, joista on kyetty kuitenkin rakentamaan mielenkiintoinen kokonaiskuva Helsingin vesiensuojelun kehityksestä. Laakkosen tutkimus tuo myös uusia piirteitä suomalaisen ympäristönsuojelun historiaan. Hän pystyy osoittamaan vakuuttavasti, että juuri Helsingissä käytiin suhteellisen laajaa keskustelua ympäristöpolitiikasta vuosisadan vaihteen molemmin puolin.

Simo Laakkonen on mielestäni harvinainen tutkijalahjakkuus. Hän uskaltaa tulkita rohkeasti ja luovasti arkistolähteitään ja nostaa esiin eri kirjastojen pölyisiltä takahyllyiltä ja arkistojen kätköistä sinne kauan sitten unohtuneita teoksia ja lähteitä, jotka ympäristöhistorian näkökulmasta osoittautuvatkin nyt tärkeiksi.

Ilmo Massa

Mongolistit koolla Ulaanbaatarissa

■ Mongolian pääkaupungissa Ulaanbaatarissa pidettiin 5.–11.8.2002 VIII kansainvälinen mongolistien kongressi (*The 8th International Congress of Mongolists*), monitieteinen ja alansa suurin kansainvälinen mongolien historian ja kulttuurin tutkijoiden tapaaminen. Kongressi järjestettiin ensimmäisen kerran vuonna 1959, siitä lähtien se on pidetty joka viides vuosi ja sen tapahtumapaikkana on ollut aina Ulaanbaatar.¹

Kongressin järjestelyistä vastaa Ulaanbaatarissa toimiva mongolistista tutkimusta koordinoiva kansainvälinen organisaatio *The International Association for Mongol Studies*, jonka puheenjohtajana toimii tällä hetkellä Mongolian arvostetuimmissa oleva historioitsija, 75-vuotias akateemikko Sh. Bira. Vakiintuneen käytännön mukaan kongressin esitelmistä kootaan teos, joka julkaistaan Ulaanbaatarissa sarjassa *Mongolica. An International Annual of Mongol Studies*.

Tämänvuotiseen kongres-

siin osallistui yli 300 tutkijaa opiskelijoista aina alan suuriin nimiin. Virallisina kielinä olivat mongoli, venäjä ja englantia, ja esitelmää pidettiin lähes 300. Osanottajia oli yli 20 maasta, ja osallistujien selvänä enemmistönä olivat mongolit, venäläiset, kiinalaiset ja japanilaiset. Myös Yhdysvalloista ja Koreasta saapui keskimääräistä enemmän osanottajia. Kaikki kolme suomalaista osallistujaa tulivat Helsingin yliopistosta: prof. Juha Janhunen ja fil.yo Aino Rissanen Aasian ja Afrikan kielten ja kulttuurien laitokselta sekä fil.tri Antti Ruotsala Historian laitokselta.

Monitieteinen kongressi

Kongressi avattiin juhlallisesti Mongolian parlamentin istuntosalissa, jossa Mongolian presidentti sekä pääministeri lausuvat tervehdyssanat. Sen jälkeen ohjelma jatkui monitutkimuksella Tshingis-kaania käsittelevien esitelmien sarjalla. Mongolit myöntävät, että Tshingis-kaanin alkuun saattama mongolien ekspansio aiheutti suuria tuhoja ympäröiville siviilisaatioille. Silti Tshingis-kaani oli ylivertainen valtiomies, organisatorinen lahjakkuus ja suuri sotapäällikkö siinä kuin Aleksanteri Suuri tai Napo-

leonkin. Mongolien näkökulmasta olennaisinta on kuitenkin, että Tshingis-kaani yhdistäessään Mongolian alueen paimentolaiset loi samalla myös mongolien kansakunnan. Neuvostovaikutuksen aikana Tshingis-kaanista ei saanut tietenkään puhua tässä sävyssä. Koko mongolien suurvalta-aikaa piti käsitellä erittäin kielteisesti, ja Tshingis-kaani kuului ihmiskunnan hirviöihin. Nyt Tshingis-kaani on läsnä kaikkialla Mongoliassa aina olutmerkeistä hotellien ja rock-yhtyeiden nimiin. Myös häntä koskeva, vanha uskonnollinen kultti on tullut julkiseksi.

Varsinainen kongressi käynnistyi seuraavana päivänä Ulaanbaatarin yliopiston tiloissa. Koko kongressia yhdistäväksi teemaksi oli valittu ”Mongolia ja ulkopuolinen maailma” (*Mongolia and the Outside World*). Perinteisiä painopistealueita ovat aina olleet

1. Aiemmistä kongresseista ovat kirjoittaneet Suomessa vertailevan kielitieteen professori Pentti Aalto (k. 1998) sekä nykyinen folkloristiikan professori Lauri Harvilahti – molemmat Helsingin yliopistosta: Pentti Aalto, *Ensimmäinen mongolistikongressi Ulanbaatarissa*. Uusi Suomi 27.10.1959; Lauri Harvilahti, *IV. Internationaler Mongolistenkongress*. Suomalais-Ugrialaisen Seuran Aikakauskirja (78), 1983, 223–226.

historia ja kielitiede, mutta tällä kertaa järjestäjät toivoivat esitelmissä käsiteltävän myös nykyisen Mongolian sosiaalisia, taloudellisia ja poliittisia ongelmia. Kongressi olikin jaettu viiteen osaan, joiden teemoina olivat: Mongolian paimentolaisuus, Mongolian kieli ja kirjallisuus, Mongolian kulttuuri yleensä, Mongolian käynnissä oleva sisäinen kehitys sekä Mongolia uudessa kansainvälisessä ympäristössä.

Erilaisia symposioita mahtui näiden otsikoiden alle nelisenkymmentä, ja näin isossa kongressissa esitelmien aiheet vaihtelivat tietenkin laidasta laitaan. Mongolian nykytilanteeseen liittyvien teemojen ohella esitelmissä käsiteltiin runsaasti shamanismia, jonka harjoittaminen on Mongoliassa edelleen yleistä. Neuvostoliiton luhistumisen jälkeen shamanismin kenttätutkimus Mongoliassa ja sen lähialueilla on selvästi saanut aivan uutta pontta. Kuten aina ennenkin mongolien suurvaltakausi tuli esille monessa esitelmässä.

Yksittäisistä esitelmistä mainittakoon ”Nomadiset harmoniat ja kakofoniat – nomadinen ekologia mongolien perinteisten laulujen valossa”, ”Mongolialaisen kulttuurin vaikutus tiibetiläiseen kulttuuriin”, ”Mongolit jaavalaisessa kirjallisuudessa ja historiankirjoituksessa”, ”Mongolian ja Tuvan apu Neuvostoliitolle toisessa maailmansodassa”, ”Burjaattien osallistuminen panmongolilaiseen liikkeeseen”, ”Moderni mongolialainen naisrunous” sekä ”Arvojen muutos Mongoliassa globalisaation näkökulmasta”.

Akateemikko Sh. Bira tar-

kasteli esitelmässään mongolien suurvaltakauden taivaanpalvontaa (*Mongolian Theory of Tenggrism*). Biran kuten monien muidenkin tutkijoiden mukaan mongolien ylimmän jumaluuden Ikuisen Taivaan (mong. *Möngke Tenggri*) palvonta oli olennainen osa mongolihallinnon virallista aatemaailmaa. Suurkaani oli Tengrin edustaja maan päällä, ja hänen kauttaan kaikkivaltias Tengri laajensi valtaansa ja levitti säädöksiään ihmiskunnan keskuuteen. Tällaista mongolien maailmanvallan oikeuttavaa näkemystä Tengristä levitettiin aktiivisesti myös vieraiden kansojen ja uskontokuntien edustajien pariin. Biran mielestä Tengrismi (*taivaistuminen*) oli koko ihmiskunnalle tarkoitettu ja sitä yhdistävä ideologia osin samassa merkityksessä kuin nykyinen globalisaatiokin (*maapalloistuminen*).

Professori Juha Janhunen tarkasteli esitelmässään (*Mongolia and China: Geopolitical Implications of the Unequal Relationship*) Mongolian ja Kiinan välisten suhteiden tulevaisuutta ja niiden erilaisia vaihtoehtoja – myös sitä mahdollisuutta, että Kiina yrittäisi liittää Mongolian itseensä. Omasa esitelmässäni (*Encountering of Mongols and Mendicants in the 13th Century*) pohdin Euroopan keskiajan tutkijan näkökulmasta, mitä merkitystä oli sillä, että ensimmäiset viralliset, rauhanomaiset yhteydenotot läntisen kristikunnan ja mongolien välillä 1200-luvulla tapahtuivat nimenomaan mendikanttien (fransiskaani- ja dominikaani-) välityksellä. Katsoin, että läntisten lähettäläiden kerjäläisveljeyteen poh-

jautuva aatemaailma toi sekä itse kohtaamisiin mongolien kanssa että myös heidän mongoleista ja mongoli-imperiusta laatimiinsa kuvauksiin aivan oman sävynsä.

Aasialaisten tutkijoiden kanssa keskustellessa kävi aina ilmi, että tunnetuin suomalainen heidän keskuudessaan on ehdottomasti altailaisen kielentutkimuksen maailmankuulu edustaja ja samalla mongolistiikan perustaja, tutkimusmatkailijankin tunnettu G. J. Ramstedt. Mannerheimin Aasian-matkastaan kirjoittama teos oli myös hyvin tiedossa, ja monet vanhemmat tutkijat muistelivat lämpimästi edesmennyttä, myös mongolistina arvostettua professori Pentti Aaltoa.

Vahvistuva identiteetti

Kongressi oli Mongoliassa huomattava tapahtuma, josta kerrottiin runsaasti niin lehdistössä kuin TV:ssäkin. Tavatessani myöhemmin paikallisia eiakateemisia ihmisiä ja selvitäessäni heille, että olin ottanut osaa elokuiseen kongressiin, kaikki tiesivät heti, mistä oli kyse. Kahden suurvallan välissä elävälle 2,4-miljoonaiselle kansalle suurella kansainvälisellä, heidän omaa kulttuuriaan, historiaansa ja nykyistä asemaansa käsittelevällä kongressilla on varmasti itsetuntoa ja identiteettiä vahvistava vaikutus. On myös muistettava, että Mongolia elää Neuvostoliiton luhistumisen jälkeistä, poliittisesti ja taloudellisesti vaikeaa siirtymäaikaa, jota hankaloittavat vielä viime vuosien poikkeukselliset sääolot. Erityisen ankarat talvet ja kuivat, kuumat kesät ovat aiheuttaneet paimentolaisuudessa elä-

vässä maassa miljoonien kotieläinten kuoleman ja ajaneet kymmenettuhannet paimentolaiset kurjuuteen. Mongoliassa sekä pohdittiin että pelättiin yleisesti kasvihuoneilmion mahdollisuutta.

Mongolia on kehitysmaa, mutta kongressin järjestelyissä ei ollut valittamista. Aikataulut toimivat, ja isännät tekivät muutenkin kaikkensa vieraidensa hyväksi. Lounaat ja illalliset pöytiin tarjoiltuina kamarimusiikkiduo säestyksellä sekä illanvietot, joissa ei ruoissa ja juomissa säästely, tuntuivat toisinaan liiankin ylellisiltä. Omaatuntoa kuitenkin helpotti, kun sain kuulla että kongressin kustannuksista vastasivat myös UNESCO ja Japani. Joka tapauksessa koin kaikkialla mongolien aidon ystävällisyyden, joka ulottui akateemikko Sh. Birasta aina läheisen ostoskeskuksen laitapuolen kulkijoihin.

Kongressin perusteella humanistiset tieteet näyttävät olevan Mongoliassa muun yhteiskunnan tavoin siirtymävaiheessa, kun yhteyksiä ja vaikutteita haetaan nyt myös venäläisen tiedemaailman ulkopuolelta. Mongolialaisten tutkijoiden esitelmät olivat usein hyvin perusteellisia ja samalla myös innoittuneita. On selvää, että jatkossa ulkomaisten historioitsijoiden on otettava yhä paremmin huomioon mongolien itsensä harjoittama oman historiansa tutkimus. Tärkeätä on, että mongolit myös akateemisen maailman ulkopuolella arvostavat omaa kulttuuriaan ja historiaansa. Se lupaa hyvää vaikeuksissa kamppailevalle kansalle.

Antti Ruotsala

Väitöksiä

Petri Juuti on väitellyt Tampereen yliopistossa 1.12.2001 (*Kaupunki ja vesi*). Vastaväittäjä oli dos. Timo Myllyntaus.

Petter Korkan on väitellyt Åbo Akademiassa 19.12.2001 (*Barbeyrac and Natural Law*). Vastaväittäjä oli prof. Knud Haakonssen.

Sari Autio on väitellyt Tampereen yliopistossa 19.1.2002 (*Suunnitelmatalous Neuvostokarjalassa 1928–1941: paikallistason rooli Neuvostoliiton teollistamisessa*). Vastaväittäjä oli prof. Sune Jungar.

Pasi Kesseli on väitellyt Helsingin yliopistossa 25.1.2002 (*In Pursuit of Mobility. The Birth and Development of Israeli Operational Art. From Theory to Practice*). Vastaväittäjä oli ye-eversti, dos. Pekka Visuri.

Merja Sillanpää on väitellyt Tampereen yliopistossa 26.1.2002 (*Säännöstelty huvi: ”Suomalainen ravintola 1900-luvulla”*). Vastaväittäjä oli dos. Antti Häkkinen.

Ville Pernaa on väitellyt Turun yliopistossa 9.2.2002 (*Tehävänä Neuvostoliitto. Opetusministeriön Neuvostoliitto-instituutin roolit suomalaisessa politiikassa 1944–1992*). Vastaväittäjä oli prof. Juhani Suomi.

Anssi Mäkinen on väitellyt Oulun yliopistossa 16.2.2002 (*Linnaleirit ja vainovalkeat. Viipurin läänin asutus kaksikymmentäviisivuotisen sodan (1570–95) jaloissa*). Vastaväittäjä oli dos. Jorma Keränen.

Pia Sillanpää on väitellyt Åbo Akademiassa 2.3.2002 (*The Scandinavian Sporting Tour: A*

Case Study in Geographical Imagology). Vastaväittäjä oli prof. Susan Bassnett.

Pirjo Vatanen on väitellyt Tampereen yliopistossa 9.3.2002 (*Sääty-yhteiskunnan kirjastosta kansalaisyhteiskunnan kirjastoksi. Yleisten kirjastojemme murroskausi 1890-luvulta 1920-luvulle*). Vastaväittäjä oli dos. Eeva-Liisa Lehtonen.

Eija Lähteenmäki on väitellyt Joensuun yliopistossa 5.4.2002 (*Ruotsin suomalaismetsien synty ja savolainen liikkuvuus vanhemmalla Vaasa-kaudella*). Vastaväittäjä oli valtionarkistonhoitaja Kari Tarkiainen.

Jari Salminen on väitellyt Helsingin yliopistossa 5.4.2002 (*Alamainen sivistysprojekti, tasa-arvo ja edistys. Suomen yksityisten oppikoulujen rakenteellinen kehitys 1872–1920*). Vastaväittäjä oli prof. Håkan Andersson.

Otfried Czaika on väitellyt Helsingin yliopistossa 6.4.2002 (*David Chytraeus und die Universitat Rostock in ibren Beziehungen zum schwedischen Reich*). Vastaväittäjä oli prof. Kaarlo Arffman.

Minna Törmä on väitellyt Helsingin yliopistossa 4.5.2002 (*Landscape Experience as Visual Narrative: Northern Song Dynasty (960–1127). Landscape Handscrolls in the Li Cheng – Yan Wengui Tradition*). Vastaväittäjä oli prof. Helmut Brinker.

Mårten Ringbom on Helsingin yliopistossa 11.5.2002 (*Man as a Moral Agent in Aristotle*). Vastaväittäjä oli prof. Eyjolfur Emilsson.

Taneli Kukkonen on väitellyt Helsingin yliopistossa 15.5.

2002 (*Studies in Modality and Cosmology*). Vastaväittäjä oli prof. Alfred I. Ivry.

Olli Matikainen on väitellyt Jyväskylän yliopistossa 15.8.2002 (*Verenperijät. Väki-valta ja yhteisön murros itäisessä Suomessa 1500–1600-luvulla*). Vastaväittäjä oli dos. Kimmo Katajala.

Solveig Bergman on väitellyt Åbo Akademiassa 30.8.2002 (*The Politics of Feminism: Autonomous Feminist Movements in Finland and West Germany from the 1960's to the 1980's*). Vastaväittäjä oli prof. Myra Marx Ferree.

Tuula Okkonen on väitellyt Oulun yliopistossa 6.9.2002 (*Yhdysvaltojen näkemykset, suunnitelmat ja toimeenpiteet Japanin koulujärjestelmän uudistamiseksi 1942–1947*). Vastaväittäjä oli prof. Auvo Kostiainen.

Aulikki Mäkinen on väitellyt Helsingin yliopistossa 7.9.2002 (*Der Mann der Einheit. Bischoff Friedrich-Wilhelm Krummacher als kirchliche Persönlichkeit in der DDR in den Jahren 1955–1969*). Vastaväittäjä oli prof. Martin Onnasch.

Anne Aurasmaa on väitellyt Helsingin yliopistossa 13.9.2002 (*Salomonin talo. Museon idea renessanssiajattelun valossa*). Vastaväittäjä oli prof. Annika Waenerberg.

Liisa-Maria Hakala-Zilliacus on väitellyt Helsingin yliopistossa 14.9.2002 (*Suomen eduskuntatalo. Kokonaistaideteos, itsenäisyysmonumentti ja kansallisen sovinnon repesentatio*). Vastaväittäjä oli prof. Mart Kalm.

Ari Manninen on väitellyt Jyväskylän yliopistossa 14.9.

2002 (*Elaboration of NMT and GSM Standards – from Idea to Market*). Vastaväittäjä oli prof. Reino Kero.

Marko Aho on väitellyt Tampereen yliopistossa 21.9.2002 (*Iskelmäkininkaan tuho: Suomi-iskelmän sortuvat tähdet ja myyttinen sankaruus*). Vastaväittäjä oli dos. Vesa Kurkela.

Tapani Tuovinen on väitellyt Oulun yliopistossa 24.9.2002 (*Hautarauniot ja maise-ma Turunmaan saaristossa pronssi- ja rautakaudella*). Vastaväittäjä oli Lars I. Forsberg.

Annikka Jauhiainen on väitellyt Turun yliopistossa 27.9.2002 (*Työväen lasten koulutie ja nuorisokasvatuksen yhteiskunnalliset merkitykset. Kansakoulun jatko-opetuskysymys 1800-luvun lopulta 1970-luvulle*). Vastaväittäjinä olivat prof. Irma Sulkunen ja prof. Anja Heikkinen.

Anna Kortelainen on väitellyt Turun yliopistossa 28.9.2002 (*Albert Edelfeltin fantas-magoria: nainen, 'Japani', ta-varatalo*). Vastaväittäjä oli prof. Ville Lukkarinen.

Pauli Laukkanen on väitellyt Helsingin yliopistossa 28.9.2002 (*Rough Road to Dynamism. Bible Translating in Northern Namibia, 1954–1987: Kwanayama, Kwangali and Ndonga*). Vastaväittäjä oli dos. Aarne Toivanen.

Tuomas Heikkilä on väitellyt Helsingin yliopistossa 12.10.2002 (*Vita s. Symeonis Treverensis. Ein hochmittelalterlich Heiligenkult im Kontext*). Vastaväittäjä oli prof. Alfred Haverkamp.

Vesa Hirvonen on väitellyt Helsingin yliopistossa 12.10.2002 (*Passions in William*

Ockham's Philosophical Psychology). Vastaväittäjä oli prof. Arthur S. McGrade.

Lasse Lehtinen on väitellyt Oulun yliopistossa 19.10.2002 (*Aatosta jaloa ja albaista mieltä – SDP:n ja Urho Kekkosen subteet 1944–1981*). Vastaväittäjä oli prof. Timo Soikkanen.

Helena Ruotsala on väitellyt Turun yliopistossa 9.11.2002 (*Muuttuvat palkiset. Elo, työ ja ympäristö Kittilän Kyrön paliskunnassa ja Kuolan Luujärven poronhoitokollektiivissa vuosina 1930–1995*). Vastaväittäjä oli prof. Matti Sarmela.

Mikko Peltomäki on väitellyt Turun yliopistossa 15.11.2002 (*Maan keskellä Mammonnan Vuori – suomalaisen yrittämisen henki*). Vastaväittäjä oli prof. Tarmo Koskinen.

Jukka Kokkonen on väitellyt Joensuun yliopistossa 23.11.2002 (*Rajaseutu liikkeessä. Kainuun ja Pielisen Karjalan asukkaiden kontaktit Venäjän Karjalaan kreivin ajasta sarkasotaan 1650–1712*). Vastaväittäjä oli prof. Kimmo Katajala ja dos. Jorma Keränen.

Peter von Bagh on väitellyt Helsingin yliopistossa 30.11.2002 (*Elokuvallinen kollaasi kadonneen ajan merkityksien habmottajana 1895–1970*). Vastaväittäjä oli prof. Pertti Alasuutari.

Seppo Kääriäinen on väitellyt Helsingin yliopistossa 30.11.2002 (*Sitä näyttää mitä, kylvää. Keskustan strategiset valinnat 1964–2001*). Vastaväittäjä oli prof. Olavi Borg.

Hannu Välimäki on väitellyt Jyväskylän yliopistossa 30.11.2002 (*Kymmenyksistä kirkollis-veroon. Kirkollisverotus Suomen evankelisluterilaisessa kir-*

kossa reformaatiosta nykypäiviin). Vastaväittäjä oli prof. Esko Koskenvesa.

(Luettelon historian ja historiaa sivuavista väitöskirjoista laatinut *Veikko Kallio*)

Nimitys

Auvo Kostiainen on nimitetty Turun yliopiston yleisen historian professoriksi 1.10.2002 lähtien.

Kirjoittajat

■ Marke Ahonen on filosofian maisteri. Hän työskentelee akatemiaprofessori Simo Knuutilan johtamassa tutkimuksen huippuyksikössä *History of Mind* ja valmisteele väitöskirjaa antiikin hulluutta ja mielenhäiriötä koskevista käsityksistä Helsingin yliopiston klassillisen filologian laitokselle. Hänen suomennoksensa Diogenes Laertioksen teoksesta *Filosofi-elämäkertoja* on juuri ilmestynyt.

Pekka Ahtiainen on vantaalainen filosofian tohtori. Hänen ja Jukka Tervosen uusin teos *Vantaan historia 1946–1977. Kasvua, yhteistyötä, hyvinvointia* ilmestyi joulukuussa 2002.

Pauli Annala on teologisen etiikan ynnä uskonnonfilosofian dosentti Helsingin yliopistossa.

Jaana Gluschkoff on filosofian maisteri ja toimii Suomen Akatemian projektitutkijana

Helsingin yliopiston historian laitoksessa.

Pekka Hirvonen on filosofian maisteri. Hän valmisteele väitöskirjaa nousevan keski- luokan sosiaalisista verkostoista 1800-luvun Suomessa.

Katja Huomo (MA) on Helsingin yliopiston jatko-opiskelija, joka tutkii suomen kielen kehittämistä tieteen kieleksi 1800-luvulla.

Tiina Kinnunen on filosofian tohtori, joka toimii yliassistenttina Joensuun yliopistossa.

Joni Krekola on valtiotieteen maisteri, joka valmisteele Helsingin yliopistossa väitöskirjaa suomalaisten kommunistien koulutuksesta Neuvostoliitossa.

Anu Lahtinen on filosofian maisteri. Hän valmisteele väitöskirjaa Ruotsin myöhäiskeskiaikaisen eliitin omakuvasta sekä nais- ja mieskäsityksistä.

Mirkka Lappalainen on filosofian lisensiaatti. Hän valmisteele väitöskirjaa Creutz-suvusta, aatelista ja valtionmuodotuksesta suurvalta-ajan Ruotsissa.

Maarit Leskelä-Kärki on filosofian lisensiaatti. Hän valmisteele väitöskirjaa kirjoittavista Krohnin sisarista Suomen Akatemian rahoittamassa hankkeessa *Kirjoittamisen maailmat. Naisten kirjoittamisen kulttuurihistoriaa, 1880–1950*.

Jukka Lund on filosofian maisteri. Hän valmisteele väitöskirjaa, joka käsittelee eliittisukujen poliittisia ja taloudellisia resursseja/verkostoja.

Ilmo Massa on Helsingin yliopiston ympäristöpolitiikan professori.

Antti Matikkala on Suomen Heraldisen Seuran puheenjohtaja.

Marjatta Rahikainen on Helsingin yliopiston sosiaalishistorian dosentti.

Antti Ruotsala on Suomen Akatemian tutkijatohtori, joka työskentelee Helsingin yliopiston historian laitoksessa.

Timo Soikkanen on Turun yliopiston poliittisen historian professori.

Jukka Tervonen on kirkkonummelainen filosofian tohtori. Hänen ja Pekka Ahtiaisen uusin teos *Vantaan historia 1946–1977. Kasvua, yhteistyötä, hyvinvointia* ilmestyi joulukuussa 2002.

Notes on the contents

■ The articles in this issue of the Journal deal with networking among social elites, a portrait of antique philosophers and a discussion of Finland's recent political history.

The system of patrons and clients is one of the most fascinating and controversial research topics in early modern Swedish history, according to Mirkka Lappalainen in her article *Suosio, suoja ja sosiaalinen nousu. Aatelissuku ja patronus-klienttijärjestelmän uuden ajan alun Ruotsissa* ('Favour, protection and social mobility. Noble birth and the system of patrons and clients in early modern Sweden'). Relying on their patrons and trusting their clients, the early modern Swedish elites fought for position during a period when the centralised state was

crushing local power structures and the royal court in Stockholm became the stage on which they jostled for power.

How calculated were the marriage deals of the nobility in the late Middle Ages? A successful marriage would bring a nobleman or woman greater prestige, but who decided who would marry whom? Who remained unmarried, and why? Anu Lahtinen answers these questions in *Omaisuuutta, ystäviä ja vaikutusvaltaa. Avioliittojen merkitys Flemingien sukupiirissä* ('Property, friends and influence. The importance of marriage in the Fleming family'), in which she examines the marriage processes of the Fleming family and their various consequences.

In *Saarnatuolista sisäpiiriin. Alfred Kihlman ja liikemiesverkostojen muotoutuminen 1850–1860-luvun Suomessa* ('From the pulpit to the inner circle. Alfred Kihlman and the formation of networks of businessmen in the Finland of the 1850s and 1860s'), Pekka Hirvonen looks at the formation of networks of businessmen through the example of the educator and businessman Alfred Kihlman. Friendships and family ties between businessmen played an important role in the economic life

of Finland in the mid-19th century. Among other things, they were useful in accumulating capital for the establishment of new factories.

In *Paikka ajan aitiassa. Senaattori, industrialisti ja aatelismies Lennart Gripenberg* ('A place in the grandstand. The senator, industrialist and nobleman Lennart Gripenberg') Jaana Gluschkoff looks at the transformation of the elite in the society of the 19th and early 20th centuries, which was industrialising and becoming politicised in a way not seen before.

In her article "*Merkillisten naisten elämän ja työn kuvaa. Helmi Krohn elämäkerturina*" ('"Depicter of the life and work of extraordinary women." Helmi Krohn as biographer') Maarit Leskelä-Kärki examines the works of Helmi Krohn from the 1910s and 1920s in relation to national historiography and considers the opportunities open to women for creating their own history. Biography was one of the new literary genres taking shape in the early years of the 20th century. A professional writer in a range of genres, Helmi Krohn concentrated particularly on recounting the lives of women active in different branches of the arts.

Marke Ahonen takes as her

topic *Diogenes Laertios ja filosofit* ('Diogenes Laertios and the philosophers'). The philosophers of antiquity interested their public not just as thinkers, but as individuals. Diogenes Laertios' *Lives of the Philosophers* is not just a collection of biographies; it uses the events of its subjects' lives to describe the role of the Greek philosopher as a member of society and the prejudices, expectations and beliefs surrounding philosophers in antiquity. The portrait of a philosopher that emerges contains one or two surprises.

Since the early 1990s the debate on Finland's recent history has been extremely lively. In the past few years, however, interest has been dying down, only for the smouldering embers to burst out in flame once again this autumn when Lasse Lehtinen – with his background in journalism and politics – invaded the professional researcher's holy of holies. In this issue of the journal, professor Timo Soikkänen, Lehtinen's opponent at the examination of his doctoral dissertation, assesses the debate, the dissertation and the effectiveness of the institution of the doctoral examination.

(Translation: *Brian Fleming*)

HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA

2 0 0 2

100. vuosikerta

Julkaisijat Suomen Historiallinen Seura ja Historian Ystävien Liitto

Päätoimittaja: Juha Sihvola

Toimitussihteeri: Veikko Kallio

Toimittajat: Tiina Kinnunen, Tuomas M. S. Lehtonen, Maria Lähteenmäki, Kimmo Rentola

Hallitus: Pirkko Leino-Kaukiainen (pj.), Jyrki Vesikansa (vpj.), Martti Häikiö, Katariina Mustakallio,

Raimo Salokangas, Kyösti Tiainen

Ulkoasu: Heikki Kallioma

Suuntaviivoja

<i>Juha Sihvola</i> , Vain kriittinen tiede voi olla hyödyllistä	1
<i>Juha Sihvola</i> , Historia nyt taas	113
<i>Juha Sihvola</i> , Naistutkimus ja historia	225
<i>Juha Sihvola</i> , Auringonpaisteen soturit ja kylmän sodan perintö	337

Teemat

Amerikka ja valloittajat	57
Antiikin historian vaateet	281
Eliitin verkostot	343
Islamin monet kasvot	7
Kylmä sota	119
Vallan ja oikeuden lähteillä	258
Voimakeinoin valtaa	228

Kolumnit

<i>Tiina Kinnunen</i> , Yksilöllistä koulutusta massoil-le?	397
<i>Laura Kolbe</i> , Historia, tiede, tieto ja vaikuttaminen	279
<i>Mikko Majander</i> , Uudelle ambitiotasolle	183
<i>Maaria Ylänkö</i> , Kulttuurien ymmärtäjät	55

Katsauksia

<i>Mauno Jokipii</i> , Ensimmäinen ristiretki Suomeen – myyttiä vai todellisuutta	228
<i>Paul-Erik Korvela</i> , Viimeaikaisesta Machiavellin tutkimuksesta	269

<i>Katariina Mustakallio</i> , Rooman historian kirjoittamisen haasteista	294
<i>Ossi Päärnilä</i> , "Silminnäkiätkin" voivat erehtyä. Legenda suomalaisrykmentistä Irlannissa 1690-luvulla	186
<i>Joonas Sipilä ja Kaius Tuori</i> , Tutkijan taakka eli Rooman historian kirjoittamisen vaikeus	281

Tutkimuksia

<i>Kimmo Ahonen</i> , Hollywoodin ristiretki kommunismia vastaan. Tieteiselokuva Punainen planeetta antikommunismien manifestina	173
<i>Marke Ahonen</i> , Diogenes Laertios ja filosofit	399
<i>Sylvia Akar</i> , Pyhimyksiä vai pakolaisia – naiset Profeetan perimätiedossa	18
<i>Tatjana Androsova</i> , Kauppapolitiikka Suomen ja Neuvostoliiton suhteissa vuoden 1944 jälkeen	152
<i>Jubana Aunesluoma</i> , Taikaovi länteen. Kekkonen, noottikriisi ja länsivallat	131
<i>Jaana Gluschkoff</i> , Paikka ajan aitiassa. Senaattori, industrialisti ja aatelmies Lennart Gripenberg	375
<i>Seppo Hentilä</i> , Suomi, Saksan kysymys ja Berliinin kriisit	119

<i>Pekka Hirvonen</i> , Saarnatuolista sisäpiiriin. Alfred Kihlman ja liikemiesverkostojen muotoutuminen 1850–1860-luvun Suomessa	363
<i>Jaakko Hämeen-Anttila</i> , Viimeiset pakanat: Irakin alueen hellenistisen uskonnon loppuvaiheista	25
<i>Markku Jokisipilä</i> , Hitler katsoi erillissotateesiä läpi sormien	248
<i>Taneli Kukkonen</i> , Muslimifilosofit tiedon tikapuilla	34
<i>Aappo Kähkönen</i> , "Veteen piirretty viiva". Neuvostoliiton ja Suomen suhteet esimerkkinä kylmästä sodasta	159
<i>Anu Lahtinen</i> , Omaisuutta ystäviä ja vaikutusvaltaa. Avioliittojen merkitys Flemingin sukupiirissä	354
<i>Riitta Laitinen</i> , Kenen historiaa, kenen menneisyys?	57
<i>Mirkka Lappalainen</i> , Suosio, suoja ja sosiaalinen nousu. Aatelissuku ja patronus-klienttijärjestelmä uuden ajan alun Ruotsissa	343
<i>Maarit Leskelä-Kärki</i> , "Merkillisten naisten elämän ja työn kuvaaja." Helmi Krohn elämäkerturina	384
<i>Satu Lidman</i> , Häpeän	

merkityksestä ja hyödyntämisestä rangaisuksissa	258		
<i>Katalin Miklóssy</i> , Internationalismiin vaatimus vai kansalliset intressit? Unkarin ja Romanian selviytymisstrategiat 1968–72	166	<i>Maija Väisänen</i> , Tiedeyhteisö, paradigmansa vartija?	190
<i>Jarmo Oikarinen</i> , Poliittinen islam ja länsi	7	<i>Syväluotaus</i>	
<i>Irmeli Perbo</i> , Ibn Taymiyya ja nykypäivän islamistit	46	<i>Kimmo Katajala</i> , Tutkijat käräjillä (People Meet the Law)	307
<i>Heikki Pihlajamäki</i> , Eurooppa meren takana	70	<i>Ari Ojala</i> , Nokian pääkonttorin historia (Martti Häikiö, Nokia Oyj:n historia 1–3)	83
<i>Kimmo Rentola</i> , Suomi liu'ussa. Neuvostoliiton Suomen-politiikan kiristyminen 1968–70	137	<i>Timo Soikkanen</i> , Kun poliittinen historia poliitisoituu – Tapaus Lasse Lehtinen (Lasse Lehtinen, Aatosta jaloa ja alhaista mieltä. Urho Kekkonen ja SDP:n suhteet 1944–1981)	410
<i>Maija Väisänen</i> , Waldeemar Becker, jääkäriliikkeen ideologinen isä	243	<i>Arvosteluja</i>	
<i>Keskustelua</i>		<i>Turkka Aaltonen & Martti Arkko</i> , Lallin pidot. Elämys- ja ruokamatka Suomen esihistoriaan (<i>Satu Lidman</i>)	92
<i>Pekka Ahtainen – Jukka Tervonen</i> , Historiaa Historialle	408	<i>Sari Autio</i> , Suunnitelmattomus Neuvosto-Karjalassa 1928–1941. Paikallistason rooli Neuvostoliiton teollistamisessa (<i>Kaija Heikkinen</i>)	203
<i>Johan Bäckman</i> , Arkistotutkimusta vai ilkeilyä?	194	<i>Nikolai Baryshnikov & Vladimir Baryshnikov</i> , Terijoen hallitus. Uusien asiakirjojen kertomaa (<i>Osmo Jussila</i>)	107
<i>Markku Hyrkkänen</i> , Ikävä juttu	81	<i>Peter Coss ja Maurice Keen</i> (toim.), Heraldry, Pageantry and Social Display in Medieval England (<i>Antti Matikala</i>)	419
<i>Martti Häikiö</i> , Nokia, Pohjola ja Ericsson	197	<i>Peter Englund</i> , Voittamaton. Erään miehen tie Ruotsin suurvalta-aikana (<i>Petri Karonen</i>)	90
<i>Seija Jalagin – Sami Louekari – Milka Sunell – Anu Suoranta – Raisa Maria Toivo</i> , Historiantutkimus – ammatti vai missio	300	<i>Encountering the Past in Nature: Essays in Environmental History</i> (<i>Pekka Hämäläinen</i>)	215
<i>Jorma Kalela</i> , Miksi pitäisi tyytyä nälkäpalkkoihin?	303	<i>Anita Hallama</i> , Sydämen kieltä sydämelle (<i>Jyrki Vesikansa</i>)	213
<i>Tuomo Polvinen</i> , Seppelle vielä kerran	196	<i>Janne Haikari</i> , Nakertaen	
<i>Jukka Seppinen</i> , Polvisen selitykset	79		
<i>Jukka Seppinen</i> , Vastaus Polviselle	306		
<i>Juba Sihvola</i> , Positivismita ja objektiivisuudesta	192		
<i>Juba Sihvola</i> , Tukea ja tehoa väitöskirjan tekemiseen	304		
<i>Raisa Maria Toivo & Ville Vuolanto</i> , Historiantutkija nyt – ammattihistorioitsijat amatööreinä	296		
		XVI kaupunginosa. Tuohimutkan – Kivistön – Halssilan paikallishistoria (<i>Olli Matikainen</i>)	220
		<i>Ilkka Huhta</i> , "Täällä on oikea Suomenkansa". Körttiläisyyden julkisuuskuva 1880–1918 (<i>Heikki Ylikangas</i>)	317
		<i>Jokapäiväinen historia</i> . Toim. Jorma Kalela & Ilari Lindroos (<i>Jessica Parland-von Essen</i>)	201
		<i>Lasse Kangas</i> , Vihtori Vesterinen, Paasikiven ministeri (<i>Päiviö Tommila</i>)	331
		<i>Kimmo Katajala</i> , Suomalainen kapina. Talonpoikaislevottomuudet ja poliittisen kulttuurin muutos Ruotsin ajalla n. 1150–1800 (<i>Mirkka Lappalainen</i>)	199
		<i>Pirkko-Liisa Kastari</i> , Mao, missä sä oot? Kiinan kulttuurivallankumous Suomen 1960-luvun keskusteluissa (<i>Jukka Relander</i>)	208
		<i>Jarkko Kemppi</i> , Viron suojeluskuntien organisoituminen ja toiminta 1917–1924 (<i>Seppo Zetterberg</i>)	326
		<i>Hubertus Knabe</i> , Die diskrete Charme der DDR. Stasi und Westmedien (<i>Seppo Hentilä</i>)	205
		<i>Hubertus Knabe</i> , Die unterwanderte Republik. Stasi im Westen (<i>Seppo Hentilä</i>)	205
		<i>Kulttuurihistoria – Johdatus tutkimukseen</i> . Toim. Kari Immonen ja Maarit Leskelä-Kärki (<i>Jessica Parland-von Essen</i>)	201
		<i>Petri Juuti</i> , Kaupunki ja vesi. Tampereen vesihuollon ympäristöhistoria 1835–1921 (<i>Timo Myllyntaus</i>)	217
		<i>O.N. Ken, A.I. Rupasov</i> , Politburo TsK VKP (b) i otnoshenija SSSR s zapadnymi sosednimi	

<i>gosudarstvami (Timo Vihavainen)</i>	328	opintomatkat ulkomaille 1919–1940 (<i>Marjatta Hietala</i>)	101	kommunistpartier 1917–1990 (<i>Joni Krekola</i>)	425
Simo Laakkonen, Vesien- suojaus ja sen merialueen ympäristöhistoriaa 1878 –1928 (<i>Ilmo Massa</i>)	428	Antti Ruotsala, Europeans and Mongols in the Middle of the Thir- teenth Century: En- countering the Other (<i>Pauli Annala</i>)	416	Time frames. Negotiating Cultural History. Toim. Anu Korhonen & Kirsi Tuohela (<i>Jessica Par- land-von Essen</i>)	201
Robert Lachmann, Capi- talists in spite of them- selves. Elite conflict and economic in early mod- ern Europe (<i>Jukka Lund</i>)	418	Markku Ruotsila, British and American Anticom- munism Before the Cold War (<i>Martti Häi- kiö</i>)	202	Kirsi Vainio-Korhonen, Ruokaa, vaatteita, hoi- vaa. Naiset ja yrittäjäys paikallisena ja yleise- nä ilmiönä 1700-luvul- ta nykypäivään (<i>Mar- jatta Rabikainen</i>)	422
Olli Lehto, Korkeat maail- mat. Rolf Nevanlinnan elämä (<i>Jyrki Vesikan- sa</i>)	213	A.I. Rupasov, A.N. Tshisti- kov, Sovetsko-finljand- skaja granitsa 1918– 1938 (<i>Timo Vihavai- nen</i>)	328	Pekka Valtonen, Latinalai- sen Amerikan historia (<i>Elina Vuola</i>)	313
Anne Mattson, Sylvi Kek- kosen elämäkerta (<i>Jyr- ki Vesikansa</i>)	213	Aleksandr I. Rupasov, So- vetsko-finljandskije ot- noshenija (<i>Timo Viba- vainen</i>)	328	Lars Westerlund, Suomen portti. Poliitiikka ja hal- linto Varsinais-Suomes- sa vuosina 1809–1917 (<i>Kristiina Kalleinen</i>)	319
John Moreland, Archae- ology and Text (<i>Visa Immonen</i>)	315	Robert Service, Lenin (<i>Ti- mo Vihavainen</i>)	104	Timo Vihavainen ja Irina Takala (toim.), Yhtä suurta perhettä. Bolshe- vikkien kansallisuus- politiikka Luoteis-Venä- jällä 1920–1950-luvuilla (<i>Erkki Vettenniemi</i>)	103
Mats Morell, Jordbruket under industrialismen (<i>Eino Jutikkala</i>)	96	Jouko Sihvo, Inkerin kan- san 60 kohtalon vuotta (<i>Erkki Vettenniemi</i>)	103	Seppo Zetterberg, Eero Erkko (<i>Vesa Vares</i>)	322
Juhani Mylly, Kansallinen projekti – Historiankir- joitus ja politiikka auto- nomisessa Suomessa (<i>Katja Huumo</i>)	424	Jan Strang, Tammisalo – paratiisi meren äärellä (<i>Olli Matikainen</i>)	220		
Jussi Niinistö, Bobi Sivén. Karjalan puolesta (<i>Jou- ko Vabtolta</i>)	324	Julitta Suomela, Rajanta- kainen Venäjä. Venä- läisten emigranttien aat- teelliset ja poliittiset mielipiteet Euroopan venäläisissä sanomaleh- dissä 1918–1940 (<i>Seppo Zetterberg</i>)	99	<i>Tiedemaailma</i>	
Jyrki Paloposki – Jussi Pekkarinen, Jorma Va- namo. Vanhan koulun diplomaatti (<i>Jyrki Vesi- kansa</i>)	213	Jukka Tarkka, Uhan alta unioniin. Asennemur- ros ja sen unilukkari Eva (<i>Jyrki Smolander</i>)	210	70-vuotias Tilaushistoria- keskus nykyaikaa etsi- mässä (<i>Veikko Kallio</i>)	335
Renessanssin tiede. Toim. Timo Joutsivuo ja Heik- ki Mikkeli (<i>Tuomas M. S. Lehtonen</i>)	94	Morten Thing (toim.), Gul- det fra Moskva. Finan- sieringen af de nordiske		Mongolistit koolla Ulaan- baatarissa (<i>Antti Ruot- sala</i>)	431
Timo Rui, Ulkomaiset tie- demiehet Tarton yli- opistossa ja virolaisten				Palkittuja	110, 222
				Nimitys	435
				Väitöksiä	433
				<i>Notes on the contents</i>	110, 223, 334, 435

HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA VUODEKSI 2003

Historiallinen Aikakauskirja täyttää ensi vuonna 100 vuotta. Lehti ilmestyy neljänä numerona, joista ensimmäinen on 208-sivuinen juhlanumero. Siinä käsitellään laajasti suomalaisen historiantutkimuksen nykytilaa ja esitellään sen tuloksia. Kirjoittajat ovat alansa parhaita asiantuntijoita.

Nyt on aika tilata vuoden 2003 vuosikerta. Vuosikerta maksaa 32 euroa, jolla pääset myös Historian Ystävien Liiton jäseneksi. Korkeakouluopiskelijalle vuosikerta maksaa vain 25 euroa. Jos haluat liittyä Suomen Historiallisen seuran jäseneksi, saat lehden 40 eurolla.

Tällä lipukkeella voit hoitaa tilauksen. Merkitse rasti ao. kohtaan ja täytä osoitetiedot.

- Liityn Historian Ystävien Liittoon (32 euroa = Historiallisen Aikakauskirjan tilausmaksu)
- Liityn Historian Ystävien Liittoon, olen korkeakouluopiskelija (25 euroa = Historiallisen Aikakauskirjan tilausmaksu)
- Tilaan lehden Suomen Historiallisen Seuran jäsenenä (25 euroa ja seuran jäsenmaksu 15 euroa)

Lipuke lähetetään kirjekuoressa osoitteella:
Historiallinen Aikakauskirja/Jaakko Pöyhönen
Heureka
PL 166
01301 Vantaa

Lähetäjä maksaa normaalin postimaksun
Tilauksen voi tehdä myös:
pro.tsv.fi/haik/
fax 09-8734 142 (Pöyhönen)
puh. 09-8579 218 (Pöyhönen)

Nimi _____

Lähiosoite _____

Postitoimipaikka _____

HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA

Tilaukset, osoitteenmuutokset ja jakelu- yms. muistutukset on yksinkertaisinta tehdä:

- o postittamalla palvelulipuke
- o soittamalla taloudenhoitaja Jaakko Pöyhöselle puh. 09-8579 218
- o telefaksilla Pöyhöselle nro 09-8734 142
- o sähköpostilla jaakko.poyhonen@heureka.fi tai pro.tsv.fi/haik/

Osoitteenmuutoksen voi tehdä myös lähettämällä postin ilmaisen osoitteenmuutuskortin lehden taloudenhoitajalle Jaakko Pöyhöselle, jonka osoite on palvelulipukkeessa sekä edempänä.

Taloudenhoitaja: Jaakko Pöyhönen, Heureka, PL 166, 01301 Vantaa, puh. 09-857 9218, telefax 09-8734 142, sähköposti jaakko.poyhonen@heureka.fi

Toimitussihteeri: Veikko Kallio, Meripoiju 3 C 26, 02320 Espoo, puh. 09-813 4985, fax 09-8129 3010, 050-5211 540, veikko.kallio@kuvitus-tekstipalveluveikkokallio.fi. Käsikirjoitukset pyydetään lähettämään sähköpostin liitteenä (word) tai diskettinä sekä 2 tulostuksena Veikko Kalliolle.

Tilaaminen: Lehteä on tilattu ensisijaisesti Historian Ystävään Liiton tai Suomen Historiallisen Seuran jäsenetuna. Tilauksen voi tehdä myös kirjakaupan, postin tms. kautta.

Hinnat 2002: Historian Ystävään Liiton jäsenmaksu on 32 €, korkeakouluopiskelijoilta 25 €, yhteisöiltä 44 €. Maksuihin sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Tilaushinta Suomen Historiallisen Seuran jäseniltä on 25 €. Vuosikertatilauksia kirjakaupassa yms. 32 €. Em. tilausmaksut peritään erikseen alkuvuodesta. Irtonumeron hinta 9 €.

Pankkiyhteys: nro 800017-75048. Jäljellä olevia lehden vanhoja numeroita on helpoimmin saatavilla Tiedekirjan myymälästä Kirkkokatu 14, 00170 Helsinki, avoinna ma-pe klo 10–16, puh. 09-635 177. Vanhoja lehden numeroita voi tilata myös muiden kirjakauppojen välityksellä. Vanhojen numeroiden hinnat kappaleelta: 1975 3 €, 1976–89 4 €, 1990–91 6 €, 1992–94 7 €, vuodesta 1995 8 €.

Painatus: Vammalan Kirjapaino Oy. Harjukatu 8, 38200 Vammala.

Historian Ystävään Liitto

Puheenjohtaja: suurlähettiläs *Heikki Talvitie*
Sihteeri: *Julia Burman*, Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 09-228 69351, fax 09-228 69266, varmimmin tavattavissa tiistai-torstai klo 9–12
Rahastonhoitaja: *Torsti Salonen*, PL 3, 08101 Lohja, puh. 019-315 915, fax 0420-298141.
Pankkiyhteys: Nordea nro 157230-363119.

Liiton keskeinen tehtävä on tukea Historiallisen Aikakauskirjan julkaisemista. Liitto edistää muutoinkin historian harrastusta ja tutkimista mm. järjestämällä tilaisuuksia ja kursseja sekä tutustumismatkoja. Liitto on myös palkinnut ansiokkaita historiateoksia sekä ylioppilaskirjoitusten reaaliokkeen vastaajia.

Jäsenmaksu on 32 €, opiskelijoilta 25 € vuodessa. Maksuun sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Jäseneksi ilmoittaututaan Historiallisen Aikakauskirjan taloudenhoitajan kautta postittamalla viereisellä sivulla olevan palvelulipukkeen tai puhelimitse tai sähköpostitse (numerot yllä). Jäseneksi voi liittyä myös maksamalla jäsenmaksun liiton pankkitilille 800016-1528293; lomakkeeseen on tällöin merkittävä riittävät nimi- ja osoitetiedot sekä maininta jäsenmaksusta.

Liiton julkaisusarjoja ovat Historian Aitta ja Historiallinen Kirjasto, joissa kummassakin on ilmestynyt parikymmentä teosta vuodesta 1929 alkaen. Liiton julkaisuja myy Tiedekirja, osoite ja puh. nro yllä.

Suomen Historiallinen Seura

Esimies: prof. *Pauli Kettunen*

Varaesimies: dos. *Katarina Mustakallio*

Toiminnanjohtaja: fil.maist. *Julia Burman*, varmimmin tavattavissa Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 09-228 69351, fax 09-228 69226, shs@histseura.fi varmimmin tiistai-torstai klo 9–12

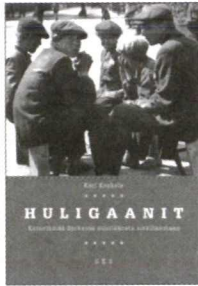
Seuran vuosijäsenet (jäsenmaksu 17 €) saavat ilmaiseksi yhden Historiallisen Arkiston numeron vuodessa ja he voivat jäsenalennuseduin, jotka koskevat myös Historian Ystävään Liiton, Historiallisen Yhdistyksen, Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran, Suomen Sotahistoriallisen Seuran, Suomen Sukututkimusseuran, Svenska Litteratursällskapetin, Suomen Muinaismuistoyhdistyksen, Työväenhistorian ja perinteen tutkimuksen seuran ja Taidehistorian Seuran jäseniä, ostaa Seuran kaikkia julkaisuja Tiedekirjasta, Kirkkokatu 14, 00170 Helsinki, ma–pe 10.00–16.30, p. 09/635 177, telefax 09/635 017. Muuten Seuran julkaisuja välittävät Akateeminen kirjakauppa, Suomalainen Kirjakauppa, Yliopistokirjakauppa sekä Kirjavälitys. Seuran jäseneksi voivat liittyä kaikki historiasta kiinnostuneet.

HYVÄN KIRJALLISUUDEN SEURASSA

Kari Koskela

HULIGAANIT *Katuelämää Sörkassa suurlakosta sisällis- sotaan*

Dokumentoitu kertomus
huligaanien elämäntun-
noista ja asenteista,
elämäntavasta ja arvo-
maailmasta, jossa väkivallasta
tuli ihmisarvon mitta. **28,-**

Juhani Suomi
**VUORIN
VIERAISSA
Suomen
tasavallan
presidentit
matkalla ja
isäntinä ennen
toista maailman-
sotaa**

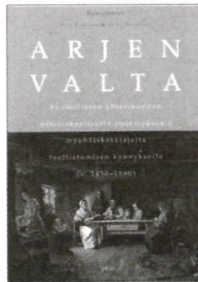

Runsaasti kuvitettu kirja kertoo, millaisia matkoja
tasavaltamme ensimmäiset presidentit tekivät ja
millaisten vieraiden isäntinä he toimivat. **36,-**

ARJEN VALTA *Suomalaisen yhteiskun- nan patriarkaalisesta järjestyksestä myöhäis- keskiajalta teollistumisen kynnykselle (v. 1450–1860)*

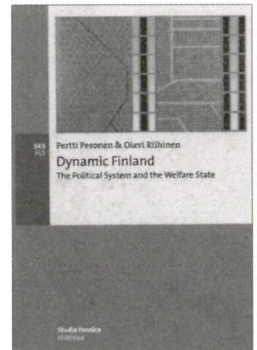
toimittaneet Piia Einonen
– Petri Karonen

Uudet näkökulmat isän tai isännän valtaan
pakottavat arvioimaan patriarkalisuutta moni-
muotoisena ilmiönä ja tarkistamaan siihen
liittyviä yksinkertaistuksia ja ennakkoluuloja. **27,-**

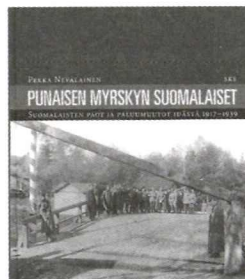
Pertti Pesonen
– Olavi Riihinen
**DYNAMIC FINLAND
The Political System
and the Welfare State**

Kansainväliselle yleisölle
kirjoitettu teos Suomen
poliittisesta järjestelmästä,
hyvinvointivaltiosta,
yhteiskunnallisesta
kehityksestä ja kansain-
välisestä kilpailukyvyystä.
32,-

Pekka Nevalainen **PUNAISEN MYRSKYN SUOMALAISET** *Suomalaisten paot ja paluumuutot idästä 1917–1939*

Selvitys Venäjällä asuvien
suomalaisten kohtaloista
vallankumousten
myrskyssä. **31,-**

SUOMEN KANSALLISBIOGRAFIA
päätoimittaja Matti Klinge

Kuusituhatta elämäkertaa. Suomalaisuuden koko
kuva. Kymmenen osaa ja hakemiston sisältävä
suurteossarja ilmestyy vuosina 2003–2007,
ensimmäinen osa maaliskuussa 2003.

*Koko sarjan hinta 891,-
Ennakkotilaushinta 31.1.2003 saakka 759,-*

SUOMALAISEN KIRJALLISUUDEN SEURA

Kirjamyymälä avoinna arkisin
ma–to klo 11–17, pe klo 11–16
p. 09-131 23 216, faksi 09-131 23 218
kirjamyymänti@finlit.fi • www.finlit.fi